

UNIVERSITAS
CAROLINA
PRAGENSIS

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE

in seriebus, quae Biologica, Geologica,
Geographica, Mathematica et Physica,
Medica, Gymnica, Economica, Iuridi-
ca, Philologica, Philosophica et His-
torica, Historia Universitatis Caroli-
nae Pragensis dicuntur, edenda curat

Actis edendis praeest Pavel Levit
Cuius vice fungitur Zdeněk Červený
Quibus a manu est Olga Volková

Series singulas edendas curant

B. Fott (Biologica), J. Konta (Geologi-
ca), V. Häufner (Geographica), J. Mohr
(Mathematica et Physica), C. John
(Medica), J. Fleischmann (Gymnica),
B. Urban (Economica), V. Outrata
(Iuridica), Z. Urban (Philologica),
L. Vebr (Philosophica et Historica),
F. Kavka (Historia Universitatis Ca-
rolinae Pragensis)

Cuius consilii sedes est
Ovocný trh 5
Praha 1 — Staré Město, ČSSR

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 3

Obsah

<i>František Štajgr</i> : „Zájmy společnosti“ v civilním procesu	209
<i>Josef Fiala</i> : Zánik a změna účastníka řízení v soudním výkonu rozhodnutí	231
<i>Jindřich Hrdlička</i> : Předurčující otázky v řízení před státním notářstvím	241
<i>Senta Radvanová</i> : Výchova dětí	261
<i>Stanislav Balík</i> : O některých aspektech právní úpravy monopolů v Anglii a v Massachusetts v XVI. a XVII. stol.	285

Содержание

<i>Франтишек Штайгр</i> : „Общественный интерес“ в гражданском процессе	209
<i>Иосеф Фиала</i> : Выбытие и замена участника производства в исполнении решений	231
<i>Индриж Грдличка</i> : Преюдициальные вопросы в нотариальном производстве	241
<i>Сента Радванова</i> : Воспитание детей	261
<i>Станислав Балик</i> : О некоторых аспектах правового регулирования монополий в Англии и Массачусете в XVI и XVII столетии	285

Inhalt

<i>František Štajgr</i> : Die „Interessen der Gesellschaft“ im Zivilprozess	209
<i>Josef Fiala</i> : Der Wegfall und der Wechsel des Teilnehmers des Verfahrens in der Gerichtszwangsvollstreckung	231
<i>Jindřich Hrdlička</i> : Präjudizielle Fragen in dem Verfahren vor dem Staatlichen Notariat	241
<i>Senta Radvanová</i> : Die Erziehung der Kinder	261
<i>Stanislav Balík</i> : Zu einigen Aspekten der rechtlichen Regelung der Monopole in England und Massachusetts im XVI. und XVII. Jh.	285

„Zájmy společnosti“ v civilním procesu

„Общественный Интерес“ в гражданском процессе

Die „Interessen der Gesellschaft“ im Zivilprozes

FRANTIŠEK ŠTAJGR

I. Občanský soudní řád na několika místech (§ 2, § 32, § 33 odst. 1, § 35 odst. 1, § 95 odst. 2, § 96 odst. 2, § 99 odst. 2, § 110 odst. 2, § 183 odst. 2, § 207 odst. 2) stejně jako notářský řád (v § 1, § 13, § 34 odst. 3, § 38 odst. 1, § 39 odst. 2, § 66 odst. 3, § 90 odst. 1, § 100 odst. 2, § 101 odst. 1) ukládá soudu, resp. notáři, aby při své činnosti dbal „zájmů společnosti“.

Myslím, že věci nebude na škodu, podrobíme-li tyto odkazy podrobnější analýze. Při této analýze budeme vycházet z těchto předpokladů:

a) Tím, že se o. s. ř. a not. ř. v citovaných ustanoveních dovolává zájmů společnosti, činí z nich součást platného právního řádu. To je formální znak věci. Z něho vyplývá nutnost řídit se při výkladu zmíněných ustanovení pozitivisticky dogmatickými zásadami interpretačními.

b) V socialistickém společenském zřízení jsou všechny právní předpisy podle jeho ideologických zásad vydány v zájmu společnosti. S tím není v rozporu ani ideologická zásada, že cílem socialistického společenského zřízení je rozvoj osobnosti, rozvoj člověka, ani skutečnost, že v řadě právních předpisů jsou chráněny zájmy jednotlivce. Netvrdíme, že se vůbec všechny zájmy společnosti zrcadlí pouze v právních předpisech a že je všechny lze plně uspokojit jen realizací právních předpisů. Je nám naopak jasné, že tyto zájmy daleko překračují meze, jichž dosahuje oblast práva, a že k nim patří též zájmy hospodářské, zájmy politické, zájmy morálky.

c) Jestliže právní řád takto pojímaný obsahuje několik zvláštních ustanovení, ve kterých odkazuje na zájem společnosti a prohlašuje v nich za povinnost respektovat zájem společnosti, musíme jim, mají-li mít vůbec nějaký smysl, rozumět tak, že v nich jde o takový zájem společnosti, který není vyjádřen v jiných právních ustanoveních. Nutí nás k tomu

interpretační zásada, podle níž se považují za zvláštní jen ta ustanovení, pokud obsahují něco navíc, než co je obsaženo v obecnostech.

d) Problematikou zájmů společnosti jako zvláštní kategorie se budeme zabývat jen potud, pokud je toho třeba pro výklad zmíněných ustanovení občanského soudního řádu a notářského řádu. Pro jeho usnadnění je roztrídíme do několika skupin.

II. Prvou skupinu lze utvořit z těch odkazů, které jsou zaměřeny obecně. Sem patří odkazy v § 2 o. s. ř. a v § 1, § 90 odst. 1 not. ř.

Podle § 2 o. s. ř. soudy v občanském soudním řízení „zaměřují svou činnost k tomu, aby právní vztahy odpovídaly zákonům, aby nedocházelo k porušování zájmů společnosti ani práv občanů a aby práv nebylo zneužíváno na úkor společnosti nebo jednotlivce“. Toto ustanovení, jež se vztahuje jak na projednávání a rozhodování sporů, tak na provádění výkonu rozhodnutí (což konstatují úvodní slova téhož § 2), je tak obecné, že je z něho třeba vyvodit, že má na mysli jak hmotně, tak procesně právní stránku civilního procesu. To ostatně plyne i z toho, že pokud se v civilním procesu jedná meritorně, obě tyto stránky se prolínají, takže nelze jednu od druhé oddělovat. Pojmově je ovšem můžeme a musíme rozlišovat. Protože však nás zde zajímá ustanovení § 2 o. s. ř. jen jako ustanovení procesního práva a nejde nám o rozbor odkazů na zájmy společnosti v oblasti hmotněprávních předpisů (viz zejména odst. 3–5 úvodu a čl. V i VII obč. zák.), omezíme se jen na jeho procesněprávní stránku. Budeme je tudíž interpretovat tak, jako kdyby v jeho doslovu bylo řečeno, že „soudy zaměřují svou činnost k tomu, aby procesněprávní vztahy odpovídaly procesním zákonům, aby při postupu řízení nedocházelo k porušování zájmů společnosti ani práv občanů a aby procesních práv nebylo zneužíváno na úkor společnosti nebo jednotlivce“.

Tento text má ustanovení jednak příkazující, jednak zakazující. Příkazuje se soudům, aby zaměřily „svou činnost k tomu, aby procesněprávní vztahy odpovídaly procesním zákonům“. Ostatní text obsahuje zákazy.

V příkazovací části textu adresované výslovně soudu se však mluví také o právních vztazích, které mají odpovídat zákonům. Protože ke vzniku právního vztahu je bezpodmínečně třeba aspoň dvou subjektů, jimiž v případě civilněprocesního vztahu musí vždy být aspoň soudce a účastník, nelze požadavku, aby právní vztahy odpovídaly zákonům, rozumět jinak než tak, že je adresován jak soudu, tak účastníkům řízení, popřípadě i jiným subjektům majícím nějaký podíl na řízení. Jak soud, tak ostatní subjekty podílející se na řízení se mají chovat tak, aby vztahy z toho vznikající odpovídaly zákonům, a soudu je zároveň uloženo, aby v tomto smyslu činnost všech usměrňoval. Takový je smysl příkazující části § 2 o. s. ř., pokud máme na zřeteli její procesněprávní stránku.

Část textu obsahující zákazy, které jsou adresovány rovněž všem zmíněným subjektům, nelze samozřejmě vykládat jako negaci části obsahující příkaz, nýbrž jen jako její omezení. Příkaz sám zůstává zde zákazy nedotčen, ale jeho provádění nesmí překročit meze vytčené zákazy. Pokud právní vztahy, které jsou předmětem procesu a které vznikají pro-

cesní činností, odpovídají zákonům, není důvodu ani příležitosti k tomu, aby se uplatnily zákazy. Potud tedy nedochází k porušení zájmů společnosti (ani práv občanů) a neděje se nic takového, co by bylo na úkor společnosti (nebo jednotlivce). Tím je zároveň řečeno, že právní vztahy odpovídající zákonům odpovídají také zájmům společnosti, jsou v souladu s jejími zájmy. Do rozporu s nimi se dostávají a k jejich porušování dochází, jestliže je určitého oprávnění, které je dílčím obsahem takového zákona odpovídajícího vztahu, oprávněným subjektem zneužito na úkor společnosti nebo jednotlivce. Zneužití oprávnění na úkor jednotlivce je zde tedy postaveno na roveň zneužití oprávnění na úkor společnosti, je zároveň porušením zájmu společnosti. Takovým zneužitím procesního práva soudem je např. jeho opomenutí pozvat účastníka k jednání a na straně účastníka je jím úmyslné protahování řízení. Vedle zneužívání práv může dojít k porušování zájmů společnosti, mají-li mít slova „aby nedocházelo k porušování zájmů společnosti ani práv občanů“ vedle slov „aby práv. nebylo zneužíváno na úkor společnosti nebo jednotlivce“ v § 2 o. s. ř. zvláštní smysl, ještě jiným způsobem než zneužitím práva. O tom, zda je tomu skutečně tak, nás poučí rozbor dalších ustanovení o. s. ř. citovaných výše. Už na tomto místě však lze říci, že k porušování zájmů společnosti (mimo zneužívání práva) dochází všude, kde činnost soudu nebo některého jiného subjektu řízení je v rozporu s některým platným právním ustanovením. To plyne z toho, že každé platné právní ustanovení je výrazem nějakého zájmu společnosti.

Notářský řád ve svém § 1 ukládá státnímu notářství, aby ve své činnosti dbalo o to, „aby občané vykonávali svá práva v souladu se zájmy společnosti“ a aby pečovalo „důsledně o dodržování socialistické zákonitosti“ „zejména svým rozhodováním“. Odkaz na zájmy společnosti je zde tedy ve formulačně jiné souvislosti než v § 2 o. s. ř., ale smysl obou ustanovení je stejný. Je-li zde občanům nařízeno, aby vykonávali svá práva v souladu se zájmy společnosti, je jim tím zároveň zakázáno porušování těchto zájmů i zneužívání práv na úkor společnosti, a protože porušování práv jednotlivce nebo zneužívání vlastních práv na úkor jednotlivce je vždy zároveň porušováním zájmů společnosti, je jim i to v § 1 not. ř. zakázáno. K témuž závěru lze dospět i vzhledem k tomu, že § 1 not. ř. je formulován méně kazuisticky, obecněji než § 2 o. s. ř., a pro oblast rozhodovací činnosti státního notářství též z § 25 not. ř., podle něhož se v případě, že není v notářském řádu stanovena odchylná úprava, použije na řízení před státním notářstvím ustanovení občanského soudního řádu, nevylučuje-li to povaha věci. Pro oblast tzv. listinné činnosti stanoví § 90 odst. 1 not. ř., že „v této své činnosti zkoumá státní notářství, zda žádaný úkon se nepřičí zákonu nebo zájmu společnosti“, což je i po formulační stránce doplněním ustanovení § 1 not. ř.

III. Do druhé skupiny odkazů na zájmy společnosti patří všechny ostatní citované odkazy. Jsou to odkazy ve spojitosti s jednotlivými konkrétními procesními situacemi.

1. Prokurátor a národní výbor je oprávněn podat návrh na zahájení

řízení nebo vstoupit do řízení už u soudu zahájeného, „má-li za to, že to vyžaduje zájem společnosti“ (§ 35 odst. 1, § 32 o. s. ř.). Společenská organizace může „v zájmu společnosti“ vstoupit do řízení už u soudu zahájeného (§ 33 odst. 1 o. s. ř.).

Podává-li návrh na zahájení řízení nebo vstupuje-li do řízení už zahájeného prokurátor nebo národní výbor, není soud oprávněn zkoumat, zda v daném případě existuje pro to zájem společnosti. Je však podle § 33 odst. 2 povinen tuto otázku zkoumat, vstupuje-li do řízení společenská organizace. Z toho ovšem nelze vyvozovat, že odpověď na ni má být jiná, klade-li, resp. zkoumá-li ji soud, a jiná, klade-li ji prokurátor nebo národní výbor nebo společenská organizace. Co je zájmem společnosti z hlediska jednoho z nich, je jím zároveň i z hlediska kteréhokoli dalšího z nich, neboť zájem společnosti je zájem obecný, a proto pro každého za stejných okolností stejný.

Zákon však může stanovit, co za určité situace není zájmem společnosti. To také v naší spojitosti stanoví, když v § 32 a § 35 odst. 3 praví, že prokurátor ani národní výbor nemůže podat návrh na zahájení řízení, jde-li o ryze osobní právo občana. Podání návrhu některým z nich ve věci, v níž jde o takové právo občana, není zájmem společnosti. V takové věci může návrh na zahájení řízení, aniž by se tím dostal do rozporu se zájmem společnosti, podat pouze občan, o jehož právo v ní jde. Takovou věcí je rozvod manželství, otázka jeho existence, otázka jeho neplatnosti (nejde-li o takovou jeho neplatnost, pro kterou může být řízení zahájeno i bez návrhu), povolení uzavřít manželství, osvojení. V každé jiné věci jde o nárok, který není ryze osobní povahy.

V takové jiné věci nikoli ryze osobní povahy může tedy prokurátor nebo národní výbor podat návrh na zahájení řízení, má-li za to, že to vyžaduje zájem společnosti. Taxativně nelze vypočítat případy, o nichž by bylo možné říci, že je v zájmu společnosti, aby bylo o nich zahájeno řízení. Vedle povahy nároku, resp. právního vztahu, který by bylo podáním návrhu na zahájení řízení možné učinit předmětem řízení, rozhoduje totiž o vzniku zájmu společnosti více dalších momentů.

Vždy zde spolurozhodují důvody, pro které subjekt jinak oprávněný k podání návrhu na zahájení řízení dosud návrh nepodal. Nutnost respektovat existenci a závažnost těchto důvodů vyplývá z toho, že sama skutečnost, že zákon přiznává prokurátorovi a národnímu výboru oprávnění podávat návrh jen v jedné skupině věcí, v nichž je zahájení řízení vázáno na podání návrhu na jeho zahájení, nikoli ve všech, svědčí o tom, že jejich oprávnění je v poměru k účastníkovu oprávnění čímsi výjimečným. Není zajisté vyloučena možnost, že účastník uplatní pro to, aby návrh nebyl podán, důvody svědčící o tom, že jeho podání je v rozporu se zájmy společnosti.

Ve věci, ve které lze podle zákona zahájit řízení i bez návrhu (tedy podle § 81 odst. 1 o. s. ř. ve věcech péče o nezletilé, o způsobilosti k právním úkonům, opatrovnických, prohlášení za mrtvého), ve kterém však řízení přes to, že jinak k tomu podmínky už jsou utvořeny, dosud zahá-

jeno nebylo, lze spíše než ve věcech, v nichž je po zákonu k zahájení řízení nutný návrh, *ceteris paribus* počítat s existencí zájmu společnosti na jeho zahájení; skutečnost, že zde zákon umožňuje zahájit řízení i bez návrhu, sama o sobě je totiž dokladem existence takového zájmu.

Je-li subjektem nároku, o který by mělo jít v řízení, k jehož zahájení je nezbytný návrh, nezletilec nebo osoba zbavená soudním rozhodnutím způsobilosti nebo osoba s omezenou způsobilostí k právním úkonům a zákonný zástupce otálí s podáním návrhu na zahájení řízení, máme rovněž co činit se situací vyjadřující onen zájem, neboť zmíněné osoby jsou pod zvýšenou ochranou zákona. (Zvláštním případem tohoto druhu je zahájení řízení o určení otcovství za podmínek § 73 odst. 3 o. s. ř. Tento případ však nepatří sem, neboť jde o uplatnění ryze osobního nároku.)

Jde-li o majetkový nárok, je v praxi běžnější, že návrh na zahájení řízení podává prokurátor tam, kde oprávněným subjektem je socialistická organizace, než tam, kde je jím občan. Motivem tohoto rozlišování je názor, že je třeba spíše chránit zájmy kolektivů než zájmy jednotlivých občanů.

Pokud jde o uplatňování majetkových nároků hospodářských organizací, je třeba zájem společnosti na něm nyní, tj. za nové soustavy řízení národního hospodářství, chápat jinak než byl chápán dříve. Rozhoduje zde rozšíření hospodářské samostatnosti a s ní i rozsah rozhodovací činnosti organizací.

Podle zákona platí pro oprávnění jak prokurátora, tak národního výboru podat ve věci, v níž nejde o ryze osobní právo občana, návrh na zahájení řízení stejná podmínka: jeho přesvědčení, že to vyžaduje zájem společnosti. Zkušenost však ukazuje, že návrh podává mnohem častěji prokurátor než národní výbor. Co je důvodem tohoto rozdílu? Je jasné, že by bylo nehospodárné, aby v téže věci podávali návrh oba současně nebo společně. Tím však není položena otázka zodpověděna. Odpověď na ni vidím v rozdílnosti charakteru a pravomoci těchto dvou orgánů. Národní výbory jsou volené orgány státní moci a správy (čl. 86 odst. 1 a 2 ústavy) s velmi širokou pravomocí (čl. 89 a 90 ústavy), kdežto prokurátoři jsou jmenovanými orgány prokuratury, jíž přísluší dozor nad důsledným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů orgány státní správy, národními výbory, soudy, hospodářskými i jinými organizacemi a občany (čl. 104–106 ústavy). Pochopitelným důsledkem těchto rozdílů je různost zájmů národních výborů a prokuratury a z toho resultující také různost jejich pohledu na aktuálnost podání návrhu na zahájení řízení v jednotlivých věcech, i když zájem společnosti na tom je v nich oběma stejně uznáván. Každý z nich totiž za takové situace „může“, ale nemusí návrh podat, takže o tom, zda jej podá, spolurozhoduje jeho volná úvaha, která *ceteris paribus* může vyznít u každého jinak.

Také oprávnění prokurátora, národního výboru nebo společenské organizace vstoupit do řízení už u soudu zahájeného je podmíněno existencí zájmu společnosti na tomto vstupu. Jinak však jsou mezi podmínkami

vstupu do řízení a podmínkami podání návrhu na zahájení řízení odlišnosti.

Předně: Společenská organizace je oprávněna jen vstoupit do řízení, ne však podat návrh na jeho zahájení. Důvodová zpráva k o. s. ř. tento rozdíl nevysvětluje. Mám za to, že jej lze vysvětlit stejným způsobem, jakým důvodová zpráva motivuje další rozdíl, spočívající v tom, že v případě vstupu společenské organizace do řízení je povinností soudu zkoumat jak to, zda rozhodnutí o jejím vstupu do řízení vydal její orgán k tomu povoláný, tak to, zda její vstup do řízení je v zájmu společnosti. Podle důvodové zprávy „tím se zabraňuje, aby nedocházelo k takovým vstupům do řízení, které neodpovídají účelu tohoto institutu“. Jde tu tedy o projev nedůvěry ve schopnost společenské organizace, tedy někoho, kdo není orgánem státu, správně v individuálním případě rozhodnout, zda je či není v zájmu společnosti, aby vstoupila do řízení, a tím větší nedůvěra v její schopnost správně rozhodnout, zda je či není v zájmu společnosti, aby podala návrh na zahájení řízení. U společenské organizace proto, že jejím úkolem je hájit jen úzce vymezený druh zájmů, a to zájmů jen svých členů, musí se počítat s nebezpečím, že bude vydávat i ryze osobní zájmy svých členů za zájmy společnosti a že svůj vstup do řízení bude považovat za formu převzetí funkce zástupce účastníka ve smyslu § 26 o. s. ř.

Podání návrhu na zahájení řízení je významnější úkon než vstup do řízení. Podáním návrhu na zahájení řízení se řízení po zákonu zahajuje, tedy vytváří něco, co zde nebylo, vymezuje se předmět řízení a rozhodnutí o něm, v podstatě se určuje obsah řízení a postup v něm, kdežto vstup do řízení, které už bylo dříve zahájeno, sám o sobě zpravidla jeho další postup neovlivní. Kdo vstoupil do řízení, nemá ani tolik procesních oprávnění jako ten, kdo podal návrh na zahájení řízení, neboť tento návrh nemůže v žádném případě vzít účinně zpět. Jinak však má ten, kdo podal návrh na zahájení řízení, stejná práva jako ten, kdo do řízení vstoupil. Ten, kdo do řízení vstoupil, nemůže ovšem nic změnit na tom, co se v řízení událo před jeho vstupem, ani na jeho účincích.

V jednom směru však přece je působivost vstupu do řízení širší než působivost návrhu na zahájení řízení. Zatímco to je, jak řečeno, přípustné jen ve věcech, v nichž nejde o občanovo ryze osobní právo, lze vstoupit do kteréhokoliv řízení bez ohledu na povahu jeho předmětu. Co do oprávnění vstupu není v tomto směru rozdíl mezi společenskou organizací na jedné straně a prokurátorem a národním výborem na druhé straně; každý z nich může vstoupit kdykoli do řízení o kterékoli věci, přičemž vstup jednoho — a v tom je další rozdíl od podání návrhu na zahájení řízení — nijak nepřekáží ostatním, aby i oni vstoupili — současně nebo později — do řízení.

Když prokurátor nebo národní výbor podal návrh na zahájení řízení nebo když vstoupil do řízení už zahájeného, nabyl tím oprávnění provádět úkony uvedené v § 34 odst. 1 a § 35 odst. 3 o. s. ř. Tétož oprávnění nabývá i společenská organizace, vstoupila-li účinně do řízení. Všude

zde jde o úkony, které jinak je oprávněn provést pouze účastník řízení — s výjimkou úkonů, které může vykonat pouze účastník dotyčného hmotně-právního vztahu, tj. uznání nároku nebo jeho zřeknutí se. Proto lze říci, že konečným cílem podání návrhu na zahájení řízení prokurátorem nebo národním výborem stejně jako jejich vstupu do řízení a vstupu společenské organizace do řízení je nabytí tohoto procesněprávního postavení v dané věci. Z toho plyne, že i nabytí tohoto jejich postavení v dané věci musí být v zájmu společnosti, neboť jinak by nemělo smyslu, aby zákon činil zájem společnosti podmínkou jejich vstupu do řízení, resp. (u prokurátora a národního výboru) též podání návrhu na zahájení řízení. Jakou povahu tedy vlastně má toto jejich procesní postavení?

Bez podrobnějších výkladů lze myslím považovat u prokurátora a u národního výboru za nepochybné, že žádný z nich není zástupcem některého účastníka, a to přes to, že při podávání návrhu na zahájení řízení vystupují místo účastníka.¹⁾

O prokurátorovi říká § 35 odst. 2 o. s. ř., že „vystupuje v řízení jako strážce socialistické zákonnosti“, tedy v duchu čl. 104 ústavy. To se po mém soudu vztahuje nejen na jeho činnost po vstupu do řízení a po podání návrhu na zahájení řízení, nýbrž i na jeho rozhodnutí podat tento návrh nebo vstoupit do řízení, neboť i těmito svými úkony „vystupuje v řízení“. Takové jeho rozhodnutí předpokládá, že se podrobně seznámil se skutkovým stavem věci a že z něho usoudil, že její projednání a rozhodnutí soudem je v zájmu společnosti buď vzhledem k její aktuálnosti hospodářské nebo politické nebo morální, nebo vzhledem k situaci účastníků a k působení na veřejnost. Jeho úkolem strážce socialistické zákonnosti v průběhu řízení pak je plně využít všech oprávnění, která mu poskytuje § 35 odst. 3 o. s. ř. a jejichž cílem je přičinit se o zjištění objektivní pravdy všemi po ruce jsoucími zákonnými prostředky a o vydání takového soudního rozhodnutí, které se opírá o zjištěnou pravdu a odpovídá platným právním předpisům. Jeho procesní úkony mohou, ale nemusí být v souladu s procesními úkony a zájmy tvrzenými určitým účastníkem a v žádném případě nezstavují tohoto účastníka (a tím méně jiného) jeho oprávnění provádět takové zákonem připuštěné procesní úkony, jaké považuje za potřebné k uspokojení svých zájmů. Samozřejmou povinností soudu je přihlížet k procesním úkonům jak prokurátora, tak všech účastníků.

O národních výborech říká čl. 89 ústavy mimo jiné, že „zajišťují ochranu a uskutečňování práv a uplatňování oprávněných zájmů pracujících a socialistických organizací“. V civilním soudním řízení mají možnost plnit tyto své úkoly pouze ve formách stanovených v § 34 odst. 1 o. s. ř., tedy ve stejných formách a se stejnými účinky jako prokurátoři. Také jejich úkony v tomto řízení jsou stejně nezávislé na úkonech účastníků jako úkony prokurátora. Na sobě vzájemně stejně nezávislé jsou

¹⁾ Mimo souvislost, o níž nám zde jde, je případ § 73 odst. 3 o. s. ř., kde národní výbor je zástupcem dítěte zrozeného mimo manželství.

také jejich procesní úkony a procesní úkony prokurátora, zasáhli-li oba do řízení o téže věci. Vyjádření národního výboru učiněné na vyzvání soudu ve smyslu § 128 odst. 1 o. s. ř. není sice žádným z procesních úkonů vzpomenutých v § 34 odst. 1 o. s. ř., ale v jednotlivé věci může ve skutečnosti nahradit vstup národního výboru do řízení. Jeho vstup do řízení sám o sobě však není náhražkou onoho vyjádření, neboť jeho povinnost k takovému vyjádření vzniká jen na zvláštní výzvu soudu. Tento rozdíl však není překážkou možnosti, že se národní výbor po svém vstupu do řízení vyjádří z vlastní iniciativy způsobem stanoveným v § 128 odst. 1 a že tím učiní jinak potřebnou výzvu zbytečnou. Je-li podle tohoto ustanovení povinností soudu dotázat se národního výboru vždy na jeho stanovisko, jde-li o posouzení otázek týkajících se hospodaření s byty, lze z toho konkludovat, že zákon tím přiznává národnímu výboru oprávnění podat návrh na zahájení řízení nebo vstoupit do řízení v kterékoli bytové věci patřící před soud, tj. považuje existenci zájmu společnosti na takovém zásahu národního výboru za danou vždy. Hospodaření s byty patří totiž do pravomoci národních výborů.

O důsledcích účinného vstupu společenské organizace do řízení platí totéž jako o důsledcích vstupů národního výboru do řízení (§ 34 odst. 1). Ustanovení § 128 odst. 1 se však zde uplatňuje jen v omezené míře. V bytových věcech se totiž soud může společenské organizace dotazovat na její stanovisko — stejně jako v kterékoliv jiné záležitosti — jen tehdy, může-li to přispět k skutkovému objasnění věci, čili potřebuje-li si ujasnit otázky, které mu v daném případě neobjasnily jiné důkazní prostředky; o otázkách hospodaření s byty totiž společenské organizace nerozhodují.

2. Dalším místem, kde o. s. ř. v konkrétní spojitosti odkazuje na zájem společnosti, je ustanovení § 95 odst. 2 o. s. ř. Podle něho „soud nepřipustí změnu návrhu“ na zahájení řízení, „jestliže by výsledky dosavadního řízení nemohly být podkladem pro řízení o změněném návrhu nebo jestliže by změna návrhu byla v rozporu se zájmem společnosti“.

Toto ustanovení se podobá ustanovením § 32 a § 35 odst. 1 o. s. ř. v tom, že i v něm je zájem společnosti uváděn v souvislosti s návrhem na zahájení řízení. Liší se pak od nich jednak v tom, že tam jde o souvislost s podáním tohoto návrhu, kdežto zde o souvislosti s jeho změnou; jednak v tom, že tam se předpokládá, že zájem společnosti vyžaduje, aby návrh byl podán, kdežto zde je zájem společnosti překážkou přípustnosti jeho změny; jednak v tom, že tam se může zájem společnosti jako moment vyžadující podání návrhu uplatnit jen v takové věci, ve které nejde o ryze osobní právo účastníka, kdežto ve spojitosti se změnou návrhu se může stát její překážkou bez ohledu na to, jaký druh práva je předmětem řízení; jednak v tom, že tam návrh podává a o existenci zájmu společnosti na jeho podání rozhoduje výlučně prokurátor, resp. národní výbor, kdežto zde je lhostejné, kdo návrh mění (abstraktní oprávnění měnit jej má samozřejmě pouze ten, kdo jej podal).

Ustanovení § 95 je použitelné jen na změnu návrhu ve věci, v níž lze

podle zákona řízení zahájit jen podáním návrhu na zahájení řízení, nikoli též ve věci, ve které lze podle zákona řízení zahájit i bez návrhu. O změnu návrhu ve smyslu § 95 nejde ani v případě, kde bylo řízení zahájeno na návrh ve věci, v níž podle zákona je lze zahájit i bez návrhu, a během řízení byl podán v jeho rámci návrh na zahájení řízení ve věci, v níž podle zákona může být řízení zahájeno pouze na návrh; tento další návrh nelze totiž považovat za změněný původní návrh, nýbrž je to zcela samostatný, na původním nezávislý návrh na zahájení řízení.

Abychom se mohli přiblížit k řešení otázky, zda a kdy může být změna návrhu podle § 95 odst. 2 v rozporu s takovým zájmem společnosti, který není současně zájmem vyjádřeným v právních předpisech, musíme si nejprve uvědomit dvojitý možný smysl ovlivnění zájmu společnosti změnou návrhu. Zájem společnosti by totiž mohl být ovlivněn, tj. dotčen (kladně nebo záporně), jednak samým faktem změny návrhu (bez ohledu na obsah této změny), jednak obsahem změny návrhu. Uvažovat o kladném ovlivnění, tj. o uspokojení zájmu společnosti samým faktem změny návrhu, by v naší spojitosti nemělo smyslu, neboť ustanovení § 95 odst. 2 o. s. ř. předpokládá jeho záporné ovlivnění změnou návrhu. Ze svých dalších úvah musíme však patrně vyloučit i eventualitu jeho záporného ovlivnění pouhým faktem novosti návrhu, neboť pouhé připuštění této eventuality samo o sobě by znamenalo obecnou nepřípustnost jakékoli změny návrhu, tedy situaci, která je v rozporu s ustanovením § 95 odst. 1 vyslovujícím přípustnost změny návrhu jako zásadu. Tak nezbývá nic jiného než konstatovat, že má-li mít ustanovení § 95 odst. 2 o nepřípustnosti změny návrhu, byla-li by v rozporu se zájmem společnosti, vůbec nějaký smysl, musíme považovat za důvod této nepřípustnosti nikoli abstraktní fakt novosti návrhu, nýbrž rozpornost obsahu nového návrhu se zájmem společnosti.

Po obsahové stránce je návrh novým, tj. je změnou dosavadního návrhu, jednak v případě, že se při nezměněném skutkovém a právním základu nárok v něm uplatněný liší od původně uplatněného jen co do číselnosti, tj. je buď nižší nebo vyšší, takže jde o změnu pouze v kvantitě, dále v případě, že se mění kvalita nároku bez dotčení kvantity, tj. nový návrh se liší od původního tím, že má jiný právní základ (což předpokládá aspoň částečnou změnu skutkového stavu), nebo nový návrh se liší od původního nejen v právním základu, nýbrž i v kvantitě, a konečně v případě, že se mění nejen kvalita právního základu nároku, nýbrž i kvalita, povaha žádaného plnění, resp. místo plnění je žádáno určení či naopak.

Je-li návrh změněn pouze co do kvantity nároku, znamená to, že se skutkový stav buď vůbec nezměnil, nebo že se změnil jen částečně. Za takové situace mohou být výsledky dosavadního řízení podkladem pro řízení o změněném návrhu, a proto dlužno změnu podle § 95 odst. 2 považovat za přípustnou; rozpor se zájmem společnosti zde nemůže nastat.

Zbývá tedy už jen problematika vlivu změny kvality návrhu na zájem společnosti. Z úvah o tom musíme bez dalšího vyloučit případ, ve kterém

ve změněném návrhu je uplatňován nárok, který buď vůbec nepatří před soud, nebo patří do výlučné příslušnosti jiného soudu než je ten, u kterého je uplatňován. O takové změně totiž lze diskutovat jen při rozboru ustanovení §§ 103–106 o. s. ř.

Je-li změněný návrh co do kvality novým návrhem jiného než právě zmíněného druhu, nemůžeme nerespektovat skutečnost, že kvalitativně změněný návrh je zároveň obsahově v duchu procesního práva novým, na dosavadním návrhu nezávislým návrhem na zahájení řízení. Proto není – vzhledem k §§ 32, 34 a 35 o. s. ř. – lhostejné ani to, kdo jej podává. Podává-li jej prokurátor nebo národní výbor, znamená to, že jeho podání je v zájmu společnosti podle jejich názoru pro soud závazného nutné, takže soud nemá možnost nepřipustit jej pro rozpor se zájmem společnosti. O této možnosti by mohl soud uvažovat teprve, mění-li návrh účastník.

Změna kvality spočívající ve změně právního základu nároku může mít dvojí různou hmotněprávní povahu: buď změněný nárok obsahově závisí na nároku původně uplatňovaném (např. nárok na náhradu škody pro neplnění je podmíněn existencí nároku na plnění), nebo na něm nezávisí.

V prvním případě je myslím bez podrobného zdůvodňování jasné, že přípustnosti změny návrhu nemůže překážet rozpor se zájmem společnosti, neboť takový rozpor nemůže vzniknout tam, kde změna návrhu je důsledkem materiálněprávního předpisu vyvolávajícího určitý nárok z existence druhého nároku, který nepochybně není v rozporu se zájmem společnosti. Materiálněprávnímu posuzování musíme zde přiznat logickou prioritu, protože procesní právo slouží prosazování materiálního práva. Ani v případě změny spočívající v tom, že původní návrh na plnění se nahradí návrhem na určení nebo naopak, nemůže vzniknout rozpor se zájmem společnosti, neboť o přípustnosti této změny rozhoduje podle § 80 písm. b) a c) o. s. ř. existence či neexistence naléhavého právního zájmu, která nemůže být v rozporu se zájmem společnosti.

V posledním případě námi uvažovaném a vůbec v souvislosti s § 95 odst. 2 o. s. ř. myslitelném je kvalitativně změněný návrh uplatněním nároku, který je hmotněprávně zcela novým nárokem hmotněprávně nezávislým na nároku uplatněném v původním návrhu, např. návrh na vydání určité koupené věci a návrh na vrácení jiné neoprávněně zadržené nebo odňaté věci. Protože zde se změněný návrh musí nutně opírat o zcela jiný skutkový stav než původní návrh, nelze zde připustit změnu, protože výsledky řízení o původním návrhu nemohou být podkladem pro řízení o změněném návrhu. O otázce, zda změna návrhu je či není v rozporu se zájmem společnosti, zde tudíž není vůbec třeba uvažovat.

Závěrem můžeme tedy konstatovat, že ustanovení § 95 odst. 2 o. s. ř., pokud nepřipouští změnu návrhu na zahájení řízení pro rozpor se zájmem společnosti, je bezpředmětné. Totéž platí v důsledku § 25 not. ř. o změně návrhu na zahájení řízení o umoření listiny, o registraci smlouvy nebo o úschově.

3. V § 96 o. s. ř., kde je další odkaz na zájem společnosti, a to rovněž v souvislosti s návrhem na zahájení řízení, jsou ustanovení o jeho zpětvzetí. I zde má zákon na mysli pouze návrh podaný ve věci, v níž nelze řízení zahájit jinak než podáním návrhu na zahájení řízení.

Podle § 96 odst. 3 není ke zpětvzetí návrhu třeba souhlasu soudu, dojde-li k němu dříve, než se začalo jednání, nebo jde-li o návrh na rozvod manželství, na jeho neplatnost nebo na určení, zda tu manželství je nebo není. Všude jinde je k tomu třeba souhlasu soudu, který však nesmí být dán, je-li zpětvzetí v rozporu se zájmem společnosti. Je-li návrh vzat účinně zpět v celém rozsahu, soud je povinen řízení zastavit. Vzal-li však svůj návrh zpět prokurátor nebo národní výbor, pokračuje soud v řízení, navrhne-li to některý z účastníků (§ 96 odst. 1 a 2). Nepřipustí-li soud zpětvzetí, pokračuje po právní moci usnesení v řízení (§ 96 odst. 2).

Z hlediska účinků není třeba rozlišovat zpětvzetí úplné a zpětvzetí částečné. Je-li návrh vzat zpět účastníkem úplně, tj. v celém rozsahu, a soud dal k jeho zpětvzetí souhlas, soud bez dalšího řízení zastaví, neboť proti jeho souhlasu není přípustné odvolání (§ 202, odst. 1, písm. f). Totéž platí, vzal-li účastník se souhlasem soudu návrh zpět jen zčásti, tj. snížil-li nárok návrhem uplatněný. Nedal-li soud souhlas ke zpětvzetí — ať úplnému nebo částečnému — je proti jeho rozhodnutí odvolání přípustné, a protože do marného uplynutí odvolací lhůty nebo do rozhodnutí o odvolání není jisto, zda, popřípadě v jakém rozsahu lze dále o věci jednat, přeruší soud další řízení do té doby. Za předpokladu, že je souhlasu soudu třeba také ke zpětvzetí návrhu prokurátorem nebo národním výborem, když podali návrh podle § 32 nebo § 35, platí to, co právě bylo řečeno o účincích, také o tomto zpětvzetí návrhu. Ale správnost tohoto předpokladu nemusí být zcela nepochybná. Doslov ustanovení § 96 sice pro ni svědčí, ale ze skutečnosti, že soud není podle § 32 a § 35 oprávněn přezkoumávat rozhodnutí prokurátora nebo národního výboru, že zájem společnosti vyžaduje, aby v daném případě byl návrh na zahájení řízení podán, lze vyvozovat závěr, že jen oni jsou oprávněni pro soud závazně vzít svůj návrh zpět, protože pokračování v řízení o něm už není v zájmu společnosti. Tento závěr, který ovšem nechává nedotčeno oprávnění každého účastníka žádat závazně pro soud, aby se v řízení pokračovalo přes to, že návrh byl vzat zpět, není nelogický a jak ještě uvidíme, je jediné správné.

Při rozboru ustanovení § 96 si lze položit též otázku, zda je ke zpětvzetí návrhu nezbytný výslovný projev nebo zda stačí konkludentní čin ve formě změny návrhu. Při hledání odpovědi na ni musíme po mém soudu rozlišovat. Mění-li navrhovatel svůj návrh tak, že ve změněném návrhu uplatňuje kvalitativně zcela nový návrh, je nepochybné, že tím dává zřejmě najevo, že si nepřeje, aby bylo ještě dále jednáno o jeho původním návrhu, čili že jej bere úplně zpět; účinnost tohoto zpětvzetí je ovšem podmíněna tím, že soud dá souhlas ke změně návrhu, a další rozdíl oproti výslovnému zpětvzetí je ten, že v případě, že soud vyslovil souhlas se změnou návrhu, neprohlásí řízení o původním návrhu za zastaveno, nýbrž

bude pokračovat bez dalšího v řízení, jehož předmětem však už nebude původní návrh, nýbrž nový, změněný návrh a jehož neoddělitelnou součástí jsou výsledky řízení o původním návrhu, pokud jsou použitelné v řízení o novém návrhu. V podstatě stejná je situace v případě změny návrhu, která spočívá v pouhém zvýšení uplatněného nároku. Sníží-li navrhovatel při změně návrhu uplatňovaný nárok, aniž zároveň něco mění na jeho právním základu, zúží se tím předmět řízení pro budoucnost. Proto by měl soud – přísně vzato – prohlásit za zastaveno řízení, jehož předmětem je to, o co při změně návrhu byl nárok snížen. Zde však nelze nechat nepovšimnuty důvody, které obvykle vedou navrhovatele k snížení nároku. Buď je důvodem toho částečné uspokojení uplatňovaného nároku, anebo navrhovatelovo dodatečné zjištění, že jeho nárok je ve skutečnosti nižší, než uplatnil, nebo že výsledky dosavadního řízení mu ukazují, že mu soud přizná nárok v nižší než uplatňované částce. Důvodem změny je tu tedy navrhovatelovo zjištění, že během řízení nastala změna hmotněprávní nebo procesněprávní situace, jež se odrazí v meritorním rozhodnutí způsobem pro něho částečně nepříznivým (§ 154, odst. 1 o. s. ř.). Zde tedy zastavovat částečně řízení a brát částečně zpět návrh by nemělo smyslu. Změna návrhu je zde spíše na místě.

Naše odpověď na položenou otázku je tedy záporná: Ke zpětvzetí návrhu nestačí konkludentní čin ve formě změny návrhu. Proto také nemůžeme jen na základě argumentů, na základě kterých jsme dospěli k závěru o bezpředmětnosti odkazu na rozpor se zájmem společnosti v § 95, odst. 2 o. s. ř., učinit též závěr o odkazu na rozpor se zájmem společnosti v § 96, odst. 2 o. s. ř. Zde sice dospějeme k podobnému závěru, ale z jiných důvodů.

Předmětem návrhu na zahájení řízení, a proto též předmětem řízení, které lze podle zákona zahájit jen podáním návrhu na zahájení řízení, může být buď ryze osobní právo účastníkově, nebo právo jiné povahy. Protože návrh na zahájení řízení o ryze osobním právu může podat pouze účastník, může také jen on a nikoli prokurátor nebo národní výbor v takové věci vzít návrh zpět. Kdyby soud odepřel v takové věci dát souhlas k účastníkovu zpětvzetí návrhu, znamenalo by to, že ho nutí k jeho uplatnění. To by bylo ve zřejmém rozporu s povahou, kterou tomuto druhu subjektivních práv přiznává zákon a jejíž přiznání se děje právě proto, že ono je v souladu se zájmem společnosti. Proto v rozporu se zájmem společnosti by zde bylo nikoli účastníkovu zpětvzetí návrhu, nýbrž rozhodnutí soudu odpírající dát k tomu souhlas.

Je-li předmětem návrhu na zahájení řízení právo jiné než ryze osobní povahy, může jej podat a vzít zpět jak prokurátor nebo národní výbor, tak účastník. Vezme-li jej zpět prokurátor, resp. národní výbor, který jej podal, pokračuje soud v řízení, navrhne-li to některý z účastníků. To znamená, že podle zákona je zájmu kteréhokoli účastníka na pokračování v řízení dána přednost před rozhodnutím prokurátora či národního výboru vzít návrh zpět a dosáhnout tím zastavení řízení, a je-li správné výše uvedené stanovisko, že i k účinnosti zpětvzetí návrhu prokurátorem nebo

národním výborem je třeba souhlasu soudu, je dána též přednost před tímto rozhodnutím soudu; protože mu však zřejmě nelze přiznat správnost (bylo by absurdní, kdybychom nutili soud k vydání rozhodnutí, jež může být v nejbližším okamžiku zvráceno projevem účastníka), nezbyvá nic jiného než konstatovat, že zpětvzetí návrhu prokurátorem nebo národním výborem nepodléhá souhlasu soudu přes doslov § 96, odst. 1 a 2 o. s. ř. a že proto zde soud nemá vůbec příležitost rozhodovat, zda toto zpětvzetí návrhu je či není v rozporu se zájmem společnosti.

Konečně uvažuje-li účastník sám o zpětvzetí svého návrhu o právu nikoliv ryze osobní povahy, protože prokurátor ani národní výbor návrh nepodal, dostává se prakticky do stejné situace, v jaké je poté, když prokurátor nebo národní výbor vzal zpět svůj návrh: má možnost volit buď zpětvzetí návrhu a dosáhnout zastavení řízení, nebo pokračovat v řízení. Má-li tam možnost trvat na pokračování v řízení přes to, že předchozím prokurátorovým zpětvzetím návrhu bylo řečeno, že toto zpětvzetí není v rozporu se zájmem společnosti, nelze mu ani zde bránit ve volné úvaze. Volnost jeho úvahy je podle doslovu zákona neomezena v případech uvedených v § 96, odst. 3. V případě manželských procesů je neomezitelná přípustnost zpětvzetí návrhu odůvodnitelná ustanovením čl. 26 ústavy. Neomezená přípustnost zpětvzetí návrhu, došlo-li k němu dříve, než se začalo meritorně jednat, se dá vysvětlit snahou o ekonomičnost, tj. o to, aby se předešlo zbytečnému projednávání věci, která už byla jinak vyřešena, nebo kde se počítá s jiným než soudně procesním řešením. Ani v pozdějším stadiu řízení však není pro zpětvzetí návrhu účastníkem zpravidla jiný motiv než jeho přesvědčení, že pokračovat v řízení je zbytečné. Není proto ani v tomto stadiu řízení žádného rozumného důvodu, pro který by měl soud odpírat souhlas se zpětvzetím návrhu. Odpírání tohoto souhlasu a pokračování v řízení přes to, že proces buď je anebo velmi pravděpodobně bude v nejbližší době vyřešen jinak, by bylo v rozporu se zájmem socialistické společnosti, která vidí v soudním vyřizování sporů spíše nutné zlo než žádoucí stav.

Tak se ukazuje, že i v případě § 96, odst. 2 o. s. ř. je odkaz na zájem společnosti přinejmenším bezpředmětný. To platí v důsledku § 25 not. ř. též o zpětvzetí návrhu na zahájení řízení o umoření listiny, o registraci smlouvy nebo o úschovu.

4. Vyřizování soudních procesů soudním smírem, kde to umožňuje povaha věci, o. s. ř. v § 99 jednak doporučuje, což plyne z toho, že ukládá soudu, aby se vždy o smír pokusil (viz též §§ 67–69 o. s. ř.), jednak omezuje tím, že účinnost soudního smíru váže na jeho schválení soudem, jemuž však zakazuje jeho schválení, je-li v rozporu s právními předpisy nebo se zájmem společnosti (§ 99, odst. 2).

V rozporu s právními předpisy by byl smír ve věci, kterou po zákonu nelze vyřešit smírem, čili jejíž povaha neumožňuje právně konstitutivní dohodu účastníků soudním smírem. Takovou věcí je každá věc, která po zákonu nepatří před soud, dále každá taková věc, jejíž účastník není věcně legitimován uzavřít o ní smlouvu nebo nemá právní způsobilost

smluvně se zavazovat, mimoto každá taková věc, kde ke vzniku nebo zániku právního vztahu je bezvýjimečně nutné pravomocné (konstitutivní) rozhodnutí soudu, a to jiné jeho rozhodnutí než to, kterým schvaluje soudní smír, konečně každá smlouva, která by znamenala vznik právně zakázaného vztahu, např. zavazovala k zakázanému apod. plnění nebo by kryla snahu po dosažení právně nepřipustného cíle apod.

Byl-li v konkrétní věci uzavřen soudní smír, který podle právě řečeného není v rozporu s právními předpisy, pak by mohl soud odepřít jeho schválení jen za předpokladu, že je vůbec prakticky myslitelná možnost rozporu mezi jeho obsahem a zájmem společnosti a že skutečně je v daném případě tento rozpor s určitým zájmem společnosti. Odpověď na otázku existence tohoto předpokladu lze po mém soudu dát jen po prozkoumání předpisů hmotného práva, jež však není úkolem našeho pojednání, které se zabývá pouze procesněprávní stránkou odkazu na zájem společnosti. Z hlediska procesněprávní stránky odkazu na zájem společnosti v § 99, odst. 2 o. s. ř. mám za to, že nutno na onu otázku dát pouze negativní odpověď a říci, že mezi obsahem takového smíru a zájmem společnosti není žádný rozpor myslitelný.

5. S odkazem na zájem společnosti se setkáváme také v § 110 o. s. ř. Zde se praví, že soud přeruší řízení, navrhnou-li to účastníci shodně nebo nedostaví-li se bez předchozí omluvy k jednání a nepřičí-li se přerušení účelu řízení nebo zájmu společnosti. Jde-li však o rozvod manželství, přeruší soud řízení v případě shodného návrhu účastníků nebo jejich nedostavení se bez omluvy vždy.

Zde máme co činit s případem dispozice řízením z vůle účastníků řízení. Jejich výslovný nebo mlčky učiněný projev vůle stačí ke vzniku povinnosti soudu přerušit řízení v rozvodové věci. V ostatních věcech je k tomu třeba ještě též konstatování soudu, že se přerušení nepřičí účelu řízení nebo zájmu společnosti. Účastníci nejsou oprávněni disponovat řízením o způsobilosti k právním úkonům, řízením opatrovnickým, řízením péče o nezletilé ani řízením o prohlášení za mrtvého, jakož i řízením o neplatnost manželství, pokud je lze zahájit i bez návrhu, a řízení o dědictví. Zde tudíž nemůže dojít k přerušení řízení za podmínek § 110 o. s. ř. vůbec.

Účelem tohoto přerušení je umožnit účastníkům vyřídit věc jinak než rozhodnutím soudu o meritu. Není proto možné v tomto účelu přerušení a tudíž ani v přerušení samém spatřovat něco, co by bylo v rozporu s účelem řízení nebo se zájmem společnosti, neboť, jak už bylo řečeno, zájem společnosti je souhlasný s účelem přerušení řízení. Zmíněný účel přerušení řízení by ovšem byl v rozporu s účelem těch řízení, v nichž dispoziční právo účastníků neexistuje a v nichž právě pro jeho neexistenci je přerušení řízení podle § 110 vůbec nepřipustné.

To znamená, že v těch případech, ve kterých může přerušení řízení podle § 110 o. s. ř. mít vůbec nějaký smysl, nelze je prohlašovat za nepřipustné ani proto, že se přičí účelu řízení, ani proto, že se přičí zájmu společnosti, neboť do takového rozporu se nemůže nikdy dostat.

6. V § 183, odst. 2 ukládá o. s. ř. soudu povinnost poučit účastníky

řízení o osvojení, jaký význam z hlediska zájmu společnosti i zájmu osvojovaného dítěte má osvojení. Této své povinnosti učiní soud zadost, vysvětlí-li účastníkům, jaká práva a jaké povinnosti podle hmotněprávních předpisů jim osvojením vznikají a jaké etické účinky pro osvojené dítě jsou jim sledovány. Máme zde tedy co činit s přihlédnutím k zájmu společnosti v souvislosti s předpisy hmotného práva, které se zde mohou uplatnit pouze ve formě procesněprávní povinnosti soudu v řízení.

7. Poslední speciální ustanovení zmiňující se v o. s. ř. o zájmech společnosti je § 207, odst. 2 o zpětvzetí odvolání: „Odvolací soud vždy rozhodne, zda vzetí odvolání zpět nepřipouští; nepřipustí je, přičí-li se právním předpisům nebo zájmům společnosti.“

Nepřihlížíme-li k výjimkám stanoveným v § 202 o. s. ř. a § 21, odst. 2 not. ř., lze odvolání podat proti rozhodnutí v kterékoli věci — bez ohledu na to, zda je v ní možné zahájit řízení jen podáním návrhu na zahájení řízení nebo i bez návrhu, a bez ohledu na to, zda je předmětem řízení ryze osobní účastníkově právo nebo právo jiné povahy. Kterékoli odvolání lze vzít zpět. Účinně je může vzít zpět jen ten, kdo je podal, přičemž je lhostejné, zda byl nebo nebyl k jeho podání legitimován. Protože však podání odvolání někým, kdo k tomu není legitimován, je aktem nepřipustným, který má odvolací soud zamítnout (§ 214, odst. 2, § 218, odst. 1 o. s. ř.), nemělo by smyslu, aby odvolací soud rozhodoval o zpětvzetí odvolání učiněném osobou k podání odvolání nelegitimovanou; odvolací soud zamítne podle těchto ustanovení její odvolání, i když je vzala zpět. Stejně bude postupovat, vezme-li odvolání zpět ten, kdo je podal opožděně nebo proti rozhodnutí, proti němuž není odvolání přípustné (§ 214, odst. 2, § 218, odst. 1).

Bylo-li odvoláním (přípustným a včas podaným) napadnuto celé rozhodnutí nebo sice jen jeho část, ale kdy zároveň byl soud povinen přezkoumat celé rozhodnutí podle § 212, odst. 1 o. s. ř., přičemž odvolání podal legitimovaný účastník i prokurátor nebo národní výbor a některý z nich vzal odvolání zpět, zůstávají tím účinky odvolání podaného druhým nedotčeny. Proto by nemělo smyslu, aby zde odvolací soud rozhodoval o přípustnosti zpětvzetí odvolání ve smyslu § 207, odst. 2. Omezí se na prohlášení, že zpětvzetí odvolání dotyčným odvolatelem bere na vědomí, a bude v odvolacím řízení bez dalšího pokračovat.

Rozhodování odvolacího soudu o přípustnosti zpětvzetí odvolání ve smyslu § 207, odst. 2 má smysl, a proto může přijít v úvahu pouze v případech, ve kterých na jeho obsahu závisí vyřešení otázky, zda zpětvzetí odvolání způsobí nebo nezpůsobí zánik účinků odvolání. Způsobí-li jejich zánik, nabude rozhodnutí dotčené odvoláním právní moci. Nezpůsobí-li jejich zánik, musí odvolací soud pokračovat v odvolacím řízení a na základě jeho výsledků rozhodnout o odvolání meritorně, tj. říci, zda napadené rozhodnutí je či není správné. Nelze pochybovat o tom, že zájmem společnosti, který je zároveň zájmem právním, je obsahová, tj. platnému právu odpovídající správnost toho rozhodnutí. Spolehlivě a po právu relativně závazně se však o ní může vyslovit jen odvolací soud a i ten

jen na základě výsledků odvolacího řízení. V okamžiku, ve kterém bylo odvolání vzato zpět a tím vznikla povinnost soudu rozhodnout o účinnosti tohoto zpětvzetí, však odvolací soud nemůže ještě mít spolehlivou představu o tom, zda odvoláním napadené rozhodnutí je nebo není správné. Proto se o ni nemůže opřít při rozhodování o přípustnosti zpětvzetí odvolání, což znamená, že při něm nemá objektivního kritéria pro posouzení otázky, zda zpětvzetí odvolání v daném případě je či není v zájmu společnosti. Jisté pro něho je v té chvíli pouze odvolatelovo prohlášení, že bere odvolání zpět. Proto mu nezbyvá než rozhodnout, že jeho zpětvzetí připouští a prohlašuje, že napadené rozhodnutí nabývá právní moci. Že se zpětvzetí odvolání přiči právním předpisům, nemůže prohlásit, neboť není žádný předpis, který by v civilním procesu zakazoval jeho zpětvzetí, a 1. věta § 207, odst. 2 je obecně připouští.

IV. 1. Z ustanovení, která v notářském řádu odkazují v souvislosti s jednotlivými dílčími otázkami řízení na zájem společnosti, lze vzpomenout především ustanovení § 13 o podmínkách, za kterých lze řízení provést zcela nebo zčásti veřejně. Jsou to dvě podmínky: veřejné projednání vyžaduje zájem společnosti, ale nesmí veřejností být ohroženo státní, hospodářské nebo služební tajemství. Tato druhá podmínka je primární v tom smyslu, že je třeba vždy nejprve zkoumat, zda je veřejností ohroženo některé toto tajemství; teprve po zjištění, že žádné ohroženo není, může mít smysl otázka, zda je veřejnost vyžadována zájmem společnosti.

V některých řízeních konaných státním notářstvím jsou případy a formy veřejnosti stanoveny speciálně. Tak konvokace věřitelů v dědickém řízení se děje vyhláškou (§ 36), stejně jako jejich zjišťování v případě likvidace dědictví (§ 43, odst. 2). Vyhláskové (§ 54, odst. 2 a 3) je řízení o umoření listin a řízení o likvidaci starých úschov (§ 74), jakož i řízení o prodeji rodinného domku nebo jiné stavby, která může být v osobním vlastnictví (§ 80), při výkonu rozhodnutí. Jinak je míra veřejnosti určována povahou projednávané věci, resp. určitého úseku řízení. Pro řízení o dědictví to vyplývá zejména z ustanovení § 31 a § 34, pro řízení o registraci smluv z § 63 a pro řízení o prodeji jiné nemovitosti než rodinného domku či nemovitosti, která může být v osobním vlastnictví, při výkonu rozhodnutí z §§ 82 a 83. Pokud jde o ostatní činnost státního notářství (ve smyslu části páté not. ř.) čili o tzv. listinnou činnost, vyplývá to z ustanovení § 92, odst. 2, §§ 93–103.

Srovnáme-li všechna tato ustanovení notářského řádu, která jsou speciální v poměru k obecnému ustanovení § 13, můžeme zdůvodněně konstatovat, že státní notářství patrně nikdy nebude mít příležitost prohlásit celé určité řízení nebo jeho určitou část za veřejné v zájmu společnosti.

2. Podklady pro zjišťování zůstavitelova majetku, pro soupis aktiv a pasív v řízení o dědictví si státní notářství opatřuje zpravidla způsobem stanoveným v § 34, odst. 1 a 2. Ale „vyžaduje-li to zájem společnosti nebo důležitý zájem účastníků, opatří si státní notářství znalecký posudek, zejména o obecné ceně zůstavitelova majetku“ (§ 34, odst. 3).

Důležitý zájem účastníků vyžaduje objektivní zjištění obecné ceny

zůstavitelova majetku znaleckým posudkem zejména v případě většího rozsahu aktiv, vznikne-li nejistota o tom, zda a v jakém rozsahu dostačí aktiva krýt pasiva, nebo o velikosti notářských poplatků, jakož i o rozdělení majetku mezi dědici. Za takové situace sotva může vzniknout zároveň potřeba zkoumat otázku existence zájmu společnosti na znaleckém posudku, když tato potřeba bude ukojena už proto, že na jejím ukojení mají zájem účastníci. A jde-li o jinou situaci, která zejména pro malý rozsah zůstavitelova majetku nebo proto, že cena majetku je zcela nepochybná, nemůže vzbudit zájem účastníků na znaleckém posudku, nemůže existovat ani zájem společnosti. Odkaz zákona na něj v tomto ustanovení je tedy bezpředmětný.

3. O předluženém dědictví se mohou účastníci (dědici s věřiteli) dohodnout, že bude přenecháno věřitelům k úhradě dluhů. „Tato dohoda podléhá schválení státního notářství, které dohodu schválí, jestliže neodporuje zákonu ani zájmu společnosti“ (§ 38, odst. 1).

V rozporu se zákonem by tato dohoda byla např. v případě, kde majetek nebyl předlužen nebo kde by její existencí nebo obsahem byly ohroženy nebo poškozeny zájmy některého nezletilce. Materiální povahy je i zájem společnosti v tomto ustanovení zmíněný. Proto jej nelze — přestože jde o ustanovení umístěné v zákoně obsahujícím organizační a civilněprocesní předpisy — vykládat jako složku procesněprávního ustanovení.

Totéž platí o ustanovení § 39, odst. 2, podle něhož státní notářství schválí dohodu dědiců o vypořádání, neodporuje-li zákonu nebo zájmu společnosti, a o ustanovení § 66, odst. 3, podle něhož státní notářství odmítne přijetí peněz nebo věcí do úschovy, odporovalo-li by zákonu nebo zájmu společnosti.

4. Takzvané listinné činnosti státního notářství (notářských zápisů o právních úkonech, sepisování jiných písemností, osvědčování právně významných skutečností včetně ověřování pravosti podpisu na listinách a opisů či fotokopii listin, správy pozemkových a železničních knih) se týkají odkazy na zájem společnosti v § 90, odst. 1, v § 100, odst. 2 a v § 101, odst. 1 not. ř.

Všem těmto úkonům společně je ustanovení § 90, odst. 1, jež ukládá státnímu notářství povinnost zkoumat, zda žádaný úkon se nepřičí zákonu nebo zájmu společnosti, a odmítnout jej, zjistí-li existenci takového rozporu. Proto je zbytečné ustanovení § 100, odst. 2, pokud zakazuje ověřit pravost podpisu na listině nebo opisu (fotokopie) listiny, jejíž obsah je zřejmě v rozporu s právními předpisy nebo se zájmem společnosti. Požadavek „zřejmosti“ toho rozporu neospravedlňuje samostatnou existenci tohoto ustanovení v poměru k citovanému ustanovení § 90, odst. 1, neboť neříká nic nového, když už podle § 90, odst. 1 je státní notářství i v případě ověřování podpisu nebo opisu povinno zkoumat, zda obsah listiny není v rozporu se zákonem nebo zájmem společnosti.

Též ustanovení § 101, odst. 1, pokud se v něm zakazuje vydat výpis z pozemkových knih vlastníkovi nemovitosti a tomu, kdo má věcné právo

k nemovitosti, brání-li tomu důležitý zájem společnosti, je zbytečné vzhledem k citovanému ustanovení § 90, odst. 1, neboť činit v dané souvislosti rozdíl mezi „důležitým zájmem“ a (prostým) „zájmem“ společnosti nemá smyslu. Nelze totiž přehlédnout, že cílem především ustanovení § 90, odst. 1 a v důsledku jeho relativně obecného dosahu též ustanovení § 101, odst. 1 je říci, že se dává zájmu společnosti, který je zájmem obecným, přednost před individuálním zájmem žadatele o úkon státního notářství. Tohoto cíle se v právní oblasti dosahuje nepochybně už tím, že se státnímu notářství zakazuje poskytnout žádaný úkon proto, že jeho poskytnutí by bylo v rozporu se zájmem společnosti, aniž by bylo třeba tento zájem zvlášť kvalifikovat jako důležitý.

Nelze pochybovat, že v určitém směru je žadatel o notářský zápis právního úkonu či o sepsání jiné písemnosti (§ 99) nebo ověření podpisu v jiné právní situaci než žadatel o ověření opisu nebo o výpis z pozemkových knih. V prvním případě totiž jde žadateli o vznik určitého hmotně-právního vztahu, kdežto ve druhém o získání důkazu existence určitého právního vztahu. I v tomto druhém případě je však konečným žadatelovým cílem dosáhnout vzniku nebo potvrzení existence určitého hmotně-právního vztahu, takže v tom směru není mezi oběma rozdílu. I to je potvrzením zbytečnosti odkazu na zájem společnosti v § 100, odst. 2 a § 101, odst. 1, když na něj bylo odkázáno v § 90, odst. 1.

V. Zopakujeme-li výsledky svých rozborů jednotlivých ustanovení o. s. ř. a not. ř., která odkazují na zájem společnosti, nemůžeme se nepozastavit nad tím, že tyto výsledky nejsou u těchto všech ustanovení stejné. Závěrem rozboru ustanovení § 2 o. s. ř. a § 90, odst. 1 not. ř. bylo konstatování, že k porušování zájmu společnosti (mimo zneužívání práva) dochází všude, kde činnost soudu nebo některého jiného subjektu řízení je v rozporu s některým jiným právním ustanovením. Rozbor ustanovení §§ 32, 33, odst. 1 a 35, odst. 1 o. s. ř. nás nepřivedl, pokud šlo o zájem společnosti, k žádnému zvláštnímu závěru. Výsledkem rozboru ustanovení § 95, odst. 2 o. s. ř. bylo konstatování, že odkaz na zájem společnosti je zde bezpředmětný. Totéž jsme konstatovali po rozboru ustanovení § 96, odst. 2 i § 99, odst. 2, jakož i § 110 a § 207, odst. 2 o. s. ř. Ke stejnému závěru jsme dospěli také u ustanovení § 13, § 100, odst. 2 a § 101, odst. 1 not. ř.

Rozdílnost těchto závěrů není nahodilá. Má své příčiny. Jejich jádro nelze hledat v různosti metod, neboť té nebylo. Všude jsme postupovali metodou pozitivisticky dogmatickou, která je adekvátní rozboru ustanovení platného práva, sleduje-li se jím zisk též pro právní praxi. Příčinou oné různosti musí tudíž být něco jiného. Myslím, že je jí nestejná míra obecnosti analyzovaných ustanovení.

Při každé analýze jde o hledání souvislostí. Čím konkrétnější, méně obecné a proto pojmově na jednotlivosti bohatší je analyzované ustanovení, tím víc souvislostí existuje a lze najít při srovnávání složek jeho vlastního obsahu, takže leckdy stačí k utvoření závěru jen ono samo a není nutné mimo to též jejich srovnávání s obsahy jemu vnějšími.

A naopak, čím abstraktnější a obecnější, pojmově na jednotlivosti chudší je analyzované ustanovení, tím intenzivnější je potřeba obracet se při srovnávání na obsahy jemu vnější. Touto směrnicí jsme se při svých rozbořech řídili. Proto jsme u různých skupin ustanovení dospěli k různým výsledkům jejich rozborů. Přitom je přirozené, že naše zdůvodňování těchto různých výsledků bylo rovněž různé při současném zachování téže pozitivisticky dogmatické metody.

Ustanovení § 2 o. s. ř. charakterizuje myslitelně nejobecnějším způsobem činnost soudu a účastníků civilního soudního řízení a cíl tohoto řízení. Z jeho umístění vyplývá, že platí pro všechny druhy tohoto řízení bez ohledu na povahu jeho předmětu. Protože v tomto řízení je aplikace procesněprávních předpisů prakticky neoddělitelná od aplikace hmotněprávních předpisů, vztahuje se toto ustanovení na obojí. V důsledku toho, že jsou v něm vzpomenu ty zájmy společnosti vedle práv občanů, přičemž práva občanů jsou současně zájmem společnosti, bylo nutné — při konstatování, že právy občanů nejsou zájmy společnosti vyčerpány — oboje srovnávat jen v jejich obecnosti. Závěr z toho vyplynulší musil samozřejmě být stejně obecný a nemohl vyznít jinak než jako potvrzení správnosti předpokladů, které jsme si pod bodem I stanovili. Protože práva občanů jsou nejrozmanitějšího druhu, v důsledku čehož jsou i možné způsoby jejich porušování přepestré, takže obecně stanovit mez, uvnitř které se práva občanů kryjí se zájmy společnosti a mimo níž je už oblast zájmů společnosti nekrytá právy občanů, je nemožné, právě tak jako je nemožné obecně vymezit právě tu oblast zájmů společnosti, která se nekryje s právy občanů, nebylo možné ani tvrdit, že odkaz na zájmy společnosti v § 2 o. s. ř. je zbytečný, protože se kryjí s právy občanů.

Zcela jiná byla situace při rozboru ustanovení § 95, odst. 2, § 96, odst. 2, § 99, odst. 2, § 110, § 207, odst. 2 o. s. ř., jakož i § 13, § 100, odst. 2 a § 101, odst. 1 not. ř. Zde se uvažovalo o zájmech společnosti v souvislosti s otázkou, zda soud dá či nedá souhlas, resp. schválí změnu návrhu na zahájení řízení, jeho zpětvzetí, soudní smír, přerušení řízení na návrh účastníků a zpětvzetí odvolání, popřípadě v souvislosti s otázkou, zda státní notářství prohlásí či neprohlásí řízení před ním konané za veřejné, ověří si cenu zůstavitelova majetku v řízení o dědictví znaleckým posudkem, ověří podpis na listině nebo její opis (fotokopii), vydá vlastníkovi nemovitosti nebo tomu, kdo má k ní věcné právo, výpis z pozemkových knih. Úvaha o zájmech společnosti se zde pohybovala v souvislosti se zcela konkrétními úkony soudu nebo státního notářství, jakož i v souvislosti s právními předpisy o těchto úkonech. Proto též představa o tom, zda zájem společnosti na dotýcném úkonu se kryje zcela se zájmem na zachování právního předpisu o něm, byla konkrétní a ukázala nutnost odpovědět na ni kladně. Z toho vyplynul závěr, že odkazy na zájem společnosti v těchto ustanoveních neříkají obsahově nic jiného, než co je obsaženo v dotýcných právních předpisech, a že jsou proto zbytečné.

V případech § 32 a § 35 o. s. ř. je otázka existence zájmu společnosti řešena prokurátorem a národním výborem závazně pro soud. Protože

pravomoc těchto orgánů je jiná než pravomoc soudu nebo státního notářství, řeší si tyto orgány onu otázku z jiných rovin než soud, tj. neposuzují ji v souvislosti s civilněprocesními předpisy, ačkoli v civilním procesu se ukazují důsledky jejich řešení. Proto při rozboru oněch ustanovení o. s. ř. nebyly o problematice zájmu společnosti vyvozovány žádné závěry. To nám však nemůže zabránit, abychom si položili pochybovačnou otázku, zda není v rozporu se socialistickým humanismem zdůrazňujícím nutnost všestranného rozvoje osobnosti člověka oprávnění prokurátora a národního výboru podat návrh na zahájení řízení bez souhlasu oprávněného subjektu, ba proti jeho vůli nejen ve věci, o níž lze zahájit řízení i bez návrhu, nýbrž i ve věci, která není věcí ryze osobního práva, o níž však lze řízení zahájit jen na návrh? Bylo-li takové oprávnění přiznáno prokurátorovi v době tzv. kultu osobnosti v právním řádu platném před 1. dubnem 1964, bylo to vysvětlitelné právě jen poměry tehdejší doby. Tím překvapivější je však skutečnost, že občanský soudní řád platný od 1. dubna 1964 toto oprávnění nejen opět prokurátorovi přiznal, ale nově je přiznal i národnímu výboru (kteréhokoli stupně). Pokud pak je jim toto oprávnění přiznáno i v poměru k socialistickým organizacím, lze pochybovat o jeho slučitelnosti s jejich rozšířenou pravomocí v nové soustavě hospodářského zřízení.

Důvodná pochybnost o souladu se zmíněným socialistickým humanismem, resp. s novou ekonomickou soustavou je dána i ohledně těch ustanovení, která pod záminkou rozporu se zájmy společnosti oprávněují soud odepřít schválení zpětvzetí návrhu na zahájení řízení, jeho změny, soudního smíru nebo zpětvzetí odvolání nebo přerušení řízení podle § 110 o. s. ř.

O naprostém nepochopení nutnosti rozlišovat na jedné straně obsah listiny či knihovního zápisu a na druhé straně ověření správnosti obsahu listiny nebo vydání výpisu z pozemkových knih svědčí odkaz na zájem společnosti v § 100, odst. 2 a v § 101, odst. 1 not. ř. Je snad každému jasné, že se na obsahu ani na kvalitě (právní vadnosti nebo bezvadnosti, platnosti nebo neplatnosti apod.) veřejné nebo soukromé listiny vůbec nic nezmění tím, že státní notářství jednou ověří a podruhé neověří správnost jejího obsahu, a přesto je mu zakázáno ověřit ji, je-li obsah listiny zřejmě v rozporu s právními předpisy nebo se zájmem společnosti. Totéž mutatis mutandis platí o vydání výpisu z pozemkových knih vlastníkově, popř. bývalému vlastníkově nemovitosti a tomu, kdo má věcné právo k nemovitosti.

Pokud jsme své rozборы několika z citovaných odkazů o. s. ř. a not. ř. na zájem společnosti uzavřeli konstatováním, že ty odkazy jsou bezpředmětné, a proto zbytečné, vyslovili jsme se o dotýcných ustanoveních kriticky jen po stránce jejich technické dokonalosti. Technicky dokonalý předpis neříká různými slovy totéž, a děje-li se to přece, má to — zvláště opakuje-li se to ve více ustanoveních a volí-li se k tomu tak mnohoznačná slova, jako jsou „zájem společnosti“ — za následek interpretační obtíže a možnost nestejného rozhodování. Vedle tohoto kritického vy-

jádrění lze se však pochybovačně postavit vůbec ke všem ustanovením uvedeným na začátku našich úvah.

Tak se lze tázat, zda ona ustanovení, pokud ukládají soudu povinnost posuzovat úkony účastníků řízení — jak v hmotněprávní, tak v procesněprávní oblasti — i své vlastní úkony v procesu též z hlediska zájmu společnosti, jsou ve shodě s ústavou. V čl. 97 ústavy se totiž ukládá soudům (a prokuratuře) chránit socialistický stát, jeho společenské zřízení, práva a oprávněné zájmy občanů a organizací pracujícího lidu, vychovávat občany k oddanosti vlasti a věci socialismu, k zachovávaní zákonů a pravidel socialistického soužití i k čestnému plnění povinností ke státu a společnosti. O soudcích stanoví čl. 102, odst. 1 ústavy, že jsou při výkonu své funkce nezávislí, jsou vázáni jedině právním řádem socialistického státu, jsou povinni řídit se zákony a jinými právními předpisy a vykládat je v souladu se socialistickým právním vědomím. Lze podle těchto předpisů ústavy považovat za povinnost soudů, aby když zájmy společnosti nejsou beze zbytku vyjádřeny v právních předpisech, rozhodovaly tam, kde nejsou v nich beze zbytku vyjádřeny, na základě nich, tedy nikoli podle právních předpisů? Lze pojem tak široký, bohatý a neurčitý, jakým je pojem „zájem společnosti“, považovat vůbec za dostatečně přesnou směrnicí pro řešení nejrůznějších otázek? Pochybnosti vzbuzené těmito otázkami zajisté nebudou odstraněny formálním poukazem na to, že „zájmy společnosti“ se tím, že byly pojaty do citovaných ustanovení o. s. ř. a not. řádu, staly součástí právních předpisů.

V souvislosti s oněmi odkazy na zájem společnosti, které jsou v § 2 o. s. ř., § 1 a § 90 odst. 1 not. ř. na jedné straně, a těmi, které jsou ve všech ostatních na začátku tohoto pojednání uvedených ustanoveních na druhé straně, lze se tázat, zda prvá z těchto dvou skupin má vůbec nějaký smysl. Už jsme si totiž řekli, že obsahuje ustanovení obecná v poměru ke zvláštním ustanovením druhé skupiny. Z toho nepochybně vyplývá, že mají-li mít ustanovení první skupiny vůbec nějaký smysl, obsah a oprávněnost existence, musil by soud z hlediska zájmu společnosti vždy posuzovat nejen ty úkony, na které se vztahují ustanovení druhé skupiny, ale také vůbec vše ostatní, co se děje za řízení a v řízení, a přitom to zároveň posuzovat také podle příslušných procesněprávních ustanovení. Tak by soud musil např. při podání žaloby nebo odvolání zkoumat nejen to, zda žaloba nebo odvolání má všechny náležitosti předepsané o. s. ř., zda soud, jemuž došly, je podle o. s. ř. příslušný, atd., nýbrž též, zda je v zájmu společnosti, aby v daném případě byla žaloba podána právě tím účastníkem, který je podal, a to u soudu, u něhož byly podány, apod. Snad není třeba obšírně zdůvodňovat, že klást na soud požadavky takového druhu není rozumné. Proto myslím, že odkazy na zájem společnosti v § 2 o. s. ř., § 1 a § 90 odst. 1 not. ř. je třeba rovněž vypustit stejně jako v ustanoveních druhé zmíněné skupiny.

„Общественный интерес“ в гражданском процессе

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются все ссылки Гражданско-процессуального кодекса и Положения о нотариате 1963 г. на „общественный интерес“. Целью их анализа является ответ на вопрос, имеют ли эти ссылки, поскольку они приведены в связи с нормами только гражданско-процессуального права (следовательно, не в связи с нормами материального гражданского права) какой-либо смысл. При этом автор исходит из констатации того, что все нормы гражданско-процессуального права изданы в интересах общества и что эта констатация имеет характер аксиомы, а также из того, что понятию „общественный интерес“ невозможно дать определение.

Анализ показывает, что, поскольку гражданско-процессуальные нормы ссылаются на „общественный интерес“ в связи с определенным процессуальным действием, ссылки на него являются беспредметными, потому что действия, противоречащие общественному интересу, являются юридически дефектными и если данная норма требует, чтобы процессуальное действие находилось в соответствии с общественным интересом, то такое требование исполнено уже тем, что действие с юридической точки зрения является безупречным.

Анализ также показывает, что между ссылками, которые носят общий характер, и ссылками, которые касаются определенных процессуальных действий, имеется внутреннее противоречие, приводящее к абсурдным выводам. Наконец, можно обоснованно сомневаться в конституционности этих ссылок, если они адресованы суду, а также о их правильности с точки зрения идеологической.

Таким образом, статья дает отрицательный ответ на этот вопрос и обосновывает его.

Zánik a změna účastníka řízení v soudním výkonu rozhodnutí

Выбытие и замена участника производства
в исполнении судебных решений

Der Wegfall und der Wechsel des Teilnehmers des Verfahrens
in der Gerichtszwangsvollstreckung

JOSEF FIALA

V roce 1961 jsem uveřejnil v tomto časopisu Iuridica No 1, str. 53 a n. studii pod titulem Změna účastníka v občanském soudním řízení. Předmětem úvah bylo pouze řízení nalézací, nikoli řízení exekuční. Tomuto řízení měla být věnována další samostatná úvaha. Protože však krátce po vyjití uvedené studie započaly práce na novém občanském soudním řádu, nedošlo k vypracování ohlášené studie o řízení exekučním. Děje se tak nyní, ovšem již podle nového občanského soudního řádu z r. 1963 (zák. č. 99/1963 Sb.). Přesto navazuje tato studie na dřívější, protože zásadní problematika zániku a změny účastníka v občanském soudním řízení zůstala v podstatě stejná.

I. Řízení o soudní výkon rozhodnutí neboli řízení exekuční (dále jen výkon) není jednolité a jednotné řízení, ve kterém dochází k nucenému uskutečnění plnění, určenému titulem pro výkon rozhodnutí (dále jen titul), které nebylo splněno dobrovolně. Dělí se na *tři druhy*, a to na *výkon k vynucení plnění peněžitého a nepeněžitého*, dále na *výkon rozhodnutí o výchově nezletilých dětí* (dále výkon o výchově) a konečně na *likvidaci majetku* (dále jen likvidace). Výkon plnění peněžitého a nepeněžitého se dále dělí na *dvě stadia*: V prvním stadiu dochází k nucenému uskutečnění plnění peněžitého tím, že se opatří finanční zdroj k zaplacení vymáhané částky oprávněnému, a je-li tato osoba jediná, i k jejímu vyplacení této osobě, a dále tu dochází k vynucení plnění nepeněžitého. Toto stadium budeme dále nazývat *vlastní výkon*. Je-li však více osob, které mají nebo které si činí nárok na vyplacení peněžité částky z peněžitého výtěžku získaného vlastním výkonem, pak dochází k dalšímu stadiu tohoto výkonu, totiž k rozvrhu získaného výtěžku mezi ty, kteří mají nárok na uspokojení své pohledávky z tohoto zdroje. Toto stadium nazývá zákon *rozvrh výtěžku* (dále jen rozvrh). Toto stadium přichází v úvahu zásadně jen po vlastním výkonu k uspokojení peněžité

částky. Ve výkonu k vynucení nepeněžitého plnění je výjimkou, a to jen ve výkonu prodeje společné věci movité nebo nemovité, kde dochází k rozdělení výtěžku mezi spoluvlastníky. V likvidaci se rovněž nevyskytují tato dvě stadia, protože, jak je dále uvedeno, celé toto řízení nemá povahu řízení sporného.

Uvedené druhy výkonu a uvedená stadia výkonu k vynucení peněžitého a nepeněžitého nároku nemají jednotnou strukturu, stejně jako nemá jednotnou strukturu řízení nalézací. Vlastní výkon rozhodnutí a úsek řízení o likvidaci, v němž dochází pouze k nařízení likvidace, jsou organizovány podobně jako *spor* v řízení nalézacím. Jsou zde nutné vždy dvě si odporující strany. Naproti tomu rozvrh a další druhy výkonu, resp. při likvidaci její vlastní provádění jsou organizovány jako *řízení nesporné*, kde osoby, které se ho účastní, hájí sice každá své právo, kde však pojmově tyto osoby nejsou odpůrci, kdy tedy mezi těmito osobami navzájem nejde o spor, případně o vzájemné spory.

Z této koncepce vychází občanský soudní řád, i když ji výslovně obecně nevyjadřuje. Plyne to však z celého uspořádání uvedených druhů výkonu a stadií výkonu k vynucení peněžitého nebo nepeněžitého plnění. Pro vlastní výkon rozhodnutí platí ustanovení § 255 o. s. ř., že účastníkem výkonu je oprávněný a povinný. Je-li výkonem postiženo bezpodílové spoluvlastnictví manželů, je účastníkem i manžel povinného. Protože v tomto výkonu jde o obdobu sporu, plyne z toho, že manžel povinného může být jen společníkem povinného manžela, takže tu vzniká ze zákona pasívní společenství na straně povinného. Mluvíme-li o oprávněném a povinném ve vztahu k účastníku výkonu, máme na mysli jen *formální legitimaci*, tedy toho, kdo vystupuje v řízení jako navrhovatel, a toho, koho tento navrhovatel označuje jako svého odpůrce. Proto musí být od takto pojímaného oprávněného a povinného rozeznáván věcně oprávněný a věcně povinný, kdy máme na mysli *věcnou legitimaci*. Je tedy zřejmé, že § 255 o. s. ř. odpovídá § 90 o. s. ř. Stejná úprava byla zvolena i pro nařízení likvidace podle § 352 odst. 1 o. s. ř., nikoli pro další provádění likvidace. Naproti tomu u výkonu o výchově, u dalšího provádění likvidace a u rozvrhu, které jsou organizovány jako řízení nesporné, je okruh účastníků určen podle § 94 odst. 1 o. s. ř. Občanský soudní řád se tohoto ustanovení výslovně dovolává při výkonu o výchově (§ 272 odst. 1). U dalšího provádění likvidace to plyne z toho, že předseda senátu je povinen vyzvat všechny, kdo mají vůči povinnému pohledávky, aby je přihlásili k rozvrhu a z ustanovení o rozvrhu výtěžku likvidace (§ 352 odst. 2, § 354 o. s. ř.). Totéž, co platí o rozvrhu výtěžku likvidace ohledně účastníků, platí pojmově i o každém jiném rozvrhu. Vždy tu musí být více osob, které si činí nebo které podle zákona mají nárok na uspokojení z výtěžku získaného ve výkonu. Tyto osoby jsou ti, o jejichž právech, příp. povinnostech se v řízení jedná (§ 94 odst. 1 o. s. ř.). Tohoto ustanovení je třeba použít všude tam, kde je řízení organizováno jako řízení nesporné bez ohledu na to, že mluví jen o řízeních, která mohou být zahájena i bez návrhu. V tom směru je jeho textace zřejmě úzká (i pro

řízení nalézací). V těchto řízeních splývá formální legitimace s legitimací věcnou, takže mluví-li se v nich o oprávněném, máme na mysli jen věcně oprávněného. Tato terminologie zvolená zákonem činí tedy v některých případech určité obtíže, takže třeba konstatovat, že terminologie dřívějšího občanského soudního řádu z r. 1950, vymáhající věřitel a dlužník (povinná strana) uvedená v § 427, byla příhodnější.

Tím jsou pro zkoumání naší otázky od sebe přesně odděleny vlastní výkon a samotné nařízení likvidace, kde osoby účastníků zásadně určuje návrhovaatel (oprávněný) jako důsledek zásady dispoziční, a ostatní výkony, kde osoby účastníků určuje zákon a kde jejich zapojení do řízení ukládá předsedovi senátu. Je totiž zřejmé, že při zániku a změně účastníka bude třeba jinak postupovat tam, kde platí zásada dispoziční, a tam, kde platí zásada oficiality, kde tedy řízení nebo jeho určitý samostatný úsek je povinen soud začít z úřední povinnosti.

II. K řízení o výkon jsou od jeho začátku až do jeho ukončení nutné subjekty řízení. Jsou to soud a účastníci. Bez těchto subjektů je výkon jako *právní řízení* pojmově nemyslitelný. Zánik některého účastníka se musí ve výkonu nutně projevit. Při zániku mohou nastat dva případy. Zánik dosavadního účastníka způsobí *zánik samotného účastenství* bez možnosti, aby někdo jiný na místě dosavadního účastníka v řízení pokračoval. Dále může nastat případ, že zaniklý účastník je podle zákona nahrazen jinou osobou, která se stává jeho *právním nástupcem*. V prvním případě jde o ztrátu způsobilosti být účastníkem řízení bez možnosti právního nástupnictví, kdežto ve druhém případě jde o zánik dosavadního účastníka s procesním nástupnictvím jiné osoby.

Ztráta způsobilosti být účastníkem řízení, tedy ztráta procesní subjektivity (§ 19, § 254 odst. 1 o. s. ř.) nastává u občana (osoby fyzické) jeho smrtí (§ 7 odst. 2 obč. zák.) a u organizace (osoby právnické) jejím zrušením (§ 62 odst. 2, § 91 odst. 1, § 106 hosp. zák.).

Zánik účastníka má různé hmotněprávní následky, což s sebou nese i důsledky procesní. Buď nastává hmotněprávní přechod jeho práv a povinností na jiný hmotněprávní subjekt, anebo práva a povinnost zanikají. Tam, kde nastává hmotněprávní přechod práv a povinností, tedy právní nástupnictví (sukcese) ze zákona (univerzální), tam nastává i procesněprávní nástupnictví (sukcese). Tam, kde nenastává hmotněprávní nástupnictví, nenastává důsledně ani procesněprávní nástupnictví a musí nastat zánik procesního vztahu zaniklého účastníka jak k soudu, tak i ke zbylému účastníku řízení.

A. Budeme nejprve zkoumat zánik účastníka, po kterém nenastává hmotněprávní a procesněprávní sukcese. Zde mohou nastat dva případy. Buď takový zánik způsobí nemožnost pokračovat v dosavadním výkonu, nebo znamená jen to, že se o tohoto zaniklého účastníka zmenší okruh účastníků a v řízení se pokračuje bez tohoto účastníka.

a) Smrt občana:

aa) *Zemře-li* některý účastník a jsou-li v řízení vymáhána *ryze osobní práva* nebo *ryze osobní povinnosti*, zanikají tyto závazky smrtí oprávně-

ného nebo povinného (§ 95 obč. zák.). Tak např. zemře-li oprávněný, který vymáhá zaplacení bolestného nebo náhrady za ztížení společenského uplatnění, dokud není výkon zcela ukončen, jeho právo zanikne (§ 95 odst. 2 obč. zák.). Zaniklé právo není předmětem dědictví, protože není součástí majetku povinného v době jeho smrti. Ve výkonu nelze pokračovat, a proto soud *řízení zastaví* (§ 107 odst. 1, § 254 odst. 1 o. s. ř.). Stejně zastaví soud výkon nařízený k provedení ryze osobního výkonu povinného, zemře-li povinný (srov. § 351 o. s. ř.). V obou případech jde o *vlastní výkon*.

bb) Různá situace nastane ve *výkonu o výchově*. I tam jsou vymáhána ryze osobní práva, ovšem v okruhu rodinněprávních vztahů. Zemře-li *nezletilé dítě* nebo *osoba, již bylo dítě svěřeno do výchovy*, je nutné formálně již započaté řízení *zastavit*. Zemře-li *jiný* účastník, např. rodič, který má dítě odevzdat do výchovy druhému rodiči nebo jiné osobě, pak se v řízení pokračuje. Pouze se *zúží okruh účastníků* o zemřelého účastníka. Okruh účastníků se však může zvětšit o tu osobu, která brání výkonu rozhodnutí o výchově.

cc) V *jiných výkonech*, např. při rozvrhu, zánik účastníka, po kterém nenastává procesní sukcese, znamená, že se okruh účastníků o tohoto účastníka *zúží*, protože místo něho nemůže soud přibrat jiného účastníka.

b) *Zanikne-li organizace*, otázka osobních práv a povinností organizace nepřichází v úvahu, proto zánik účastníka bez procesní sukcese tu nepřichází v úvahu.

B. Zánik účastníka výkonu, v němž je vymáháno *majetkové právo* nebo *majetková povinnost*, kde tedy nastává dědění nebo kde nastává přechod práva nebo povinnosti podle speciálních předpisů na jiný subjekt, má za následek hmotněprávní univerzální posloupnost, a proto i procesní sukcesí. Budeme opět zvlášť sledovat účinky smrti účastníka a účinky zrušení organizace na nařízený výkon.

a) Hmotněprávní konstrukce *přechodu práv a povinností na dědice* event. na stát (odúmrtí) je taková, že sice přechod nastává okamžikem smrti zůstavitele (§ 460 obč. zák.), avšak přechod musí potvrdit státní notářství, které v některých případech může vydat dědictví i jinému než dědici, resp. státu, a řízení o projednání dědictví zastavit nebo provést likvidaci dědictví, je-li toto předloženo, ve kterémžto případě rovněž dědictví nepřechází na dědice, a konečně může provést vypořádání dědictví, je-li dědiců více, a přitom rozhodnout, co který z dědiců v dědictví nabyt (srov. § 32 odst. 2, § 38 odst. 1, § 43 odst. 2 not. řádu, § 481 až 484 obč. zák.). Záleží tu na tom, zda dědictví je či není předloženo a zda tu je vůbec dědic a, je-li dědic, zda je dědic jediný nebo zda je jich více. Protože platí zásada, že univerzální právní nástupci odpovídají za dluhy zůstavitele jen do výše nabytého dědictví, a je-li dědiců více, jen podle poměru toho, co z dědictví nabyli k celému dědictví (§ 470 obč. zák.), dále zásada, že dědic může dědictví odmítnout (§ 463 a n. obč. zák.), a konečně, že k dědici neznámému a k dědici neznámého pobytu, který byl o svém právu vyrozuměn vyhláškou státního notářství

a který v dané lhůtě o sobě nedal vědět, se při projednání dědictví nepřihlíží (§ 468 obč. zák.), je zřejmé, že mezi okamžikem smrti zůstavitele a přechodem jeho práv a povinností na dědice, stát nebo na třetí osoby je *doba nejistoty*, na koho a v jakém rozsahu přecházejí zůstavitelova práva a povinnosti. Tato doba nejistoty se musí důsledně projevit i ve výkonu. Musí se ve výkonu projevit o to více než v řízení nalézacím, protože výkon rozhodnutí nemůže nikdy být v době této nejistoty přerušen do doby, kdy bude jisto, kdo je právním nástupcem zůstavitele a v jakém rozsahu, jako je to možné v řízení nalézacím (§ 107 odst. 3 o. s. ř.). Tomu brání výslovné ustanovení § 254 odst. 2, první věta o. s. ř.

Občanský soudní řád nemá žádné ustanovení, jak se má v uvedených případech ve výkonu postupovat. Stanoví jen zcela obecně, že proti jinému, než kdo je uveden v rozhodnutí jako povinný, nebo ve prospěch jiného, než kdo je v rozhodnutí uveden jako oprávněný, lze nařídít a provést výkon, jen jestliže je prokázáno, že na něj přešla povinnost nebo právo z rozhodnutí a že tento přechod práva a povinnosti lze prokázat jen listinou vydanou a ověřenou státním orgánem, pokud nevyplývá přímo z právního předpisu (§ 256 o. s. ř.).

Toto ustanovení je vyjádřením *zásady* ovládající výkon, že k němu je vždy třeba *titulu*, z něhož je patrné, kdo je oprávněný a kdo je povinný, v němž je uvedeno přesné vymezení povinnosti, která má být ve výkonu vymožena (tzv. materiální vykonatelnost titulu); a proto tam, kde v tomto směru nastala nějaká změna, musí být *titul doplněn kvalifikovanou listinou*. Jde však o ustanovení rámcové, a proto postup soudu ve výkonu, kde došlo k zániku dosavadního účastníka jeho smrtí a kde nastává právní poslušnost, musí být vyvozen z předpisů práva hmotného a práva procesního.

Zemřel-li po nařízení výkonu oprávněný nebo povinný, po nichž nastává univerzální hmotněprávní nástupnictví, nastává i procesněprávní nástupnictví, a proto tu nastává *změna účastníka výkonu ze zákona*.

aa) Nejprve budeme sledovat případ změny účastníka výkonu ze zákona ve *vlastním výkonu*, a to zvlášť na straně oprávněného a zvlášť na straně povinného.

1. *Zemřel-li oprávněný*, nastupují na jeho místo dědicové, případně stát. V době, kdy běží dědici, resp. dědicům, lhůta k odmítnutí dědictví, jsou procesněprávními nástupci *dosud neznámí dědicové*, kteří musí být v řízení, v němž mají právo nebo povinnost vykonat nějaký procesní úkon, zastoupeni opatrovníkem, kterého jim ustanoví procesní soud (§ 29 odst. 1 o. s. ř.). Jsou-li známí již *dědic*, příp. *dědicové*, kteří nemohou odmítnout dědictví (§ 464, 465 obč. zák.), nastupují na místo zůstavitele tyto osoby. Dokud však není těmto osobám pravomocně potvrzeno nabytí dědictví, nejsou definitivně účastníky řízení. *Definitivním účastníkem* řízení se stane ten, komu bude vymáhané právo státním notářstvím pravomocně přiznáno. Tak může docházet postupně ke změně osob, které reprezentují právního nástupce zůstavitele. Případné vyměňování těchto osob neznamena však změnu účastníka, nýbrž jen *upřesňování* osoby

právního nástupce zůstavitele. Pro toto upřesňování osob právního nástupce zůstavitele platí totéž, co pro změnu účastníka, totiž že musí být vždy doloženo listinou podle § 256 odst. 2 o. s. ř., tedy v daném případě potvrzením státního notářství.⁴⁾ Je ovšem stále třeba si uvědomovat, že osobou právního nástupce nemusí být jen dědic nebo stát, že jí může být i věřitel, jestliže na něj přešlo právo zůstavitele (§ 32 odst. 2, § 38 odst. 1 not. řádu) nebo i třetí osoby, jimž bylo zůstavitelovo právo zcizeno (§ 44 not. řádu).

2. *Zemřel-li povinný*, nastupují na jeho místo rovněž jeho právní nástupci. Avšak ve *srážkách ze mzdy* nelze dále pokračovat, nýbrž lze jen dokončit tento výkon do dne smrti zůstavitele. Smrtí povinného odpadá totiž předmět, na který se vede výkon (§ 260 odst. 2 zák. práce). V *ostatních výkonech* se pokračuje, ovšem pohledávku oprávněného lze vymáhat jen v rozsahu zákonem stanoveném. Například aktiva zůstavitele činí 10 000 Kčs, pasíva 20 000 Kčs; pohledávky věřitelů se redukuji na 50 %. Oprávněný může v takovém případě navrhnout částečné zastavení výkonu [§ 268 odst. 1, písm. c) a odst. 2 o. s. ř.]. Neučiní-li tak, pak musí soud docílený výtěžek při výkonu složit do úschovy státního notářství projednávajícího dědictví (§ 66 odst. 1 not. řádu). Nedojde-li k dohodě podle § 38 odst. 1 not. řádu, ani k likvidaci dědictví podle § 43–45 not. řádu, bude státní notářství postupovat podle ustanovení o úschovách (srov. § 72 odst. 1 not. řádu). Odepře-li dědic souhlas k vydání úschovy oprávněnému, je třeba nahradit chybějící souhlas pravomocným rozhodnutím soudu (§ 73 odst. 3 not. řádu).

bb) Změna účastníka výkonu ze zákona v ostatních výkonech přichází v úvahu jen v *rozvrhu* a při *provádění likvidace*. Tam změnu rovněž provede sám soud, přičemž nahradí zůstavitele jeho právním nástupcem podle stejných zásad, které byly uvedeny pod aa).

b) Při *zániku organizace*, to je při jejím zrušení, mohou nastat dva případy:

1. Jestliže se při zrušení organizace nařídí její *likvidace* (srov. § 49 odst. 3, § 92, § 106 odst. 1 hosp. zák.), pak trvá organizace jako organizace v likvidaci až do úplného provedení likvidace. To prakticky znamená, že organizace trvá až do úplného uspokojení jejích práv a povinností. Proto se takové zrušení organizace vlastně projeví jen v označení účastníka jako „v likvidaci“.

2. Nenařídí-li se při zrušení organizace její likvidace, pak majetek zrušené organizace *přejde na jinou organizaci*, tzv. přejímací organizaci (srov. § 49 odst. 1, 2, § 93 odst. 4, § 106 odst. 3 hosp. zák.). V tomto případě nastupuje na místo oprávněné nebo povinné organizace ve výkonu organizace přejímající, a to dnem, ke kterému přechod majetku nastává. Tento přechod majetku je univerzální sukcesí, a proto změna účastníka nastává ze zákona. V tom případě nenastávají komplikace jako

⁴⁾ K tomu srov. J. Fiala, Změna účastníka v občanském soudním řízení, Acta universitatis Carolinae. Iuridica No 1, 1961, str. 70 a n.

při smrti účastníka, protože tu podle zákona nevzniká určitá doba nejistoty ohledně osoby nástupce ani o rozsahu právního nástupnictví.

Jak již bylo řečeno, ani při smrti účastníka, ani při zrušení organizace, která je účastníkem výkonu, nemůže soud přerušit výkon, nýbrž musí ve výkonu pokračovat. Nejde o přerušení výkonu, jestliže vykonavatel upustí od výkonu, jakmile zjistí, že povinný zemřel (§ 108 j. ř. pro soudy). Předseda senátu dá pokyn, jak dále má vykonavatel pokračovat ve výkonu. Ve všech těchto případech, kromě zrušení organizace s likvidací, nastane změna účastníka ze zákona, k níž není potřebí žádného návrhu oprávněného. Důvodem je to, že tu jde o nepřerušenou právní kontinuitu mezi zaniklým subjektem a jeho právními nástupci, která se musí projevit i ve výkonu rozhodnutí.

III. *Změna účastníka výkonu* může také nastat mimo případy uvedené sub II B.

a) rozhodnutím státního orgánu, nebo

b) na základě právního úkonu účastníka výkonu.

Ad a) Na základě *rozhodnutí státního orgánu* může nastat změna účastníka výkonu, jestliže rozhodnutím nastává právní nástupnictví do jmění účastníka výkonu zcela nebo zčásti. Takovým případem je, jestliže je vysloveno *propadnutí jmění* nebo *propadnutí věci* (srov. § 52, 55 tr. z., § 345 a n. tr. ř., § 31 odst. 2 zák. č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, § 26 odst. 2 zák. č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku). Zde na místo dosavadního vlastníka nastoupí okamžikem vykonatelnosti rozhodnutí jako univerzální právní nástupce stát. Tím tedy také nastane automaticky procesní právní nástupnictví i ve výkonu rozhodnutí. Soud sám musí v případě potřeby vyžádat listinu prokazující tento přechod práva nebo povinnosti.

Podobný případ nastane také tehdy, jestliže byl nařízen výkon *příkázáním pohledávky*, kterou povinný již vymáhá výkonem rozhodnutí. Jakmile rozhodnutí o nařízení výkonu nabylo právní moci a tato skutečnost byla oznámena dlužníku povinného, ztrácí povinný aktivní legitimaci k uplatňování své pohledávky a ta přechází na oprávněného z výkonu *příkázáním pohledávky*. Zde však je situace poněkud jiná než v prvním případě. Oprávněný musí sám svou aktivní legitimaci uplatnit *návrhem* u soudu provádějícího výkon, k němuž musí připojit usnesení o nařízení výkonu rozhodnutí s potvrzením soudu, že nabylo právní moci a že tato skutečnost byla sdělena dlužníku povinného (§ 314 odst. 1 o. s. ř.). Soud pak nařídí změnu v osobě oprávněného. Situace je tu celkem komplikovaná. Je třeba si uvědomit, že v tomto případě přicházejí v úvahu dva výkony. V prvním výkonu např. oprávněný A vede výkon *příkázáním pohledávky* povinného B vůči jeho dlužníku C. V dalším výkonu rozhodnutí oprávněný D vede výkon rozhodnutí *příkázáním pohledávky* jeho dlužníka povinného A (tj. oprávněného v prvním výkonu) vůči dlužníku tohoto povinného B (tj. povinného v prvním výkonu). Oprávněný D navrhne ve výkonu, který vede A proti B, aby namísto oprávněného A bylo povoleno vstoupit do výkonu oprávněnému D. Usnesení o tom doručí

soud oprávněnému D, oprávněnému A, povinnému B i dlužníku tohoto povinného C. Od okamžiku doručení tohoto usnesení je povinen C zdržet placení pohledávky oprávněnému A. Po oznámení, že toto usnesení nabylo právní moci, je povinen C vyplatit pohledávku B oprávněnému D. Tím nastane změna oprávněného v prvním výkonu rozhodnutí a jeho práva svým jménem může uplatňovat oprávněný z druhého výkonu D (srov. § 315 odst. 1 o. s. ř.).

Ad b) Podobně je potřeba návrhu oprávněného, jestliže po nařízení výkonu došlo k *právnímu nástupnictví právním úkonem oprávněného nebo povinného*, tedy jestliže nastala tzv. singulární sukcese. Řízení o výkon je ovládáno zásadou dispoziční. Je proto zásadně výlučným právem oprávněného, aby určil, kdo bude ve výkonu oprávněným a povinným a jakým způsobem se povede výkon rozhodnutí. Proto se výkon zahajuje jen na návrh oprávněného (§ 261 odst. 1 o. s. ř.) a oprávněný má právo kdykoli navrhnout zastavení výkonu [§ 268 odst. 1, písm. c) o. s. ř.]. Dojde-li k singulární sukcesi ať na straně oprávněného, nebo na straně povinného, nemůže se tato skutečnost projevit ve výkonu automaticky. Není to možné již z toho prostého důvodu, že soud pravidelně o této skutečnosti nebude vědět.

V takovém případě bude mít singulární sukcese za následek zánik nároku dosavadního oprávněného nebo zánik povinnosti dosavadního povinného. Taková skutečnost má tedy za následek ztrátu věcné legitimace oprávněného nebo povinného. To je důvodem k zastavení výkonu rozhodnutí vedeného mezi dosavadními účastníky [§ 268 odst. 1, písm. g)]. K tomuto zastavení může však dojít jen na návrh povinného. Dosavadní oprávněný se může bránit proti takovému zastavení výkonu rozhodnutí tím, že navrhne, aby ve výkonu bylo pokračováno ve prospěch nového oprávněného. V tomto případě je ovšem zapotřebí, aby s tím nový oprávněný souhlasil, což plyne ze zásady dispoziční. Dosavadní oprávněný může také navrhnout, aby bylo pokračováno proti novému povinnému. K těmto návrhům musí přiložit listinu doplňující původní titul (§ 256 odst. 2 o. s. ř.). U změny *oprávněného* nečiní singulární sukcese obtíží. Změna *povinného* bude však možná jen tehdy, jestliže nový povinný bude současně i majitelem předmětu výkonu. Nebude-li tomu tak, bude nucen oprávněný navrhnout zastavení dosavadního výkonu a navrhnout proti novému povinnému nový výkon. Protože ke změně povinného může dojít jen se souhlasem oprávněného (srov. § 68 odst. 1 obč. zák.), nebude otázka nákladů dosavadního zastaveného výkonu činit potíží (§ 271 o. s. ř.).

Ze stručného zkoumání otázky zániku a změny účastníka v nařízeném výkonu rozhodnutí je zřejmé, že problematika spojená s touto otázkou je stejně obtížná jako v řízení nalézacím, ba ještě obtížnější, protože právní úprava jednající o změně účastníka je příliš obecná, takže nalezení správného postupu ve výkonu rozhodnutí v takových případech je úkolem výkladu, při němž je třeba vycházet z obecných úvah o hmotněprávním nástupnictví a ze zásad ovládajících řízení o výkonu rozhodnutí.

**Выбытие и замена участника производства
в исполнении судебных решений****Р Е З Ю М Е**

Выбытие или замена участников в исполнительном производстве, наступившие после вынесения постановления об исполнении судебного решения, в ГПК (№ 99/1963 СЗ) прямо не урегулированы. В ГПК содержится единственная норма § 256, согласно которой необходимо, чтобы переход права или обязанности на иное лицо, чем указано в основании для принудительного исполнения решения, был подтвержден документом, выданным или удостоверенным государственным органом, поскольку такой переход не вытекает прямо из закона. Поэтому необходимо в порядке толкования установить, как нужно продолжать в начатом исполнении решения, если выбыл или был заменен участник производства.

Исполнение решения имеет либо характер спора, где участником производства является взыскатель и должник (абз. 1 § 255 ГПК) либо характер бесспорного производства (например, исполнение решения о воспитании несовершеннолетнего ребенка, распределение выроченной суммы, проведение ликвидации имущества), где участником является каждый, прав или обязанностей которого касается производство (абз. 1 § 94, абз. 1 § 254 ГПК).

При выбытии участника (смерть гражданина или прекращение организации) наступает либо прекращение права или обязанности, подлежащих исполнению, либо правопреемство, либо прежние права и обязанности делятся до их удовлетворения (при прекращении организации вследствие вынесения постановления о ликвидации).

Прекращение прав и обязанностей материально-правового характера вызывает окончательное прекращение процессуального правоотношения субъекта, прекратившего существование, и поэтому возникает необходимость приостановления исполнительного производства, которое имеет характер спора. В случаях иного исполнения вышеуказанное обстоятельство может привести к приостановлению исполнения (например, исполнения о воспитании несовершеннолетних детей, если настала смерть ребенка или лица, подлежащего передаче на воспитание) либо к сужению прежнего круга участников.

Правопреемство в материальном правоотношении при выбытии участника (так называемое универсальное правопреемство) вызывает и правопреемство в процессуальном правоотношении, что приводит к изменению в лице прежнего участника на основе закона, в независимости от того идет ли речь о производстве спорном или бесспорном. Вместо прежнего участника вступает его правопреемник. В случае материально-правового правопреемства возникает согласно ГК после смерти гражданина в течение определенного времени неясность в отношении того, кто является правопреемником и в каком объеме является правопреемником умершего лица. Это вызывает неясность и в отношении того, кто является участником исполнительного производства до тех пор, пока государственный нотариат не вынесет решение, имеющее законную силу. Поэтому в исполнительном производстве происходит согласно результатам нотариального производства уточнение личности участника производства, что, однако, не означает изменение в лице участника, которым здесь является постоянно правопреемник.

Замена участника производства может произойти на основании решения государственного органа (например, решение о конфискации имущества или вещи либо передача права на денежное взыскание от одного правомочного лица к другому) либо на основе юридического действия прежнего участника исполнительного производства (например, уступка требования или перевод долга), следовательно, так называемое сингулярное правопреемство.

В таких случаях замена участника наступает иногда на основании закона (например, при конфискации имущества или вещи), а иногда на основании постановления суда, осуществляющего исполнение решения по заявлению управомоченного лица (например, при передаче права на денежное взыскание либо при сингулярном правопреемстве).

Předurčující otázky v řízení před státním notářstvím

Преюдициальные вопросы в нотариальном производстве

Präjudizielle Fragen in dem Verfahren
vor dem staatlichen Notariat

JINDŘICH HRDLÍČKA

I

Vztahy mezi řízením před státním notářstvím a občanským řízením soudním jsou různorodé a pro teoretické zkoumání neobyčejně lákavé. Jestliže si tato studie vzala za úkol podrobit hlubšímu rozboru z těchto vztahů ten jejich úsek, kde mají základ v ustanovení § 18 not. řádu (zák. č. 95/1963 Sb.), je to nejen proto, že se zde vztah mezi oběma řízeními za určité situace přímo upravuje zákonem, a tak se problematika tohoto vztahu konkrétně aktualizuje, ale i z toho důvodu, že při používání tohoto ustanovení v praxi vzniká i za jeho poměrně nedlouhé existence řada pochybností.¹⁾

Kdybychom zkoumali ustanovení § 18 not. řádu bez znalosti bližších souvislostí, zůstala by nám jeho ratio legis patrně skryta, zejména máme-li na mysli vlastní význam výrazu ratio. Je totiž skutečně na první pohled těžko pochopitelný postoj zákonodárce, který nejprve káže jednomu státnímu orgánu — notářství, projednávajícímu věc v mezích zákonem mu svěřené pravomoci, aby se za zákonem předvídané situace dalšího projednání a rozhodnutí zdržel a vyčkal, až o otázce, do níž se nemá tento orgán pouštět, rozhodne orgán jiný — zpravidla soud — a pak, když pro nezáměr účastníků k rozhodnutí tohoto jiného orgánu nedojde, ukládá prvému, aby v řízení pokračoval a sám i o této otázce rozhodl. (Přitom necháváme zatím stranou ne právě šťastnou a přesnou formulaci tohoto ustanovení.)

Sledujeme-li však kořeny této zákonné úpravy do minulosti, zjistíme, že s problémem tohoto druhu — byť i v poněkud jiné podobě — se potýkal zákonodárce na území našeho státu již před více než sto lety a ne vždy s úspěchem. Skutečnost, že platná úprava je pocitována jako ne

¹⁾ Dokladem toho je podnětný článek P. Rolka, K problematice § 18 not. ř. v Socialistické zákonnosti č. 5/1966.

zcela vyhovující, nelze tedy připisovat jen na vrub jí samé. Má zřejmě příčiny hlubší.

Problematika, o níž nám jde, objevovala se v minulosti ovšem v jiné relaci. Nikoli v poměru rozhodujících orgánů, soud — notářství, nýbrž ve vztahu dvou druhů řízení, sporného a nesporného. Před r. 1949 (zák. č. 201/1949 Sb. o notářství) nebyla totiž notářství svěřena rozhodovací činnost, takže otázka, kdo z obou orgánů má o určité otázce rozhodovat, nebyla aktuální. Zato až do 31. ledna 1950 existovalo na území našeho státu dvojí civilní řízení, sporné a nesporné, z nichž poslední bylo co do základních ustanovení jednotně upraveno zákonem č. 100/1931 Sb. (jako ustanovení zvláštní zůstala v platnosti zejména některá ustanovení tzv. nesporného patentu z r. 1854). Připomínáme tuto skutečnost proto, že nám pomůže osvětlit důvody, jež vedly k platné zákonné úpravě, a hledat cesty, jak odstranit potíže, s nimiž se praxe při používání § 18 not. ř. setkává.

Je vůbec poučné alespoň v hrubých rysech načrtnout obraz *vývoje právní úpravy* otázky, jež je dnes upravena v § 18 not. ř. Neuškodí uvědomit si jeho podstatu: Stanoví, jak má postupovat státní notářství v případech, že nemůže rozhodnout proto, že jeho rozhodnutí závisí na sporné skutečnosti. Ještě si hned teď připomeneme, že toto ustanovení je obsaženo v obecných ustanoveních o řízení před st. notářstvím, takže platí pro všechny druhy rozhodovací činnosti st. notářství, a že zvláštní ustanovení připomínající toto obecné ustanovení nalezneme jen v hlavě čtvrté, upravující řízení o úschovách (§ 73 odst. 3 not. ř.).

Nesporný patent z r. 1854 měl jednak obecné ustanovení v § 2 č. 7 o případech, kdy rozhodnutí v nesporném řízení závisí na projednání sporných právních nebo skutkových okolností, jednak speciální ustanovení pro dědické řízení v případech odporujících si dědických přihlášek (§§ 125 a 126). Obecné ustanovení bylo nahrazeno § 25 zák. č. 100/31, kdežto zvláštní ustanovení §§ 125 a 126 nesp. patentu byla ponechána v platnosti a zrušena spolu se zákonem č. 100/31 o základních ustanoveních soudního řízení nesporného teprve občanským soudním řádem z r. 1950, který odstranil rozdíl mezi řízením sporným a nesporným. Proto také neměl obč. soud. řád z r. 1950 již obecného ustanovení, nýbrž jen zvláštní ustanovení o odporujících si dědických přihláškách (§ 331) a o nesouhlasu s vydáním úschovy (§ 366). Tento právní stav trval až do účinnosti nyní platného obč. soud. řádu a not. řádu.

O principech dřívějších úprav se zmíníme v souvislosti s výkladem o jednotlivých bodech nynější úpravy, pokud to bude třeba k lepšímu osvětlení problému.

II

Kdy tedy jsou dány podmínky pro postup předepsaný v § 18 not. ř. a záležející v podstatě v tom, že st. notářství poskytne účastníku příležitost, aby si dal vyřešit „spornou skutečnost“, na níž závisí rozhodnutí st. notářství, v soudním, popřípadě v jiném řízení?

Především je třeba vyjasnit, co *miní zákon skutečností*, na níž závisí rozhodnutí st. notářství.

Nabízí se tu především srovnání s ustanovením § 25 zák. č. 100/31 Sb. Text tohoto ustanovení mluvil především jasně o předurčující otázce, jež tu je podle něho tehdy, závisí-li rozhodnutí od předcházejícího zjištění práva nebo právního poměru, a připouštěl, aby toto zjištění se stalo v nesporném řízení, i když toto právo nebo právní poměr byly mezi účastníky sporné. Dovoľoval však, aby nesporný soudce odkázal účastníky na řízení sporné nebo správní, jestliže rozhodnutí o předurčující otázce záviselo na zjištění skutečností. Rozlišoval tedy jasně mezi předurčující otázkou a skutečnostmi, jež tvoří její skutkovou podstatu. Podobně § 331 o. s. ř. z r. 1950 přikazoval soudu, který projednává dědictví, aby odkázal dědice na žalobu, jestliže rozhodnutí o dědickém právu závisí na zjištění sporných skutečností, kdežto v případech, kde tomu tak nebylo, měl soud rozhodnout o potvrzení nabytí dědictví přímo sám.

Znění § 18 not. ř. na shora položenou otázku odpověď nedává, důvodová zpráva se pak o tomto ustanovení vůbec nezmiňuje.²⁾

Skutečností v občanském soudním řízení rozumíme v teorii předměty a jevy vnějšího světa a jejich podstatu, zákonitost, vnitřní vlastnosti a vzájemné vztahy.³⁾ V tomto smyslu je také tohoto výrazu používáno na různých místech občanského soudního řádu i notářského řádu (např. §§ 121, 127, 128/2, 157/2, 228 a) o. s. ř., §§ 37, 53 not. ř.).

Nezbývá než dopátrat se jinými úvahami pravého významu výrazu „skutečností“, přičemž nám jde zejména o to, zda je ho zde použito ve smyslu prejudiciální otázky. Tou rozumíme takovou právní skutečnost (právo, právní poměr), jejíž existence či neexistence by měla vliv na rozhodnutí věci soudem (zde st. notářstvím) projednávané a která sama může být předmětem řízení u soudu nebo jiného řízení.⁴⁾

Opěrný bod svých úvah nalézáme v té části zkoumaného ustanovení, kde se mluví o přerušení řízení před st. notářstvím až do rozhodnutí o sporné skutečnosti v soudním, popř. v jiném řízení. Jaká „skutečnost“ může být předmětem soudního rozhodnutí, popř. rozhodnutí v jiném řízení?

Pokud jde o soudní řízení, dává nám jasnou odpověď § 80 o. s. ř., který připouští žalobu na určení jen ohledně právního vztahu nebo práva, tedy nikoli na určení skutečnosti ve smyslu shora vytčeném. Ostatně v procesualistické literatuře bylo vždy zastáváno stanovisko, že se nelze

²⁾ Důvodová zpráva k § 331 o. s. ř. z r. 1950 k odůvodnění toho, že dědic je odkazován s uplatněním svého práva na žalobu, uvádí, že by nebylo účelné, aby tam, kde rozhodnutí závisí od zjištěných sporných okolností, musel soud rozhodovat o těchto otázkách z úřední povinnosti v rámci řízení o projednání pozůstalosti.

³⁾ Občanské právo procesní, Orbis 1964, str. 174.

⁴⁾ Tak Komentář k § 70 obč. s. řádu z r. 1950. Vědomě nepoužívám termínu „otázka předběžná“ zavedeného obč. soud. řádem z r. 1950, neboť nevystihuje podstatu vztahu prejudiciality, jež je vztahem kauzality a nikoliv časového sledu. Tento termín máte i proto, že platný obč. soud. řád používá tohoto výrazu ve významu prozatímnosti (§§ 74 a 77 o předběžných opatřeních).

dožadovat určení pouhé skutečnosti, pokud to zákon výslovně nepřipustil (např. § 228 rak. civ. soud. řádu, o určení pravosti listiny, již má být použito jako důkazního prostředku). To nepochybně musí platit i o jiném řízení nežli soudním. Jestliže však skutečnost ve smyslu skutkové okolnosti nemůže být předmětem samostatného řízení a rozhodnutí, pak není tou skutečností, jakou má na mysli § 18 not. ř. Že nelze rozumět skutečností, o níž mluví § 18 not. ř., okolnost skutkovou, plyne i z toho, že toto ustanovení počítá s možností odstranění spornosti této skutečnosti dohodou. O skutečnosti v tomto smyslu nemohou se však strany dohadovat s účinky, že by rozhodující orgán musel z takto určené skutečnosti vycházet i tehdy, kdyby měl pochybnosti, že shodná tvrzení účastníků skutečnosti neodpovídají.

Z toho tedy plyne, že *pod spornou skutečností, o níž mluví § 18 not. ř., nemůžeme rozumět nic jiného nežli otázku prejudiciální.*

Jde nyní o to, *kdy st. notářství „nemůže rozhodnout“* proto, že jeho rozhodnutí závisí na otázce prejudiciální. Tato otázka může být mezi účastníky sporná buď proto, že se rozcházejí v názoru na to, jaký právní důsledek vyplývá z nesporného skutkového stavu, nebo proto, že již sám tento skutkový stav je mezi nimi sporný. Nepochybně je tento druhý případ může mít zákon na mysli. Nelze se domnívat, že by zákon předpokládal u notáře menší způsobilost řešit právní otázky nežli u soudu, popř. jiného orgánu. Pro toto řešení mluví i historický výklad. Tak již zmíněný § 25 zák. č. 100/31 Sb. dovoloval soudci nespornému odkázat účastníky na soudní řízení sporné nebo řízení správní jen v případě, že jeho rozhodnutí záviselo na zjištění skutečnosti, tedy zůstala-li spornou otázka skutková, a stejně § 331 o. s. ř. z r. 1950 upravující postup soudu projednávajícího dědictví (což platilo i pro projednávání dědictví před st. notářstvím, když jím bylo projednáváno z příkazu soudu — § 31 zák. č. 201/49 Sb., § 21 zák. č. 116/51 Sb., nebo později na základě přímé pravomoci svěřené mu zákonem — § 2–4 zák. č. 52/54 Sb.).

U sporných otázek právních není tedy nutkavého důvodu vylučovat je z kognice st. notářství, takže je-li předurčující otázka sporná mezi účastníky jen po stránce právní, musí si ji vyřešit státní notářství přímo samo.

Snad je zbytečné blíž odůvodňovat, že účinky, které se sporností otázky spojuje § 18 not. ř., nastávají jen v případě, že otázka je sporná mezi účastníky, tedy nikoliv mezi účastníky a osobou třetí. Plyne to totiž z díkce citovaného ustanovení. Toto zjištění ovšem nevylučuje, že otázka sporná mezi účastníky se týká právního vztahu některého z nich k osobě třetí (např. k věřiteli či dlužníku při spornosti pasív či aktiv pozůstalosti).

U sporných otázek skutkových mluví pro přednostní kompetenci soudu (i když jen potenciální) účast soudců z lidu na soudním rozhodování, neboť hlavní význam jejich účasti je právě při zjišťování skutkového stavu. Pokud jde o řízení správní, tento argument odpadá.

Při zkoumání, zda jde o otázku prejudiciální, tedy o otázku po určení právního vztahu nebo práva, je ovšem nutno vycházet z pravé podstaty

žádaného určení. Jinak bychom nesprávně vylučovali z okruhu předurčujících otázek takové případy, kde by podle slovního vyjádření předmětu určení šlo zdánlivě toliko o určení skutečnosti v užším smyslu, tedy skutkové okolnosti. Tak by tomu bylo např. při určení pravosti či nepravosti testamentu, kde ve skutečnosti nejde jen o to, zda písemnost pochází od zůstavitele, nýbrž o to, zda bylo či nebylo založeno dědicovo právo. Stejně tomu bude např. s prejudiciální otázkou dědické nezpůsobilosti z důvodu spáchání trestného činu (§ 469 obč. zák.), který je předmětem trestního řízení (kde ovšem st. notářství pouze přeruší řízení, neboť nemůže účastníkovi ukládat, aby vyvolal rozhodnutí o této otázce), nebo s otázkou, zda jde o obytnou místnost v domě, záleží-li na tom určení povahy domu jako rodinného domku při výkonu rozhodnutí prodejem nemovitosti (§ 80 not. ř.).⁵⁾

Z tohoto hlediska je nutno posuzovat i případy spornosti aktiv nebo pasív dědictví, kde § 34 odst. 3 not. ř. výslovně přikazuje postupovat podle § 18 not. ř. I v těchto případech jde o určení dědicova práva, které podle výsledku tohoto určení bude širší či užší.

Totéž lze říci mutatis mutandis o postupu předepsaném v § 35 not. ř. v případě, že zůstavitel měl s pozůstalým manželem věci v bezpodílovém spoluvlastnictví.

K tomu je vhodné poukázat i na to, co o této věci říká F. Štajgr (Procesní podmínky a jejich zjišťování, Acta Universitatis Carolinae, Iuridica 1–2/66, str. 8), když upozorňuje, že skutkové tvrzení a právní tvrzení jsou relativní pojmy, takže to, co v jedné souvislosti je skutkovým tvrzením, může být v jiné souvislosti tvrzením právním, a dále, že právní tvrzení je vždy zhodnocením, hodnotícím závěrem z nějakého nebo nějakých skutkových tvrzení, takže obsah skutkového tvrzení je vždy v poměru k právnímu tvrzení, jež bylo z něho vyvozeno, konkrétnější a ono v poměru k tomuto abstraktnější, obecnější, a konečně že autoritativní právní hodnocení v soudním řízení provádí jen soud (tzn. nikoliv účastníci, tedy v řízení před stát. notářstvím jen notář, pozn. Hrdlička).

Správnost závěru našich úvah, které ukázaly, že podle ustanovení § 18 n. ř. dochází k přerušení řízení za tím účelem, aby účastníkům řízení byla dána příležitost dát si rozhodnout prejudiciální otázku v řízení jiném, lze podepřít konečně i poukazem na obdobný případ v soudním řízení, kde dochází k přerušení řízení. Máme na mysli ustanovení § 109 o. s. ř. (a jeho předchůdce § 70 o. s. ř. z r. 1950), které jak v odst. 1 písm. b), kde se nařizuje přerušení řízení, tak v odst. 2 písm. c), kde se přerušení připouští, mluví nikoliv o skutečnosti, nýbrž o otázce, na níž závisí rozhodnutí soudu nebo která může mít pro jeho rozhodnutí význam (ustanovení § 70 o. s. ř. z r. 1950 stojí pod margin. rubrikou Předběžné otázky).

⁵⁾ Naproti tomu nebude přípustný postup podle § 18 not. ř. např. v případě, že je mezi dědici sporná hodnota věci patřící do pozůstalosti, neboť nejde o otázku předběžnou, jež by mohla být předmětem jiného řízení. (Tedy ne proto, že jde o otázku patřící do pravomoci st. notářství, jak se domnívá Rolko v cit. článku.)

Nelze se domnívat, že by se od zásad vyjádřených v těchto ustanoveních chtěl not. řád odchýlit a modifikovat tak ustanovení § 80 o. s. ř.

III

Všimněme si nyní blíže následků, jež podle zákona mají nastat v případě, že rozhodnutí stát. notářství závisí na předurčující otázce, jejíž skutkový základ zůstal mezi účastníky sporný i potom, kdy stát. notářství provedlo šetření k jejímu objasnění.

Státní notářství má podle § 18 not. ř. v takovém případě přerušit řízení až do rozhodnutí o sporné skutečnosti (tj. prejudiciální otázce) v soudním, popř. jiném řízení a uložit jednomu z účastníků, aby ve lhůtě kterou mu stanoví, podal návrh na zahájení řízení, v němž bude o této prejudiciální otázce rozhodnuto. Nevyhoví-li účastník tomuto příkazu, má státní notářství v řízení pokračovat a rozhodnout o této otázce samo.

Z toho především plyne, že šetření k objasnění sporné otázky, jež má stát. notářství nejprve provést, je kvalitativně jiné nežli zjišťování, které má být provedeno v onom řízení, na něž je účastník odkazován. Jinak by totiž nemělo smysl účastníka na toto řízení odkazovat a bylo by na místě, aby podle výsledků tohoto šetření rozhodlo stát. notářství rovnou samo. Intenzita i směr tohoto šetření budou tedy určovány spíše snahou umožnit účastníkům odstranění rozporů, o čemž svědčí i použitá zákonná dikce („zůstala mezi účastníky sporná i po šetření provedeném stát. notářstvím k jejímu objasnění“). Jestliže — jak jsme si řekli — je odkázání účastníků s prejudiciální otázkou na jiné řízení namísto jen tehdy, zůstal-li sporný její skutkový základ, pak z toho plyne, že snaha o odstranění rozporů mezi účastníky, jež má vést podle výslovně vyjádřené intence zákona k dosažení dohody, cílí i k odstranění rozporů v líčení skutkového podkladu prejudiciální otázky právě z tohoto důvodu sporné. Tu však vyžaduje bližšího vysvětlení ustanovení § 18 not. ř., pokud podmiňuje přerušení řízení a odkázání účastníka na soudní, popř. jiné řízení tím, že nebylo mezi účastníky dosaženo dohody, i když tento výklad částečně vybočuje z mezí zvoleného tématu (prejudiciální otázky). Řekli jsme, že důvodem přerušení může být předurčující otázka jen tehdy, jestliže sporným zůstal skutkový základ této otázky, neboť autoritativní právní hodnocení provádí stát. notářství samo. Právě tak jen jemu náleží posoudit, zda ta nebo ona skutečnost je pochybná. V případě, že skutkový základ se jeví stát. notářství nesporným, musí si z něho vyvodit příslušné právní posouzení samo, i když v hodnocení tohoto skutkového základu po stránce právní se mínění účastníků rozcházejí. Jakou úlohu za tohoto stavu může sehrát dohoda účastníků?

Při zásadě materiální pravdy, jejíž dodržování i v řízení před stát. notářstvím je výslovně stát. notářství uloženo v základních ustanoveních not. řádu (§ 4 odst. 1), nemůže být pochyby o tom, že slovům o dohodě mezi účastníky lze rozumět jen tak, že zákon tu má na mysli, pokud jde o sporné skutečnosti, shodné tvrzení účastníků o existenci či neexistenci

určité skutečnosti, tedy přesněji nežli dohodu — shodu účastníků o této věci. Taková shoda — jinými slovy nesporné tvrzení účastníků — nebrání však tomu, aby stát. notářství správnost takového skutkového tvrzení zkoumalo. To by nebylo ve shodě se zásadou materiální pravdy, jejíž podstata záleží v tom, že procesněprávní předpisy, které se o ní opírají, neobsahují žádné takové ustanovení, které by znemožňovalo nebo aspoň ztěžovalo zjištění objektivní pravdy.⁶⁾ Jestliže tedy stát. notářství má pochybnosti o tom, zda shodné tvrzení účastníků není ve shodě s objektivní pravdou, má povinnost tyto pochybnosti odstranit vlastním šetřením a v případě, že se mu to touto cestou nepodařilo, pokusit se o to, aby předběžná otázka, jejíž skutkový základ zůstal pro stát. notářství — bez zřetele na jiné hodnocení účastníků — pochybný, byla závazně rozhodnuta soudem nebo jiným příslušným orgánem. Nevede-li ani tento postup k cíli proto, že účastník nepodal návrh na zahájení řízení před soudem nebo jiným orgánem, pak si musí stát. notářství — jestliže jeho pochybnosti trvají — samo předurčující otázku rozřešit bez ohledu na shodné tvrzení účastníků.

Není ovšem vyloučeno, že dohoda, o níž mluví § 18 not. ř., bude skutečnou dohodou v tom smyslu, že se jí upravují právní vztahy, tedy práva a povinnosti účastníků. Lze si např. představit tento případ: Účastníci se ve smlouvě o prodeji nemovitosti dohodnou, že smlouva se stane perfektní, nebude-li jedním z nich do stanovené lhůty souhlas odvolán. Po uplynutí lhůty ohlásí druhý účastník smlouvu k registraci, první však tvrdí, že včas svůj souhlas odvolal. Má-li stát. notářství o registraci rozhodnout, musí mít nepochybně nejdříve rozřešenu otázku existence smlouvy. Tato otázka může být nepochybně rozřešena dohodou účastníků, neboť oni určují, jak upraví práva a povinnosti, jež měla být onou smlouvou založena.

To však bude patrně případ celkem výjimečný, neboť na úseku rozhodovací činnosti stát. notářství, kde aplikace § 18 not. ř. je nejpraktičtější — v řízení o projednání dědictví — dohody účastníků o předurčující otázce budou zpravidla vyloučeny. Tak např. nebude se moci dohodnout intestátní dědic s osobou povolanou k dědictví zřejmě neplatným testamentem na tom, že testament je platný. Stát. notářství, jemuž např. z porovnání písma zůstavitele je jasné, že testament nebyl psán zůstavitelem, nesmí z takové dohody vycházet, nýbrž projedná dědictví bez ohledu na tuto osobu. Postup podle § 18 not. ř. tu nepřichází v úvahu již proto, že ona osoba není vůbec účastníkem řízení podle § 28 not. ř., poněvadž o ni nelze mít důvodně za to, že je zůstavitelovým dědicem. Nemůže se jím stát jen tím, že skutečný dědic ji za dědice uznává, neboť dědění nastává jen za podmínek zákonem stanovených.

Leč ani v případě pouhé důvodné pochybnosti o platnosti testamentu ze strany stát. notářství nelze tuto pochybnost odstranit dohodou účastníků, a to ze stejných důvodů. Proto není místa ani pro úvahy o schva-

⁶⁾ Občanské právo procesní, Orbis 1964, str. 75.

lování dohod, jimiž by se měla řešit předurčující otázka. Jak soudní smír (arg. „skončit soudní řízení — § 99 odst. 1 o. s. ř.), tak dohoda o vypořádání dědictví — § 39 odst. 2 not. ř., § 482 obč. zák., schvalované soudem, popřípadě stát. notářstvím, mohou mít za předmět toliko věc samu. K tomu třeba jen dodat, že subjekty dohody o vypořádání dědictví mohou být jen dědici, že tedy je logicky vyloučeno, aby se teprve touto dohodou někdo dědicem stal.

Jestliže se ovšem otázka, která je pro rozhodnutí stát. notářství prejudiciální, stala předmětem samostatného soudního řízení a rozhodnutí, pak nepochybně může být i ona vyřešena smírem s účinky pravomocného rozhodnutí, byl-li smír soudem schválen (§ 99 odst. 3 o. s. ř.), a závazně i pro prejudikované rozhodnutí stát. notářství. Zárukou, že ani touto cestou nebude umožněno dosáhnout výsledku, který by byl v rozporu se zákonem nebo zájmem společnosti, je zákonem požadované schválení smíru, které soud odepře, jestliže takový rozpor shledá. Je však nutno připustit, že soud zpravidla nebude mít pro svůj úsudek pro rozhodnutí, zda má smír schválit či nikoliv, tak spolehlivé podklady jako stát. notářství (zejména z hlediska sledovaného snad poplatkového úniku). Měl by si proto zpravidla vyžádat i vyjádření stát. notářství.

IV

Jsou-li dány podmínky stanovené v první větě § 18 not. ř., má státní notářství řízení přerušit. Zákon tu nedává (na rozdíl od § 25 zákona č. 100/1931 Sb. o základních ustanoveních soudního řízení nesporného a ve shodě s ust. § 331 o. s. ř. z r. 1950) stát. notářství na vůli, zda zvolí tento postup či zda rozhodne o předurčující otázce podle 2. věty tohoto ustanovení samo (arg. slovo „přerušit“). Jestliže však účastník, jemuž stát. notářství hodlá uložit, aby se obrátil na soud nebo jiný orgán s návrhem na rozhodnutí této otázky (a tento úmysl účastníkům sdělilo), prohlásí, že tuto cestu nenastoupí, pak by se podle mého názoru ukládání lhůty k podání návrhu stávalo samoúčelnou formalitou. Vedlo by to jen ke zbytečnému průtahu ve vyřízení věci v rozporu s požadavkem rychlosti a hospodárnosti řízení zdůrazněným v § 4 odst. 1 not. ř. Obava z oslabení procesní ochrany, někdy v praxi projevovaná, nemá opodstatnění, neboť použití této formy ochrany práv účastníků je přece dáno zákonem na vůli účastníkům.

Možno jen dodat, že stanovení povinnosti stát. notářství přerušit řízení je specifikum tohoto ustanovení v poměru k ustanovením § 109 odst. 2 písm. c) a § 135 o. s. ř., která by zde jinak plně platila podle § 25 not. ř.

Teoreticky je nepochybně velmi lákavá otázka, co vede (vedlo) zákonodárce k tomu, že dává přednost rozhodnutí sporné předurčující otázky jiným orgánem než stát. notářstvím. I tu je poučný byť jen letmý retrospektivní pohled. Ustanovení § 2 č. 7 nesp. patentu z r. 1854, které odkazovalo rozhodnutí o sporných otázkách — a to bez rozdílu, zda šlo o otázky skutkové či právní, které se vyskytly v řízení nesporném — na

pořad práva, tj. na řízení sporné, bylo v literatuře⁷⁾ charakterizováno jako projev nedůvěry absolutistického zákonodárce k soudci, který bez vyžádání právního stanoviska stran ve sporném řízení není s to spolehlivě sporné otázky řešit. Ustanovení §§ 125 a 126 téhož patentu o odporujících si dědických přihláškách bylo zdůvodňováno nevhodností zjišťování podkladů pro rozhodnutí nesporného soudu v řízení nesporném. Stejnými úvahami o vhodnosti či nevhodnosti řídil se zákonodárce i při normování § 331 o. s. ř. z r. 1950 (viz pozn. č. 2), tedy v době, kdy rozdíl mezi sporným a nesporným řízením byl odstraněn. Jestliže však nedovoloval v případech tam uvedených, aby soud (později notář) spornou prejudiciální otázku sám řešil v řízení o projednání pozůstalosti, a soud (notář) byl povinen odkázat účastníka s touto otázkou na žalobu, pak nepochybně hodnotil rozdílně upotřebitelnost řízení o projednání dědictví podle hlavy šesté části druhé obč. soud. řádu a řízení o žalobách („v ostatních věcech občanskoprávních“) pro projednání a rozhodnutí těchto otázek.

Ustanovení § 18 not. ř. se netýká (na rozdíl od § 125 nesp. pat. a § 331 o. s. ř. z r. 1950 a ve shodě s § 2 č. 7 nesp. pat. a § 25 zák. č. 100/31 Sb.) toliko řízení o projednání dědictví — i když v něm bude daleko nejčastěji používáno — nýbrž řízení o všech věcech, v nichž rozhodovat náleží stát. notářství. Předešlý závěr o kvalitativně menší upotřebitelnosti řízení před stát. notářstvím ve srovnání s řízením soudním platí však nepochybně i zde, i když důvodová zpráva k not. řádu, jak již řečeno, o tom mlčí. V čem však tento jev konkrétně záleží a jaké jsou jeho příčiny?

Nepochybně je to především různá povaha orgánů, před nimiž táž otázka může být rozhodována. Základní rozdíl mezi stát. notářstvím a soudem — když, jak jsme řekli, co do právnické erudice tu rozdílů není — je v tom, že soudcům je již ústavou zaručena nezávislost při rozhodování, zatímco u notářů žádnou takovou zákonnou záruku nemáme. Tento rozdíl je tím významnější, že v řadě věcí, svěřených dnes stát. notářství, rozhodoval dříve soud (dědictví, umořování listin, úschovy, výkon rozhodnutí prodejem nemovitosti), popřípadě notářství fungovalo jen z příkazu soudu.⁸⁾ Přitom v některých činnostech jde o velmi významné rozhodování konstitutivního charakteru představující hluboké zásahy do právní sféry občanů (např. vypořádání dědictví). To patrně vedlo k tomu, že v SSSR bylo přijato ustanovení (čl. 6 odst. 2 nařízení o státním notářství v RSFSR z 30. 9. 1965), podle něhož je stát. notářství při výkonu notářské činnosti nezávislé a podléhá toliko zákonu. U nás takového ustanovení není a lze těžko hájit, že notář je při rozhodovací činnosti nezávislý. Zejména nelze takový závěr dovozovat z toho, že rozhodnutí stát. notářství přezkoumává soud, bylo-li napadeno opravným prostředkem ať řádným, či mimořádným, neboť tím se ani v jiných případech

⁷⁾ J. Horák, K otázce poměru řízení sporného a nesporného, Právní obzor 1927, str. 457, kde se dovolává Schrutky.

⁸⁾ Zákon v těchto případech neřešil nikde otázku nezávislosti notáře, ačkoliv propůjčoval jeho rozhodnutí účinky soudního rozhodnutí (§ 22 odst. 2 zák. č. 116/51 Sb., § 5 odst. 2 zák. č. 52/54 Sb.).

nestává orgán, jehož rozhodnutí může být takto přezkoumáváno (§ 244 o. s. ř.), orgánem nezávislým.⁹⁾

Druhý podstatný rozdíl mezi řízením před soudem a před stát. notářstvím záleží v tom, že v řízení před stát. notářstvím se rozhoduje monokraticky a na rozhodování se nepodílejí soudci, kteří vykonávají svou funkci vedle svého zaměstnání, kdežto v řízení soudním je jejich účast při rozhodování pravidlem (§ 36 o. s. ř.). Zmínili jsme se již dříve, že soudci z lidu se zvlášť výrazně uplatní při zjišťování skutkového stavu a vůbec tam, kde mohou využít svých životních zkušeností. (Není tedy zcela v souladu s tímto faktem, jestliže jsou soudci z lidu např. vyloučeni z vypořádání dědictví podle § 484 obč. zák. (které provádí stát. notářství, ač se tu stát. notářství řídí hledisky, pro jichž správné použití je právnická erudice celkem bezvýznamná [účelné využití věci a soulad se zájmy společnosti]).

Bylo by možno uvažovat i o tom, zda v řízení před stát. notářstvím není v některých ohledech zásada materiální pravdy uplatňována tak důsledně jako v řízení soudním. Leč tato otázka sama by vyžadovala podrobné studie. Nepochybně však má význam i ta skutečnost, že v řízení před stát. notářstvím není pravidlem jednání, jak je upraveno v § 115 odst. 1 o. s. ř.

Je pravda, že všechny tyto rozdíly jsou částečně setřeny tím, že o opravných prostředcích proti rozhodnutí stát. notářství rozhodují soudy. Ovšem právě jen částečně, neboť zdaleka ne všechna rozhodnutí stát. notářství jsou takto soudem přezkoumávána.

Měl tedy nepochybně zákonodárce dobré důvody pro to, že dává přednost tomu, aby o předurčující otázce bylo za určitých podmínek (tj. při spornosti skutkového základu) rozhodnuto jiným orgánem než stát. notářstvím. Může však být pochybné, zda je správný i způsob, jakým tuto zásadu dále provádí. Řekli jsme již úvodem, že se nezdá důsledné, jestliže se nakonec svěřuje rozhodnutí tomu orgánu, který předtím o téže otázce rozhodnout nesměl a byl povinen uložit účastníkům, aby vyvolali rozhodnutí jiného orgánu. Jak si počínal zákonodárce v podobné situaci v minulosti?

Zákon č. 100/31 Sb. neměl ustanovení o tom, jak nesporný soudce má postupovat, jestliže odkázání účastníků na řízení sporné nebo správní podle § 25 zák. zůstalo bez výsledku. Bylo však obecně přijímáno, že v tomto případě si musí předurčující otázku rozřešit sám.¹⁰⁾ Zákonodárce byl tu jen o to méně nedůsledný než dnešní, že odkázání účastníků na sporné či správní řízení neukládal v každém případě, nýbrž ponechával je úvaze nesporného soudce. Speciální ustanovení § 125 nesp. patentu

⁹⁾ Nelze jistě opomíjet ani skutečnost, že právě obecné povědomí o nezávislosti soudců je příčinou větší důvěry občanů v soudy než v jiné orgány v případech, kdy se cítí ve svých právech ohroženi či dotčeni.

Ostatně se nezdá zcela v souladu se současným nazíráním přiznávat nezávislost v rozhodování orgánu, který není volen.

¹⁰⁾ Srov. Komentář k cit. zákonu, Mičura—Moys, Bratislava 1944.

a § 331 o. s. ř. z r. 1950 týkající se odporujících si dědických přihlášek, která (stejně jako § 18 not. ř.) přímo ukládala nespornému soudci, pokud se týče soudci nebo notáři projednávajícímu dědictví, aby v případě takové kolize odkázali účastníka na sporné řízení, popřípadě na žalobu, řešila stav, který nastal při bezvýslednosti takového postupu, jinak: Pozůstalost se projednala bez ohledu na dědický nárok odkázaný na pořad práva (na žalobu). Toto řešení bylo nepochybně zcela důsledné a lze mu stěží co vytknout.¹¹⁾

Leč toto řešení je uskutečnitelné jen ve speciálních případech, kde rozhodnutí věci je možné i bez vyřešení prejudiciální otázky a kdy pak tato otázka ztrácí charakter otázky prejudiciální, jak je tomu právě v řízení o projednání dědictví při střetu odporujících si dědických nároků za platné zákonné úpravy projednání dědictví. Při obecné úpravě, jakou představuje § 18 not. ř., není ovšem takové řešení možné, neboť tato úprava se vztahuje i na případy, kdy rozřešení prejudiciální otázky je pro vlastní rozhodnutí stát. notářství nezbytné (např. otázka započtení toho, co za života zůstavitelova dědic od něho obdržel na svůj dědický podíl podle § 484 odst. 1 obč. zák., nebo otázka, jde-li o rodinný domek závisející na povaze některé místnosti jako obytné či neobytné a zda je třeba při výkonu prodejem tohoto domu postupovat podle §§ 80 a 81 not. ř. či 82 a 83 téhož). Pak ovšem patrně nezbyvá jiné řešení než to, pro něž se rozhodl zákonodárce, když přijal § 18 not. ř., nechtěl-li narušit základní pojetí úkolů a pravomoci stát. notářství jakožto orgánu v mezích své kompetence zásadně samostatného.¹²⁾ Ovšem teprve delší zkušenosti praxe ukáží, je-li toto ustanovení skutečně životné. Není-li totiž práva dát si vyřešit prejudiciální otázku soudem nebo jiným orgánem účastníky využíváno a dávají-li přednost méně nákladnému a rychlejšímu vyřízení st. notářstvím, pak může být de lege ferenda užitečnost tohoto ustanovení pochybná, zejména když je tu, jak bude dále vyloženo, vždy možná náprava v případě nesprávného vyřešení prejudiciální otázky.

Vraťme se však k platnému právnímu stavu. Podle § 18 not. ř. je podmínkou toho, aby stát. notářství mohlo v řízení pokračovat a rozhodnout i o sporné prejudiciální otázce, že účastník, jemuž to stát. notářství uložilo, nepodal ve stanovené lhůtě návrh na zahájení soudního, popřípadě

¹¹⁾ S principem, podle něhož se tu postupovalo, se setkáváme ostatně i v platné úpravě, a sice v ustanovení § 73 odst. 3 not. ř., kde st. notářství nemůže samo svým rozhodnutím nahradit odpíraný souhlas s vydáním předmětu úschovy, jestliže nebylo vyvoláno rozhodnutí soudu nebo jiného státního orgánu tento souhlas nahrazující, a musilo by žádost o vydání zamítnout.

¹²⁾ V tom směru je zajímavá polská úprava, kde v pozůstalostním řízení je pravomoc mezi soud a notářství dělena podle kritéria, zda se činností orgánu tvoří podklad vlastního rozhodnutí ve věci samé (soud) či jde-li o činnost charakteru spíše přípravného, resp. pomocného (notářství). I když se dědictví u soudu projednává v řízení „neprocesním“ (nesporném), je soud oprávněn rozhodovat v tomto řízení i takové spory vzniklé mezi účastníky, jichž rozřešení má vliv na výsledek pozůstalostního řízení. Proto polský kodex civilního řízení nepočítá s přerušením pozůstalostního řízení a odkázání na proces, tj. sporné řízení. (Podle Siedleckého, Zarys postępowania cywilnego, Varšava 1966.)

jiného řízení, v němž mělo být o oné otázce rozhodnuto. Ptáme se přirozeně, kterému z účastníků, mezi nimiž je ona otázka sporná, má být tato povinnost uložena.

Cit. ustanovení na to odpověď nedává. Ani § 25 zák. č. 100/31 Sb. nestanovil žádné pravidlo, podle něhož by měl v tomto ohledu soud pokračovat. Rozdíl mezi těmito dvěma ustanoveními obecné povahy je však v tom, že podle § 25 cit. zák. se na sporné nebo správní řízení odkazovali účastníci bez určení procesních úloh, takže bylo jejich věcí, kdo proti komu vystoupí, zatímco podle § 18 not. ř. má být určen účastník, který má vystoupit v úloze navrhovatele.

Ustanovení § 18 not. ř. je však nejpoužívanější v případech, pro něž dříve bylo dáno ustanovení zvláštní, totiž při střetu dědických práv. Sledujeme-li i zde historický vývoj úpravy této otázky, jsme svědky pozoruhodného zjednodušování příslušné normy: Od ustanovení § 126 nesp. pat., který dával podrobné konkrétní pravidlo pro pořad jednotlivých dědických nároků, přes § 331 o. s. ř. z r. 1950, který odvodil z předchozího pravidlo abstraktnější (menší pravděpodobnost dědického práva) až k § 18 not. ř., který nemá pravidlo žádné. Je to pochopitelné, neboť při obecné platnosti tohoto ustanovení by se s kritériem větší či menší pravděpodobnosti ve všech případech nevystačilo.

Z vylíčené situace lze však vyvodit některé upotřebitelné závěry: Především není podle mého názoru důvodu nepřidržet se v případech střetu dědických práv pravidla dříve platného, tzn. uložit zahájení sporu o toto právo tomu účastníku, jehož dědické právo se po objasnění provedeném stát. notářstvím jeví méně pravděpodobným. Uplatní se tak v jádře zdravá myšlenka, že riziku neúspěšného sporu má být vystaven spíše ten účastník, jehož pozice se jeví *prima vista* slabší, což ve svých důsledcích působí i jako procesní prevence. Tam, kde by ani toto kritérium věc nevyřešilo, bylo by patrně vhodné vycházet z toho, že zákonodárce preferuje dědění ze zákona před děděním ze závěti.¹³⁾

Obtížnější je nalézt nějaké obecnější pravidlo pro postup v ostatních případech. Rozhodně nelze hledat řešení v tom, že by se podání návrhu na zahájení řízení mělo ukládat tomu, kdo tvrdí skutečnost, jež se stala spornou.¹⁴⁾ Rozhodovala by tu čistě náhodná situace, kdo nějakou skutečnost tvrdí, přičemž by tvrzení téže skutečnosti (ve shora vyloženém smyslu) mohlo být jednou připisováno jednomu účastníku a podruhé jeho „odpůrci“, podle toho, bude-li formulováno pozitivně či negativně (např. při sporu o povinnost započtení na dědický podíl podle § 484 odst. 1 obč. zák., zda šlo či nešlo o obvyklé darování). Stejně tak pochybné by bylo ukládat povinnost zahájit řízení o prejudiciální otázku zásadně tomu, kdo má na věci větší zájem.¹⁵⁾ Odporovalo by to základní zásadě občan-

¹³⁾ Srov. Učebnice čs. občanského práva, Orbis 1965, díl 2, str. 490.

Z této zásady vycházela i judikatura za platnosti obč. zákoníka z r. 1950, např. R 108/56.

¹⁴⁾ Tak J. Dohnálek v článku Zjišťování skutečného stavu věci v řízení před st. notářstvím, Soc. soud. 6/65, str. 214.

¹⁵⁾ Tamže.

ského soudního řízení, jehož úkolem je právě chránit oprávněné zájmy občanů a organizací.

Úvahy o nutnosti řídit se v řízení před stát. notářstvím zásadou hospodárnosti (§ 4 odst. 1 not. ř.) mluví pro závěr, že i v případech mimo kolizi dědických práv bude třeba dbát toho, aby uplatňováním nepodložených nároků nebylo řízení zdržováno. To všechno v souhrnu vede k závěru, že i zde bude východiskem úvaha, či stanovisko je méně pravděpodobné. Podle mého názoru je nemístná obava, že se tím předbíhá stanovisku rozhodnutí orgánu, který by měl prejudiciální otázku řešit, když přece stát. notářství předběžnou otázku v tomto stadiu posuzuje jen pro účel rozhodnutí, kterému účastníku uložit zahájení řízení u soudu nebo jiného orgánu. (Srov. dále.)

V některých případech musí rozhodnutí stát. notářství o tom, kdo má podat návrh na zahájení řízení, vyznít zcela jednoznačně, poněvadž legitimaci k zahájení řízení bude v konkrétním případě mít vždy jen některý z účastníků (např. tvrdí-li dědic, že je dítětem zůstavitele, poněvadž mu svědčí domněnka podle § 54 odst. 2 zák. o rod., přičemž její předpoklady nebyly dosud zákonným způsobem [soudem] zjištěny).

Pochybnou je otázka, jak má stát. notářství postupovat, jestliže na zahájení řízení o rozhodnutí prejudiciální otázky nemají účastníci závazný vliv.

Popírá-li např. jeden dědic dědické právo druhého, který je manželem zůstavitele, a tvrdí, že toto manželství je neplatné, pak není tento účastník legitimován k podání návrhu na zahájení řízení o neplatnosti manželství. (Legitimován by byl jen pozůstalý manžel v případech § 15 odst. 2 zák. o rod., kde neplatnost manželství lze uplatňovat i po jeho zániku. Ten však přirozeně nebude mít na tom zájem.)

V těch případech, kde neplatnost manželství může soud vyslovit i bez návrhu, je otázka, zda by stát. notářství nemohlo, popř. nebylo povinno dát podnět k zahájení řízení o neplatnost manželství. Ustanovení § 18 not. ř. na tento případ nepamatuje, mám však zato, že by nebylo překážky, aby podle § 25 not. ř. zde bylo použito § 109 odst. 2 písm. c) o. s. ř., který takový postup připouští. Není to ovšem postup obligatorní, neboť podle cit. ustanovení není soudu ukládán, nýbrž je ponecháno jeho úvaze, zda bude takto postupovat.

Jen proto, že v praxi se vyskytly pochybnosti — podle mého názoru zbytečné — zdůrazňuji, že uložít podání návrhu na zahájení řízení o předurčující otázce lze jen účastníku řízení, nikoli osobě třetí. Svědčí o tom nejen doslov § 18 not. ř., nýbrž i skutečnost, že rozhodnutí státního notářství není pro toho, kdo nebyl účastníkem řízení, závazné (§ 25 not. ř. a § 159 odst. 2 o. s. ř., pro dědické řízení pak i zvláštní ust. § 48 not. ř.). To ovšem neznamená, že by prejudiciální otázka, s níž je např. dědic odkazován na soudní nebo jiné řízení, se nemohla týkat právního vztahu mezi dědicem a osobou třetí. Tak je tomu např. tehdy, zůstanou-li sporná aktiva nebo pasíva při zjišťování majetku zůstavitelova (§ 34 odst. 3 not. ř.). Nikdy však tu nemůže být na soudní nebo jiné řízení od-

kázán věřitel nebo dlužník zůstavitelův, pokud není účastníkem řízení.

V praxi se vyskytla otázka, na co má znít v těchto případech žalobní petit. Podle toho, který z dědiců bude na soudní řízení odkázán, bude se domáhat proti druhému určení, že sporná pohledávka nebo sporný dluh existují či neexistují. Nelze souhlasit s názorem, podle něhož by mělo být uloženo dědici, který tvrdí, že pohledávka vůči dlužníku do dědictví patří, aby žaloval dlužníka přímo na zaplacení, a dědici, který tvrdí opak, aby žaloval věřitele o určení, že jeho pohledávka do dědictví nepatří. Přehlíží se tu, že takto by se nedosáhlo závazného rozhodnutí prejudiciální otázky pro účastníky řízení o projednání dědictví, mezi nimiž tato otázka zůstala sporná, když soudní rozhodnutí by nebylo vydáno ve sporu mezi nimi, nýbrž ve sporu jednoho z nich s osobou třetí. Sluší podotknout, že účastníkem je ovšem i stát, jemuž připadlo dědictví jako odúmrtí. (Stejně za dřívějšího právního stavu R 22/54 a R 107/56.)

Konečně je třeba dodat, že v případě, že předurčující otázka byla již příslušným orgánem rozhodnuta, nebude místa pro postup podle § 18 not. ř., neboť stát. notářství bude se tu řídit ustanovením § 25 not. ř. a § 135 o. s. ř., tj. bude z rozhodnutí příslušného orgánu vycházet.

V

Uložením nezávazné povinnosti účastníku, aby podal návrh na zahájení řízení o předurčující otázce, nesmí být oddalováno podle zásady § 4 odst. 1 not. ř. vyřízení věci stát. notářstvím víc, než je nutno. Proto má stát. notářství, a to obligatorně, k podání návrhu na vydání rozhodnutí o předurčující otázce stanovit lhůtu pod sankcí, že jinak bude pokračovat v řízení, které za tím účelem přerušilo, a rozhodne i o této otázce. Jde o lhůtu soudcovskou, o níž podle § 25 not. ř. platí příslušná ustanovení obč. s. řádu (§§ 55 až 58). Zmínky zasluhuje jen to, že její zmeškání nebrání účastníku, aby se nedomáhal o prejudiciální otázce rozhodnutí u příslušného orgánu, a že to může učinit i dříve, než mu to bylo stát. notářstvím uloženo. V těchto případech se však vyžaduje průkaz naléhavého právního zájmu [§ 80 písm. c) o. s. ř.], který jinak je dán tím, že podání žaloby v určené lhůtě bylo stát. notářstvím účastníku uloženo.

Je samozřejmé, že stát. notářství nestanoví lhůtu k zahájení řízení, jestliže k zahájení dalo samo podnět, a omezí se na sledování, zda podnět měl výsledek.

Jestliže předurčující otázka byla soudem nebo jiným příslušným orgánem pravomocně (konečně) rozhodnuta, pokračuje stát. notářství v přerušném řízení a ve svém rozhodnutí vychází podle § 25 not. ř. a § 135 odst. 2 o. s. ř. z onoho rozhodnutí.

Nebyla-li tato otázka takto rozřešena, rozhodne o ní ve svém rozhodnutí, jež na jejím rozřešení je závislé, stát. notářství samo. Tato část ustanovení § 18 not. ř. vyvolává pochybnosti hned v několika směrech, přičemž všechny uvažované aspekty jsou ve vzájemné dialektické souvislosti.

Především, zda o prejudiciální otázce stát. notářství rozhoduje samostatně, to znamená odděleně od věci prejudikované (té, jež je na otázce prejudiciální závislá), či zda se tato otázka řeší až v rozhodnutí o otázce prejudikované. Je-li správná druhá eventualita, klade se další otázka, zda o prejudiciální otázce má být rozhodnuto ve výroku rozhodnutí o otázce prejudikované, či zda má být řešena jen v jeho odůvodnění. Prvou ani druhou otázku nezodpovíme spolehlivě bez toho, že budeme uvažovat, s jakými právními účinky je či má být rozřešení prejudiciální otázky spojeno. Pro úplnost je třeba konečně si ujasnit účinky právní moci rozhodnutí o otázce prejudikované a dále rozřešit otázku, jak má stát. notářství postupovat, jestliže řešení prejudiciální otázky je z jeho rozhodování vyloučeno.

Klíč k řešení všech těchto otázek je v odpovědi na otázku, jaké účinky jsou spojeny s rozhodnutím stát. notářství o prejudiciální otázce, tj. projevuje-li toto rozhodnutí účinky právní moci, jinými slovy, zda je závazné pro účastníky a všechny orgány, popřípadě pro každého ve smyslu § 159 odst. 2 o. s. ř. a § 25 not. ř. V odpovědi na tuto základní otázku je v teorii, zákonodárství i judikatuře celkem vzácná shoda¹⁶⁾ v tom smyslu, že v rozhodnutí, jež je závislé na řešení otázky prejudiciální, se o této otázce nerozhoduje závazně ani pro účastníky řízení. Je tedy řešení této otázky v tomto rozhodnutí co do účinků omezeno jen na věc, pro jejíž potřebu byla řešena, a to i pokud jde o účastníky tohoto řízení. Aby mohlo rozhodnutí o ní projevit účinky právní moci, musila by se stát předmětem samostatného řízení a rozhodnutí.

Jen skutečnost, že z této základní otázky a jejího řešení se nevychází dost důsledně, je příčinou toho, že na druhé dvě otázky se někdy odpovídá nesprávně. Jestliže řešení předurčující otázky může mít účinky jen pro účel rozhodnutí o věci prejudikované, tedy nikoliv nad meze dané tímto účelem, nesmí být o ní rozhodováno ve výroku rozhodnutí vzhledem k účinkům, jež by s tím byly podle § 159 odst. 2 o. s. ř. spojeny. To znamená ani ve výroku rozhodnutí, pro něž je otázkou předurčující, ani samostatným rozhodnutím, v němž se stát. notářství vyslovuje jen o ní.¹⁷⁾

Kdyby přesto stát. notářství takto nesprávně postupovalo, tj. rozhodlo o předurčující otázce samostatným rozhodnutím nebo ve výroku rozhod-

¹⁶⁾ Z literatury citujeme alespoň Horu: Soudní řízení nesporné, str. 83, Rintelena: Grundriss des Verfahrens ausser Streitsachen 1914, str. 31, a Grñu: Prejudicialita v civilním řízení, str. 42, který tuto shodu konstatuje; dále ustanovení § 25 odst. 1 zák. č. 100/31 Sb., které výslovně stanoví, že zjištění práva nebo právního poměru, na němž závisí rozhodnutí nesporného soudce, může se stát i v řízení nesporném, ale jen s účinky pro toto řízení, a konečně z judikatury k § 25 zák. č. 100/31 Sb. rozh. sb. Vážného, řada II, č. 6.

¹⁷⁾ Takový postup připouští např. Dohnálek v článku cit. v pozn. č. 15. Rovněž Komentář k obč. soud. řádu slov. vydání, díl II, str. 332, nevylučoval, aby notářství rozhodlo o dědických nárocích sporných z právních důvodů samostatným usnesením, je-li to vhodné zejména se zřetelem na roční lhůtu § 560 obč. zák. z r. 1950. Tyto zřetele, stejně jako zřetele uvažované za podobné situace v rozhodnutí R 59/56 při určení, zda nemovitost patří do zemědělského podniku, nejsou však z hlediska platného právního stavu rozhodné, a nemohou otřást správností našeho závěru vyvozeného z obecně přijímané zásady.

nutí o otázce prejudikované, nebylo by možno podle mého názoru z takového nesprávného postupu vyvozovat žádné důsledky pro účinky právní moci rozhodnutí o předurčující otázce. Znamenalo by to docházet k rozdílným (a velmi závažným) důsledkům podle toho, zda stát. notářství se nahodile dopustilo čistě formálního pochybení, či zda postupovalo správně. (Srov. k tomu i rozhodnutí NS R 61/65, které vysloвило správnou zásadu, že posouzení předběžné otázky nemůže být v žádném případě vyjádřeno formou výroku a založit tak překážku věci rozsouzené. Může se projevit jen ve způsobu rozhodnutí o věci samé a může být uvedeno jen v důvodech rozhodnutí.)

Z těchto úvah plyne, že text ustanovení § 18 not. ř. je nepřesný potud, pokud mluví o rozhodnutí stát. notářství i o této skutečnosti, tj. o předurčující otázce, neboť ve skutečnosti nejde o rozhodnutí v technickém slova smyslu, nýbrž jen o rozřešení této otázky pro účely vlastního rozhodnutí, tedy jen v důvodech.¹⁸⁾

Vycházíme-li z této zásady, pak musíme dospět k závěru, že pravomocné rozhodnutí státního notářství o otázce prejudikované nebrání tomu, aby bylo znovu jednáno a rozhodnuto o otázce prejudiciální před orgánem k tomu povoláním a aby o ní bylo rozhodnuto jinak, než jak byla řešena v rozhodnutí stát. notářství. Osvětleme si důsledky tohoto závěru na příkladu: Státní notářství potvrdilo nabytí dědictví dědici A, poněvadž si samo rozřešilo spornou prejudiciální otázku dědicem B tvrzené dědické nezpůsobilosti dědice A, v tom smyslu, že tu tato nezpůsobilost není. Může se dědic B domáhat u soudu žalobou určení, že dědic A je (či byl) k dědění nezpůsobilý a vyslovení důsledků z toho plynoucích (a jakých)? Podle zásady shora vylíčené by nemělo být o kladné odpovědi pochybnosti. Věc se nám však komplikuje ustanovením § 48 not. ř., které se ovšem týká jen projednání dědictví. To stanoví, že rozhodnutí stát. notářství nebrání mimo případ, kdy byla provedena likvidace dědictví, tomu, kdo nebyl účastníkem dědického řízení, z něhož rozhodnutí vzešlo, aby se domáhal svého práva v občanském soudním řízení. Toto ustanovení však neříká nic jiného, nežli co platí podle ustanovení jiných. Subjektivní meze právní moci, tj. omezení jejích účinků na účastníky řízení, jsou stanoveny v § 159 odst. 2 o. s. ř. (§ 25 not. ř.). Výjimka týkající se likvidace dědictví je pak normována v § 44 odst. 3 not. ř., podle něhož pravomocným skončením likvidace zaniknou proti dědicům neuspokojené pohledávky věřitelů. Toto zjištění nás opravňuje k tomu, abychom věc řešili tak, jako by ustanovení § 48 not. ř. zde nebylo. Poněvadž pak účinky věci rozsouzené se vztahují jen na otázku, o níž bylo rozhodnuto ve výroku rozhodnutí, není překážky, aby dědic B se domáhal zvláštním sporem určení dědické nezpůsobilosti dědice A a vyslovení důsledků z toho plynoucích, přestože dědictví bylo pravomocně potvrzeno dědici A. Důsledky kladného určení se posoudí podle § 485 obč. zák., neboť to nero-

¹⁸⁾ Na nutnost rozlišování těchto termínů (rozřeší – rozhodne) upozorňuje i Rolko v článku cit. v pozn. 1), v němž uvádí i příklady toho, jakým způsobem o předběžné otázce st. notářství samo „rozhodne“.

zeznává, jakým způsobem se zjistilo po projednání dědictví, že oprávněným dědicem je někdo jiný (zda za účasti této jiné osoby v řízení o projednání dědictví, či bez ní). Vyslovení těchto důsledků pak nijak nenaruší účinky právní moci rozhodnutí o potvrzení dědictví, neboť se zjištěním oprávněného dědice jsou spojeny jen zvláštní následky stanovené v § 485, popř. § 486 obč. zák.

Jen při takovémto pojetí dosáhneme rovnováhy mezi účinností ochrany práv účastníků občanskoprávních vztahů v případech, kdy využili možnosti domáhat se rozhodnutí předurčující otázky u soudu nebo jiného orgánu, a případy, kdy notářství o ní rozhodlo samo. Je to nutné tím spíše, že v případech, kdy taková otázka je sporná jen po stránce právní, by jinak takové možnosti vůbec neměli, neboť tu stát. notářství, jak jsme dříve vyložili, je na soudní nebo jiné řízení odkázat ani nesmí. Je ostatně možno poukázat i na to, že judikatura vesměs připouštěla (byť i se týkala § 331 o. s. ř. z r. 1950 — nová o této otázce zatím není) podání žaloby o určení prejudiciálního právního vztahu i po uplynutí lhůty stanovené stát. notářstvím (dříve soudem). Nehledě k tomu, podle zákonné úpravy platné před účinností not. ř. zůstala předurčující otázka nerozřešena, nebyla-li žaloba, na níž byl dědic odkázán, podána ve stanovené lhůtě. Státní notářství (původně soud) tu projednalo dědictví bez ohledu na tohoto dědice, aniž tedy jeho dědické právo zkoumalo.

Zbývá ještě rozřešit otázku, jak má stát. notářství postupovat, jestliže není oprávněno posoudit nějakou otázku ani jako prejudiciální (§ 135 o. s. ř., § 25 not. ř.), a kdy tedy podle poslední věty § 18 not. ř. o ní nemůže „rozhodnout“ samo, když pokus o to, aby byla rozhodnuta soudem nebo jiným orgánem, zůstal bez výsledku.

Jde o otázku, zda byl spáchán trestný čin, provinění nebo přestupek a kdo jej spáchal, a o otázky osobního stavu.

Není pochyb o tom, že taková situace nemůže být překážkou tomu, aby stát. notářství vyřídilo věc, k jejímuž projednání a rozhodnutí je podle zákona povoláno.

Pokud jde o prvou otázku, bude např. aktuální tehdy, stane-li se spornou dědicova způsobilost dědit po zůstaviteli proto, že se tvrdí, že se dopustil úmyslného trestního činu proti zůstaviteli nebo blízkým osobám uvedeným v § 469 obč. zák. Ustanovení § 135 odst. 1 o. s. ř. nebrání tomu, aby si civilní soud nebo notář mohli učinit sami úsudek o tom, zda někdo jednal tak, že jeho jednání třeba posuzovat jako spáchání trestného činu. Z tohoto úsudku smí však vyvodit jen příslušné civilněprávní následky, jakým je např. dědická nezpůsobilost, neboť jinak by zasahoval do pravomoci vyhrazené soudu trestnímu. Jakmile však se o této otázce pravomocně vyslovil trestní soud v ten smysl, že trestný čin, jak je popsán v § 469 obč. zák., spáchán byl, je tím stát. notářství vázáno. Zprošťující výrok trestního soudu ovšem tento závazný účinek podle § 135 o. s. ř. nemá.

Z otázek osobního stavu budou aktuální patrně jen otázka platnosti manželství a otázka otcovství, a to asi jen v řízení o projednání dědictví.

Nebyla-li otázka platnosti zůstavitelova manželství vyřešena rozhodnutím soudu, bude musit stát. notářství vycházet z toho, že manželství bylo platné, neboť z celé koncepce neplatnosti manželství a jejího uplatnění, jak se podává ze zákonné úpravy (§§ 11 až 17 zák. o rod., zejména z ustanovení § 15 odst. 1, podle něhož nelze manželství, které zaniklo, prohlásit za neplatné), plyne, že manželství uzavřené za okolností, jež zakládají jeho neplatnost, se považuje za platné, dokud jeho neplatnost nevyslovil soud.¹⁹⁾

Podobně tomu bude s otázkou existence právního vztahu otcovství mezi zůstavitelem a dědicem. Dokud není předepsaným způsobem (§§ 57–62 zák. o rod.) vyvrácena zákonná domněnka svědčící pro otcovství zůstavitele vůči dědici podle §§ 51 až 53 zák. o rod., musí stát. notářství vycházet z toho, že právní vztah otcovství tu existuje. Naopak musí vzít za základ svého rozhodování skutečnost, že tu právní vztah otcovství není, jestliže tu nejsou předpoklady §§ 51 až 53 cit. zák. a otcovství nebylo určeno soudním rozhodnutím podle §§ 54–56 cit. zák.

ИНДРЖИХ ГРДЛИЧКА

Преюдициальные вопросы в нотариальном производстве

РЕЗЮМЕ

В этой статье автор рассматривает проблему преюдициальности, в частности, как она проявляется во взаимоотношениях между нотариальными действиями и решениями суда или же иного органа. Этот вопрос является интересным не только с теоретической точки зрения, но и актуальным, потому что на практике возникают разные неясности.

С целью осветления некоторых исследуемых проблем в статье излагается развитие правовой регламентации, предшествующей норме § 18 действующего Положения о нотариате. Автор прежде всего определяет условия допустимости действия согласно указанной норме, которое заключается в том, что государственный нотариат должен предоставить участнику возможность разрешить „спорный факт“, от которого зависит решение государственного нотариата, в судебном или ином производстве. Автор также исследует, что следует понимать под термином „спорный факт“, и приходит к выводу, что это преюдициальный вопрос, т. е. юридический факт (право, правовое отношение), существование или отсутствие которого могло бы повлиять на разрешение дела, рассматриваемого судом (в данном случае государственным нотариатом), который сам может быть предметом судебного или иного производства, следовательно, не только фактическое обстоятельство.

Автор приходит к выводу, что случай, когда государственный нотариат не может принять решение, существует лишь тогда, когда имеет место спорная фактическая основа преюдициального вопроса, следовательно, не только юридическая оценка. Однако автор обращает внимание на то, что необходимо различать случаи, когда речь идет о спорном преюдициальном вопросе, от случаев, когда имеет место лишь фактическое обстоятельство.

В статье рассматривается также значение соглашений, указанных в § 18 Положения о нотариате, с учетом принципа материальной истины.

В дальнейшей части статьи исследуются причины, которые вели законодателя к тому, что было оказано предпочтение разрешению преюдициального вопроса иным органом. Автор обращает внимание на тот факт, что в Чехословакии (в отличие от СССР) не гарантируется независимость нотариуса при принятии решения и что при принятии решения государ-

¹⁹⁾ Jinde jsem již vyložil (Systematická a zejména funkční komplementárnost předpisu hmotného a procesního občanského práva, Právnícké štúdie 1966, seš. 2, že dikce § 13 odst. 2 a zvláště § 14 odst. 2 zák. o pr. rod., že k výroku o neplatnosti manželství nedojde a takové manželství se stane platným, není přesná.

ственным нотариатом применяется монархический принцип, тогда как при принятии решения судом применяется принцип коллегиальности, а также на некоторые другие особенности нотариального производства.

Автор решает некоторые вопросы, на которые норма § 18 Положения о нотариате не дает прямого ответа, а именно: на кого может государственный нотариат возложить, чтобы он обратился для разрешения спорного преюдициального вопроса в суд или иной орган, как должен государственный нотариат поступить в тех случаях, когда участники не могут влиять на решение преюдициального вопроса, как должно быть написано исковое заявление для решения преюдициального вопроса и т. п.

В статье подробно разбирается способ разрешения того случая, когда преюдициальный вопрос должен решить государственный нотариат сам, а также проводится анализ того, решает ли преюдициальный вопрос государственный нотариат самостоятельно, т. е. отдельно от рассматриваемого дела либо преюдициальный вопрос разрешается при решении основного вопроса. Если является правильной вторая возможность, то возникает вопрос, может ли решение о преюдициальном вопросе содержаться в резолютивной части решения по основному вопросу или лишь в его мотивировочной части. В статье говорится также о правовых последствиях, с которыми связано или должно быть связано разрешение преюдициального вопроса и, наконец, о правовых последствиях вступления в законную силу решения по основному вопросу и как поступать, если разрешение преюдициального вопроса исключено из круга действий государственного нотариата.

Lidská činnost v oblasti výchovy klade na jedince, ale též na společnost a její požadavky. Jde o činnost poměrně složitou, mající svá specifika, vyžadující promyšleného postupu a svým způsobem značné odbornosti. A přece, ač základní východiska jsou známa a společensky akceptována, právě v této oblasti je stále mnoho neujasněného a zdaleka nejde o oblast bezkonfliktních lidských vztahů. Naopak — konfliktních společenských situací v souvislosti s výchovnou činností spíše přibývá a v neposlední řadě přibývá i těch, jež jsou předvídaný právními předpisy a jejich řešení je svěřeno státnímu orgánu.

V naší úvaze se budeme pochopitelně zabývat jen některými problémy v oblasti rodinné výchovy, a to těmi, které souvisejí se současnou právní úpravou a vykytují se tudíž i v praxi — zejména soudní. Předem bychom však chtěli alespoň naznačit některé výchovné myšlenky obecnějšího charakteru, tak jak se nám to jeví potřebné z hlediska dalšího speciálního výkladu zaměřeného na problematiku právní.

1. SPOLEČENSKÁ PROBLEMATIKA

Již od konce neválečného století můžeme pozorovat stále intenzivnější společenskou účast na výchově ze strany státu a jeho organizací. Masová výchova, prováděná dříve zejména církevními organizacemi, přebírá nyní svůj vybraný charakter a v souvislosti s rozvojem výchovné práce státu dochází i pokud jde o církevní výchovné působení k mnoha změnám. Tak je tomu pochopitelně ve vyspělých kapitalistických státech v tehdejší době.

Společenské změny a v neposlední řadě též změny v oblasti společenského výchovného působení mají pochopitelně též podstatný vliv na vý-

Výchova dětí

Воспитание детей

Die Erziehung der Kinder

SENTA RADVANOVÁ

Lidská činnost v oblasti výchovy klade na jedince, ale též na společnost stále větší požadavky. Jde o činnost poměrně náročnou, mající svá specifika, vyžadující promyšleného postupu a svým způsobem značné odbornosti. A přece, ač základní východiska jsou známá a společensky akceptována, právě v této oblasti je stále mnoho neujasněného a zdaleka nejde o oblast bezkonfliktních lidských vztahů. Naopak — konfliktních společenských situací v souvislosti s výchovnou činností spíše přibývá a v neposlední řadě přibývá i těch, jež jsou předvídány právními předpisy a jejichž řešení je svěřeno státnímu orgánu.

V naší úvaze se budeme pochopitelně zabývat jen některými problémy v oblasti rodinné výchovy, a to těmi, které souvisejí se současnou právní úpravou a vyskytují se tudíž i v praxi — zejména soudní. Předem bychom však chtěli alespoň naznačit některé výchozí myšlenky obecnějšího charakteru, tak jak se nám to jeví potřebné z hlediska dalšího speciálního výkladu zaměřeného na problematiku právní.

I. SPOLEČENSKÁ PROBLEMATIKA

1. Již od konce devatenáctého století můžeme pozorovat stále intenzivnější společenskou účast na výchově ze strany státu a jeho organizací. Masová výchova, prováděná dříve zejména církevními organizacemi, přestává mít svůj vyhraněný charakter a v souvislosti s rozvojem výchovné funkce státu dochází i pokud jde o církevní výchovné působení k mnohým změnám. Tak je tomu pochopitelně ve vyspělých kapitalistických státech v tehdejší době.

Společenské změny a v neposlední řadě též změny v oblasti společenského výchovného působení mají pochopitelně též podstatný vliv na vý-

chovné vztahy v rodině. Významnou úlohu zde sehrál urychlený rozpad patriarchální rodiny a zrod malé moderní rodiny.

Technický rozvoj, který od konce minulého století tolik ovlivnil masové šíření informací, kultury a osvěty — zejména tisk, film a posléze rozhlas spolu s rostoucí výchovnou funkcí státu — mocně působí na výchovu nejen mladých lidí, ale vůbec každého člověka od dětství až do stáří. V rámci tohoto výchovného procesu, kterým víceméně procházely národy jako celek, působí na jedince přímo speciální výchova v rodině (rodina je vzhledem k celku společenskou skupinou založenou na osobním pojitku, jež má své zvláštní charakteristické rysy). Rodinnou výchovou jsou dotčeny zejména děti, přičemž vychovatelé, tj. rodiče, zde působí především jako prvek *stabilizační a zprostředkující*. Nesmíme totiž zapomínat, že rodinná výchova probíhá v rámci vlastního společenského výchovného dění, jež se skládá z řady komponentů, je proměnlivé. Zejména se mění osoby, které výchovně působí na dítě v období školní docházky. Dalším základním rysem výchovného procesu v tomto století je to, že odborná složka výchovy se rozšiřuje a prohlubuje, takže se stává i z hlediska vychovatele záležitostí velmi náročnou. Přitom ovšem výchova k odbornosti je jen jednou ze složek výchovného procesu. Neméně významná je druhá stránka tohoto procesu, tj. výchova ve vlastním slova smyslu, jež směřuje k vytváření morálky a charakteru člověka.

V této souvislosti bychom chtěli poukázat na některé myšlenky v oblasti zkoumání rodinných funkcí. Jako jedna z funkcí rodiny je v poslední době uváděná též kulturně psychologická funkce rodiny, jejíž podstatou je „rozvoj osobnosti a realizace jejích kulturně psychologických potřeb a skrze ni humanizace společnosti“.¹⁾

Tato funkce je nejen významná pro vztah muže a ženy v rodině, ale ještě významnější je pro vývoj dítěte: „Rodina též zprostředkovává člověku dosažený stupeň lidské kultury v době jeho dětství. Dítě se v rodině učí chodit, mluvit, myslet, pozorovat, hodnotit, pracovat i milovat druhého člověka, poznávat skrze ni takové oblasti kulturního vývoje společnosti, které by mu byly v tak intenzivním požitku jinak nedostupné.“²⁾

Pro zkoumání otázek výchovy dětí a mládeže jsou významné zejména poznatky a zkušenosti, které jsme získali po druhé světové válce. V našem státě jde o období národní a demokratické revoluce a posléze budování socialismu, během něhož vyrostla jedna celá mladá generace. Výchova této generace přinesla a přináší další nové poznatky a problémy, které v současné době nejenže nejsou plně poznány, ale zejména závěry, které je třeba z těchto poznatků činit, jsou zatím velmi provizorní. Proces výchovy (a zejména v socialistických státech) je obecně u mladé generace o to složitější, že probíhá současně s výchovným procesem, jež hluboce zasahuje i dospělé, a je určitým procesem převýchovy. Přitom ovšem

¹⁾ Srov. Fišerová-Fišera: Rodina v sociální struktuře socialistické společnosti, Struktura socialistické společnosti, Machonin a kol., Svoboda 1966.

²⁾ Srov. tamtéž.

nejde o dvě oddělená společenská dění či něco, co by postupovalo způsobem sukcesivním. Jde o dění vzájemně se prolínající a do určité míry se podmiňující, obojí rodí stále nové problémy a o ukončení tohoto procesu zatím vůbec nelze v dohledné době mluvit.

2. Naznačili jsme některé výchozí myšlenky našich úvah a je třeba, abychom provedli další vymezení problému. Budeme se zabývat především otázkami výchovy v rodině, a to zejména z hlediska konfliktních situací, jež jsou předvídány právní normou. Půjde nám pochopitelně o současnou problematiku v našem státě. Přitom je třeba ovšem vidět, že některé problémy, resp. některá stanoviska jsou — podle našeho soudu — všeobecného charakteru, typická pro rodinu v současném moderním vyspělém státě vůbec. Tím není řečeno, že výchova dětí jak v kapitalistickém, tak v socialistickém státě nemá řadu svých vlastních dalších specifik.

Období od druhé světové války až do dneška zastihlo rodiče vcelku velmi málo nebo vůbec nepřipraveny na výchovné úkoly, jejichž plnění je společností předpokládáno. Nároky kladené na rodiče, na jejich pedagogické a odborné znalosti se podstatně zvýšily. Prodlužuje se též doba soužití dítěte s rodiči spojená s jeho materiální závislostí na rodičích. Je tomu tak proto, že se v moderních státech jednak prodlužuje povinná školní docházka, jednak stále více mladých lidí setrvává déle na školách a pokračuje ve studiu nepovinném — na středních a vysokých školách. Tím rodině přibýlo dalších úkolů, mimo jiné i to, vyrovnat se s problémy výchovy v pubertálním či postpubertálním věku dětí. Podle našeho názoru jde o jedny z nejnáročnějších výchovných úkolů, jež rodiče těžko zvládají. Často zde dochází i k tomu, že rodiče na výchovu dospívajících dětí rezignují. To pochopitelně nese s sebou další svízele a problémy.

Významným předpokladem správné výchovy je *autorita vychovatele*. Autorita v rodině patriarchální, ale případně i v moderní rodině v buržoazní společnosti je často autoritou zprostředkovanou — např. otec čerpá svoji autoritu i ve vztahu k dětem ze svého postavení vlastníka a budoucího zůstavitele majetku apod.

V socialistické společnosti je získávání autority, bez níž se výchova nemůže obejít, méně snadné. Zde totiž jde o autoritu přímou, nezprostředkovanou, kterou si rodič musí vybudovat jako *osobnost*. To ovšem předpokládá, že má rodič dobré objektivní i subjektivní předpoklady, zejména schopnost vychovávat. O autoritě jiných osob, které vychovávají mládež — o učitelích, jiných vychovatelích apod. — to pochopitelně platí též.

Významná je pak dále *společenská podpora autority rodiče*, v neposlední řadě autority matky. Matka a otec mají ve výchově dětí každý své významné postavení, ovšem každý má postavení specifické. Tato skutečnost není samozřejmě něčím, co by odporovalo zásadě rovnoprávného postavení rodičů — jde o dělbu určitých konkrétních společenských rolí, která má své hluboké biologické a společenské důvody. Nesoulad a nevyváženost, nedostatek autority ve společném výchovném působení otce a matky nese s sebou vážné poruchy ve výchově.

V této souvislosti nejsou zatím dostatečně prozkoumány některé velmi rozšířené společenské jevy — jako např. vliv trvalé nepřítomnosti matky v rodině, resp. skutečnost, že výchově dětí věnují matky, pokud jsou zaměstnány na plný pracovní úvazek, minimální dobu. Nebo zatím velmi málo je prozkoumáno, jak ovlivňuje výchovu dítěte to, že vyrůstá v rodině neúplné či rozvrácené apod.

Již ze začátku jsme uvedli, že rodič je významným činitelem, jenž zprostředkuje v roli vychovatele řadu podnětů a jevů, jež k dítěti či mladému člověku přicházejí zvenčí. Rodič umožňuje chápat vnější dění, vysvětluje je, učí dítě abstrakci, zobecňování. Vlivy zvenčí stále mocněji útočí na děti a mládež, jež je přijímají daleko bezprostředněji, jednoznačněji a často nekriticky ve srovnání s dospělými, kteří mají nejen více vědomostí, ale i to, čemu se říká životní zkušenost. I z tohoto hlediska je proto velmi závažná skutečnost, že možnost na děti přímo osobně výchovně působit se zatím časově a fyzicky spíše omezuje, a tím rodiče často ztrácejí i možnost čelit vnějším záporným vlivům, jež na jejich dítě působí.

Všeobecně je význam rodinné výchovy spojován především s nezbytností rozvoje dvou oblastí lidské osobnosti: s citovou oblastí jedince a s jeho morálkou.

V souvislosti s rozvojem citové sféry člověka byly publikovány v posledních letech vědecké práce, zejména v souvislosti s výchovou dětí nejútlejšího věku v rodině či v trvalé výchově v kolektivním zařízení. Výzkumy tu pronikly zejména do problematiky deprivace a bylo sneseno mnoho nových faktů, které prokázaly nezbytnost a v určitých směrech nenahraditelnost rodinné výchovy pro správný vývoj člověka.

Pokud jde o výchovu, která vede k ovládnutí morálních principů v myšlení i chování, domníváme se, že rodinná výchova hraje významnou roli. Přitom je třeba vycházet z toho, že oblast morálky bude zřejmě v budoucnosti narůstat, že normy morálky jsou nezbytným předpokladem toho, aby moderní, civilizovaná společnost mohla existovat. Morálka umožňuje soužití v lidské společnosti, je základem lidského chování a souladu tohoto chování. Pochopitelně, že se lidské chování a soužití neobejde kromě uvědomělé morálky i bez určitých stereotypů v chování, resp. bez konvence. Obojí si však lidé osvojují tím, že je někdo vychovává, a to zpravidla v rodině.

Uvědomělé dodržování principů společenské morálky působí pochopitelně na utvoření individuálních charakterových vlastností jedince. Rodina, resp. především rodiče mají spoluvytvářet, tedy nejen ovlivňovat, charakter svého dítěte. I v tom spočívá význam rodičovské výchovy.

Aby rodina mohla tyto základní požadavky a úkoly, které jsme naznačili, plnit, měla by pokud možno výchova probíhat bez poruch a otřesů. Že tomu ale často takto není, ukazuje především soudní praxe, ale i činnost jiných státních orgánů, které jsou nuceny řešit nejrůznější konfliktní situace v oblasti výchovy mládeže.

1. *Nositelé práv a povinností souvisejících s rodinnou výchovou*

a) Nositeli práv a povinností v oblasti výchovy jsou především *oba rodiče dítěte* (srov. § 34 zák. o rod., §§ 51 a násl. téhož zákona). Zákon o rodině zná ovšem případy, kdy rodič buď vůbec nebude nositelem těchto práv (výjimečně nebude mít ani žádnou povinnost ke svému dítěti, nebo bude ve výkonu svých práv omezen — tj. bude nositelem některých práv a povinností. Rodič však může být též svých práv k dítěti zbaven).

b) Obdobně je tomu u *osvojitele* dítěte (§§ 63 a násl. zák. o rod.), protože vztah mezi osvojitelem a osvojencem je postaven na roveň vztahu mezi rodiči a dětmi.

Zákon o rodině přiznává však i některým dalším osobám (tedy osobám rozdílným od rodičů a osvojitelů) některá práva a povinnosti k nezletilým dětem, a to i v oblasti výchovy.

c) Na roveň vztahu rodiče a dítěte není postaven *vztah opatrovníka a opatrovance* (podle § 78 a násl. zákona o rodině), přesto však opatrovník je v oblasti výchovy nositelem základních práv jako rodič. Soud ustanoví opatrovníka, „který bude nezletilce vychovávat...“ (srov. § 78 zák. o rod.). Na rozdíl od výkonu práva výchovy dítěte rodičem je účast společnosti na výchově prováděné opatrovníkem intenzivnější — opatrovníkova výchovná činnost totiž podléhá pravidelnému soudnímu doзору. Dalším rozdílem je, že opatrovník kromě pravidelně podávaných zpráv, které o výchově opatrovance soudu podává, je povinen si vždy vyžádat schválení jakéhokoli rozhodnutí v podstatné věci týkající se nezletilcovy výchovy. Jde o schválení, jež provede příslušný soud.

d) Právo a povinnost vychovávat dítě mohou však být založeny i na *soudním rozhodnutí* na základě odst. 1 § 45 zák. o rod. Jde o případ, kdy soud svěří dítě do výchovy *jiného občana* než rodiče, přičemž je vždy současně povinen vymezit rozsah jeho práv a povinností v oblasti výchovy dítěte, správy jeho záležitostí a zastupování. Smyslem ustanovení § 45 odst. 1 zák. o rod. je umožnit výchovu dítěte v rodině v případě, že rodiče sami nemohou dítě vychovávat (ať už ze subjektivních nebo objektivních příčin). V tomto případě tedy prakticky vždy bude soudní rozhodnutí zakládat především právo a povinnost občana dítě vychovávat. (Není vyloučeno, že někdy by zákonnými zástupci dítěte nadále zůstali jeho rodiče.)

e) V omezeném rozsahu nabývají práva vychovávat dítě i *budoucí osvojitelé* (§ 69 zák. o rod.), kteří je mají u sebe proto, aby byla splněna jedna z podmínek vzniku osvojení, tj. to, že budoucí osvojitel musí mít dítě po dobu nejméně tří měsíců před rozhodnutím soudu u sebe na svůj náklad. Pochopitelně by osvojitel těžko mohl o dítě náležitě pečovat, kdybychom mu nepřiznali též právo dítě vychovávat. Zákon postavení budoucího osvojitele ovšem blíže nevymezuje, ukládá mu pouze povin-

nost mít dítě u sebe na svůj náklad. Pochopitelně, že postavení budoucího osvojitele, v případě § 69 zák. o rod., není ekvivalentní ani postavení rodiče, ba ani postavení opatrovníka. Proto při úvaze o rozsahu práv této osoby musíme opět vycházet ze smyslu § 69 zák. o rod. Předopční péče má ukázat především schopnost budoucího osvojitele pečovat o dítě a vychovávat je. Z hlediska budoucího osvojení má být mimo jiné v tomto období prokázáno, že osvojení mu bude ku prospěchu. Proto se domníváme, že budoucí osvojitel má právo dítě vychovávat a činit vše potřebné, co souvisí s běžnou výchovou. Zajisté mu nelze přiznat právo rozhodovat o věcech podstatných (tj. takových, jež se vymykají z rámce běžné výchovy). Vždyť ani opatrovník není oprávněn činit taková rozhodnutí sám — musí si vyžádat schválení soudu.

f) Zvláštní právní postavení upravuje zákon o rodině *manžela rodiče*, který žije s dítětem ve společné domácnosti (§ 33 zák. o rod.). Ukládá mu totiž *povinnost pomáhat při výchově dítěte*. Tato povinnost tedy vzniká ze zákona osobě, jež splňuje dvě podmínky, totiž že je manželem rodiče dítěte (nikoli např. jen druhem nebo družkou) a současně žije s dítětem ve společné domácnosti. Povinnost pomoci při výchově týká se jen běžných otázek. Manžel, který není rodičem dítěte, nemá právo rozhodovat v zásadních výchovných otázkách. Povinnost pomáhat při výchově uložená mu zákonem má i druhou stránku — totiž právo požadovat na rodiči dítěte vytváření takových předpokladů, aby tuto svoji právní povinnost — pomoc při výchově — mohl uskutečňovat. Oproti předchozím případům zde ovšem práva a povinnosti jsou omezena jen na „pomoc při výchově“, nevzniká tudíž manželu rodiče samo právo vychovávat dítě svého manžela (manželky).

g) Je třeba zmínit se ještě o případě, k němuž v běžném životě často dochází — že totiž výchova dítěte je přenesena na jiného občana z *vůle rodičů*. V takovém případě však nejde o přenesení vlastního práva rodiče dítě vychovávat. Rodiče se totiž nemohou svých práv k výchově dítěte vzdát či s tímto právem disponovat bez součinnosti státního orgánu. Jde tu tedy o to, že jiný občan vykonává běžnou činnost, která je s výchovou dítěte spojena. Odpovědnost za výchovu dítěte i v takovém případě nejsou nadále rodiče. Ten, kdo na sebe převzal výchovnou a případně i pečovatelskou činnost týkající se dítěte, odpovídá v prvé řadě za plnění svých úkolů rodičům v takovém rozsahu, jak bylo dohodnuto. Protože však není nositelem práv a povinností rodičů (§ 33 zák. o rod. a násl.), nemůže být o jeho výchovné činnosti učiněno nějaké rozhodnutí, které by ji omezovalo či by jej zbavovalo možnosti dítě vychovávat na podkladě ustanovení § 44 zák. o rod. Jiná je ovšem otázka, zda by do výchovné činnosti takovéto osoby nemohl případně zasáhnout národní výbor na podkladě ustanovení § 43 zák. o rod. a § 7 vl. nař. č. 59/1964 Sb. Takový občan je ovšem dále obecně odpověden ve vztahu k nezletilci jak z hlediska občanského zákoníka, tak i z hlediska zákona trestního.

b) Pro úplnost bychom se ještě chtěli zmínit o tom, že nositelem práv k výchově dětí nejsou jen občané, ale též společenská zařízení, jejichž

účelem je provádět výchovu nezletilých, případně o ně pečovat. (Pochopitelně zde jde již o výchovu mimo rámec rodinné výchovy.)

Tato zařízení jsou různého charakteru, jejich účel vymezuje i rozsah a obsah výchovného působení na dítě. Rodiče či jiná osoba, která jinak má právo dítě vychovávat, je ve své výchovné činnosti omezena v té části výchovy, kterou na sebe přebírá společenské zařízení. Nezletilci je výchova ve společenském zařízení poskytována z těchto právních důvodů: V první řadě proto, že to ukládá zákon, dále proto, že rodiče sami svěřili dítě do výchovy a péče takového zařízení, a konečně proto, že o tom rozhodl soud a výchovu nezletilce ve společenském zařízení nařídil.

Ze zákona vyplývá zejména povinnost dětí navštěvovat základní školu — tj. i povinnost rodičů podrobit dítě výchovnému působení tohoto společenského zřízení; rodiče mohou svěřit dítě do výchovy nejrozličnějších výchovných zařízení — např. zařízení pro děti předškolního věku, internátních zařízení, ale i ústavů apod. Z rozhodnutí soudu bude výchova dítěte prováděna společenským zařízením zejména v případě, kdy nařídí ústavní výchovu soud podle § 45 odst. 2 zák. o rod.

2. Obsah pojmu výchova dětí v právním smyslu a rozsah této činnosti z hlediska zákona o rodině

a) Již v obecných poznámkách jsme se úvodem zmínili o tom, že výchova je ve společnosti lidskou činností velmi rozsáhlou. Pro tuto společenskou činnost zajišťuje právní řád z různých hledisek právní předpoklady, bez nichž by těžko moha být společenská výchovná činnost organizována a prováděna (tu např. jde nejen o organizaci školství, ale též o organizaci kulturního života, stanovení zásad výchovného působení, zákazy takové činnosti, která by výchovu narušovala apod.). Výchovná činnost je v podstatě v moderním státě náplní výchovné funkce státu, a proto i z tohoto hlediska se stát neobejde bez právní úpravy řady otázek, jež s ní souvisejí. Pochopitelně výchova jako taková není zkoumána právní vědou, ale jinými speciálními obory. Právo v socialistické společnosti však zajišťuje předpoklady výchovné společenské činnosti, přičemž vychází z nejnovějších vědeckých poznatků o výchově člověka a z ideologických postulátů, jež socialistická společnost na výchovu klade.

Zákon o rodině se zabývá jen jedním z úseků výchovné společenské činnosti — výchovou v rodině — tak, jak to konec konců odpovídá předmětu úpravy tohoto právního odvětví. Je samozřejmé, že právní otázky rodinné výchovy nemůže zákon o rodině řešit izolovaně — tj. odhlédnuto od ostatní společenské výchovné činnosti, již je rodinná výchova součástí. Proto zákon o rodině musí, zejména pokud jde o zásady, vycházet ze společenské výchovné činnosti jako celku, dále stanovit zásady poměru výchovy v rodině k jiné než rodinné výchově, a konečně, v rámci výchovné funkce rodiny, stanovit práva a povinnosti, jež s výchovou souvisejí. Jde o stanovení takových práv a povinností, bez nichž by zatím, zejména v situacích konfliktních, nebylo možno výchovné otázky v ro-

dině řešit. Rodinné právo se pak dále omezuje jen na stanovení práv a povinností, jež souvisejí s výchovou nezletilce v rodině. Pokud jde o úpravu právních otázek, jež souvisejí s výchovou nezletilce mimo rodinu, upravuje rodinné právo v podstatě jen takové otázky, jejichž společným jmenovatelem je skutečnost, že jde o zásah do výkonu práv rodiče v souvislosti s výchovou nezletilce.

Zákon o rodině vychází, pokud jde o ideové i praktické poslání výchovné činnosti v rodině, z toho, že předním úkolem výchovy v rodině je působit na citový, rozumový a mravní vývoj dětí, a to v duchu zásad socialistické morálky (§ 31 zák. o rod.). Zákon současně uvádí i hlavní zásady této výchovy. Toto ustanovení nelze považovat jen za proklamativní. Má značný praktický dosah zejména v případech, kdy je třeba zkoumat, zda výchova prováděná rodičem odpovídá či neodpovídá základním zákonným požadavkům.

Významné je dále to, že *zákon činí rodiče za výchovu dětí odpovědny* (srov. čl. IV a § 33 zák. o rod.). Pochopitelně, že na místě rodičů bude odpovědna i ta osoba, na kterou bylo právo rodiče vychovávat dítě přeneseno.

Konečně zákon o rodině vyřešil velmi důležitou otázku, která do té doby v důsledku nepřesných a nesprávných názorů nebyla jasná, totiž *poměr výchovy v rodině a mimo rodinu*. Zákon vychází z toho, že každé nezletilé dítě je vychováváno jak v rodině, tak mimo rodinu. Jak jsme již uvedli v obecných výkladech, nelze si v moderní společnosti představit, že by potřebného vzdělání mohlo být nabyto jen pomocí výchovy v rodině. Na druhé straně ovšem vlastní výchovný proces (zejména v oblasti citové a mravní) je mnohem úspěšnější v rodině, než když je dítě, zejména v útlém věku, vychováváno výlučně a trvale v kolektivním zařízení. Proto zákon o rodině dává, pokud je to možné, přednost výchově v rodině před výchovou v kolektivním zařízení a výslovně uvádí, že „rozhodující úlohu ve výchově dítěte mají rodiče“ (§ 32 zák. o rod.). Tzv. kolektivní výchova má být jen výjimečným způsobem zajištění výchovy nezletilce. Proto zákon o rodině zná i další způsoby zajištění rodinné výchovy v případě, že dítě nemůže být vychováváno vlastními rodiči. Výchova v rodině nepředpokládá tedy bezvýjimečně jen výchovné působení vlastních rodičů dítěte, ale může být uskutečňována i jinými osobami.

Nositelům práv a povinností v oblasti výchovy v rodině jsou ovšem jen ty osoby, které jsou subjektem právního vztahu rodiče a dítěte či kterým byly v oblasti výchovy nezletilce určité úkoly příslušným státním orgánem svěřeny a vymezeny. Do výkonu práv a povinností rodičů může zasáhnout svým rozhodnutím jen orgán, který má podle zákona k tomu pravomoc (soud, případně národní výbor).

b) Právo vychovávat dítě obsahuje bezesporu v prvé řadě oprávnění *mít dítě u sebe*, resp. se s ním stýkat. V rámci zásad stanovených pro výchovu po ideové stránce, ale též v souladu s právním řádem může nositel práva výchovy dítěte používat podle svého uvážení vhodných vý-

chovných prostředků k tomu, aby řídil jednání dítěte. Protože současně odpovídá i za zdárný vývoj dítěte po zdravotní stránce, musí být výchova vedena v souladu s tímto požadavkem. Nemůže tedy být použito takových „výchovných metod“, které by poškozovaly dítě na zdraví. Zákon stanoví obecné zásady a požadavky na rodinnou výchovu. Na druhé straně je třeba ovšem vidět, že rodinná výchova je značně individuální záležitostí, která závisí jednak na subjektivních vlastnostech a schopnostech toho, kdo vychovává, a současně též na vlastnostech dítěte. Dalším faktorem jsou tu i objektivní podmínky *prostředí*, v němž výchova probíhá. (Prostředí je většinou určováno sociálním postavením rodiny, bytovými podmínkami, početností rodiny, věkem spolužijících v rodině atp.)

Konečně právo vychovávat dítě obsahuje též oprávnění bránit se jakýmkoli zásahům jiných osob do výchovy, jež by ji narušovaly. V tomto směru se každý, kdo je nositelem práva vychovávat dítě, může dovolat pomoci národního výboru, soudu, případně i jiných státních orgánů či společenských organizací (§ 41 zák. o rod.).

Třetí osoby nejsou zásadně oprávněny do výkonu práv rodičů v oblasti výchovy zasahovat. Proto v prvé řadě ten, kdo by měl námitky proti závadnému chování dětí, je povinen upozornit jejich rodiče (či osoby, pokud jde o právo výchovy jim na roveň postavené). Pokud ovšem náprava není sjednána či závady ve výchově vyplývají z toho, že rodiče své povinnosti porušují, může občan či organizace upozornit v tomto směru příslušný orgán (srov. § 41 zák. o rod.).

Rubem „práva vychovávat dítě“ je *povinnost k výchově*. Pokud je rodič způsobilý být subjektem této povinnosti či pokud trvá tato povinnost jiné osobě z důvodů stanovených v zákoně, nelze se této povinnosti vzdát. (Svého rodičovství, a tím i svých povinností se rodič „vzdává“ vlastně jen v případě, kdy dává souhlas k osvojení dítěte, kromě případu, kdy by osvojitelem byl manžel rodiče dítěte. Dále může práv a povinností zprostit soud opatrovníka, když ho zproští výkonu funkce opatrovnictví — v případě, že by vyhověl jeho žádosti o toto zproštění. Svých povinností vyplývajících z „rodičovství“ se vzdává i osvojitel v případě, že požádá z vážných důvodů o zrušení osvojení či zruší osvojení dohodou se zletilým osvojenцем.)

Sankce za porušení povinností vyplývajících z „povinnosti vychovávat dítě“ uvádí zejména zákon o rodině, a to v hlavě druhé, části druhé. Ovšem také trestní zákon uvádí sankce za protispolečenskou činnost související s výchovou mládeže, ovšem tu jde o případy speciální, jednak by sem spadal případ § 217 tr. zák. — ohrožování mravní výchovy mládeže, případně případ § 212 tr. zák. — opuštění dítěte.

Ani sankce rodinného práva, ani uvedená ochrana v právu trestním nedopadá ovšem obecně na takové rodiče, kteří prostě svoji povinnost vychovávat dítě nechtějí plnit, ač by ji plnit mohli. Toho rodiče, který nechce osobně o své dítě pečovat a je vychovávat, nelze k tomu právními prostředky donutit. Jestliže rodič zařídí výchovu dítěte jinak — tím, že nechá dítě vychovávat jinou osobou či kolektivním zařízením — ne-

může mu v tom nikdo zabránit. Tu docházíme ovšem k určitému paradoxu zejména v případech, kdy u dětí útlého věku není trvalý pobyt v ústavních zařízeních žádoucí a evidentně poškozuje zájem dítěte v oblasti jeho správného vývoje, a přesto právními prostředky často rodiče nelze donutit k tomu, aby si svůj život zařídili tak, aby mohli o dítě osobně pečovat. (O možnostech řešení těchto situací v zájmu dětí se ještě dále zmíníme při výkladu o omezení práv rodičů.) Rodič může být v souvislosti s výkonem svého práva a povinnosti vychovávat dítě sankcionován buď tak, že bude jeho právo omezeno, či bude tohoto práva zbaven. Zákon o rodině nezná však právní prostředek, kterým by někdo mohl být donucen, aby o své dítě osobně pečoval.

3. *Konfliktní situace, jež jsou v souvislosti s výchovou dětí předvídaný rodinným právem*

V procesu výchovy nezletilce dochází k řadě konfliktních společenských situací. Jen některé z nich — společensky nejzávažnější — jsou předvídaný právem. Jde tu pak o úpravu zásahu společenského, resp. státního orgánu do výchovy, jež je jinak výkonem práv rodiče.

Zákon o rodině předpokládá zásah do výkonu práv rodičů v takovém případě, kdy je ohrožen společenský zájem na výchově dítěte, tj. *kdy je dítě výchovně ohroženo*. Zásahem do výkonu práv rodičů je ovšem i takové rozhodnutí státního orgánu, kterým se výkon práva vychovávat dítě jakýmkoli způsobem upravuje, třeba i proto, že došlo ke střetu právních zájmů rodičů při výchově dítěte a zájem dítěte by mohl tím být ohrožen.

Je vždy v zájmu dítěte, aby jeho výchova byla vedena a uskutečňována podle těch společenských požadavků, které v zásadě zákon o rodině uvádí. Z tohoto hlediska se vlastní zájem dítěte kryje se společenským zájmem. Tím, že státní orgán ve společenském zájmu učiní potřebné opatření týkající se výchovy dítěte, současně plní svoji základní povinnost, tj. všestranně chránit zájem nezletilce. Konflikt při výchově nezletilce mohou způsobit tyto skutečnosti: protisociální chování nezletilce, nedostatečné plnění povinností ze strany rodičů (nebo jiných osob, jež jsou povinny dítě vychovávat na místě rodičů) způsobené objektivními příčinami či subjektivními důvody nebo vědomé porušování práv rodiče. Konfliktní situace nastává ovšem i v případě, kdy rodiče nechtějí či nemohou vykonávat své právo vychovávat dítě společně a kdy je třeba jejich vzájemný poměr a podíl na výchově dítěte upravit.

Zákon o rodině zásadně předpokládá dvojí možnost právního řešení zásahu do výkonu práv rodičů při výchově dětí. V první řadě jde o zásah, jehož následkem není omezení práv rodiče. Za druhé jde o zásah, kterým se omezuje, a to vždy konkrétně stanoveným způsobem výkon práva vychovávat dítě.

Kromě toho předpokládá zákon o rodině případy zvláštní, kde vzniká určité omezení ve výkonu práva výchovy přímo ze zákona.

a) Zásahy státního orgánu, které nespočívají v omezení vlastního práva vychovávat dítě, jsou opatření upravená ustanovením § 43 zákona o rodině. Kompetenci učinit některé z opatření mají jednak národní výbory, jednak soudy. V první řadě jde o opatření, jež jsou v kompetenci místního národního výboru. Jsou jimi napomenutí a stanovení dohledu nad nezletilým. Místní národní výbory plní své úkoly v souvislosti s péčí o děti prostřednictvím své školské a kulturní komise. Členové této komise mají oprávnění navštívit dítě v bytě, ve škole, na pracovišti a zjistit, jak je o ně pečováno. Případně jsou někteří členové komise oprávněni navštěvovat bezplatně veřejné místnosti, kde se konají kulturní, zábavní a jiné podniky, a kontrolovat dodržování předpisů o návštěvě těchto podniků mládeží. Oprávnění členů školské a kulturní komise MNV je vyznačeno v průkazu, který obdrží od svého MNV a kterým se při vykonávání svých povinností v souvislosti s péčí o děti prokazují.

Pomocí členů školské a kulturní komise či jinak se MNV dozvídá buď o závadném chování dětí, či zanedbávání výchovy ze strany rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu nezletilce. Případně může zjistit, že jiné osoby než rodiče (či osoby jim, pokud jde o výchovu dítěte, na roveň postavené) narušují výchovu dítěte. Jakmile něco takového MNV zjistí, je povinen projednat všechny okolnosti případu, a to i se zúčastněnými. Bude záležet na okolnostech případu, zda MNV učiní nějaké rozhodnutí v takové věci, či nikoli. Někdy postačí samo projednání věci a žádného dalšího zásahu ze strany státního orgánu nebude zapotřebí. Jindy MNV rozhodne, že vysloví napomenutí. Napomenutí může směřovat jak proti nezletilému, tak i proti rodičům či dalším osobám. Tu v podstatě jen vyslovení napomenutí vůči nezletilému nebo rodičům je zásahem do výkonu práv rodičů. Napomenutí, které by směřovalo vůči osobě, jež není nositelem práv k výchově dítěte, není zásahem do práva výchovy, ale vyslovuje se zde vlastně z hlediska obecného, celospolečenského zájmu na řádné výchově dětí, do níž nemá zásadně nikdo rušivě zasahovat.

Napomenutí je tedy právním prostředkem, kterým se v zájmu řádného průběhu výchovy dětí sjednává náprava v případech, kde porucha ve výchově není ještě takové intenzity a závažnosti. V případech závažnějšího charakteru nebo tehdy, když předchází projednání a případně vyslovení napomenutí nevedlo k žádoucímu výsledku, vysloví MNV dohled nad výchovou dítěte. Dohled vykonává důvěrník péče o děti, jehož pověřil místní národní výbor. MNV však může touto funkcí pověřit i jinou vhodnou osobu.

V obou případech má národní výbor příslušné opatření činit v součinnosti se školou a případně i se společenskými organizacemi. Ten, kdo byl pověřen dohledem nad výchovou nezletilce, má pochopitelně též spolupracovat při výkonu své funkce jak se školou, tak se společenskými organizacemi (srov. § 43 zákona o rodině a § 7 vl. nař. č. 59/1964 Sb.).

Ani napomenutí, ani dohled vyslovené MNV nejsou považovány za omezení práv rodičů. Proto tato opatření mohou být učiněna jen tehdy,

když výchovnou situaci dítěte, a zejména též chování rodičů, nebude možno kvalifikovat z hlediska některé ze skutkových podstat uvedených v § 44 a 45 zákona o rodině. Jakmile by šlo již o některý z případů uvedených v těchto ustanoveních, nebylo by možno činit pouze opatření, která předpokládá § 43 zákona o rodině.

Opatření, která jsme uvedli, tj. projednání případu, vyslovení napomenutí nebo dohledu, může učinit též ONV. Okresní národní výbor provede tato opatření tehdy, když tak neučinil místní národní výbor a společenský zájem případ projednat a opatření provést to vyžaduje.

Kromě toho pouze ONV může učinit opatření uvedené v § 43 zákona o rodině ad c), tj. uložit omezení nezletilému, které zabráňuje škodlivým vlivům působit na jeho výchovu. Tu jde zejména o zákaz návštěvy nevhodných podniků, zábav apod. I v těchto případech ONV spolupracuje se školou a společenskými organizacemi.

Případ projednává a příslušná opatření učiní komise péče o děti, která se zřizuje při školské a kulturní komisi ONV.

V souvislosti s projednáváním případů podle § 43 zákona o rodině — ať už před orgány místního národního výboru či okresního národního výboru — naskytá se otázka osobní přítomnosti dítěte a rodičů při tomto jednání. Osobní přítomnost nezletilých při řízení — ať správním či soudním — není otázkou jednoduchou. Orgán, který vzhledem k povaze případu je nucen zajistit si osobní přítomnost nezletilého při řízení, musí vždy volit vzhledem k věku, zdravotnímu stavu i celkovým duševním a rozumovým schopnostem nezletilce vhodnou formu jednání. (V tomto směru vůbec by měla být tato problematika hlouběji prozkoumána pedopsychology, dětskými psychiatry i pedagogy.) Další otázkou je přítomnost zákonného zástupce v případě, kdy v řízení orgán jedná s nezletilcem osobně přítomným.

V případech, které jsme uvedli v souvislosti s § 43 zákona o rodině, nejde o omezení práv rodičů, proto rodiče zde mají i právo dítě zastupovat (pokud *toto* jejich právo nebylo dříve omezeno). Současně jde o řízení, které svým způsobem zasahuje do výkonu jejich práva dítě vychovávat, proto se domníváme, že rodiče musí být vždy vyrozuměni o tom, že takové řízení je místním či okresním národním výborem zahájeno. Pokud by nezletilec měl být při tomto řízení osobně přítomen či vyslechnut, měli by tomu být rodiče přítomni zásadně. Jejich přítomnost by ovšem případně nebyla žádoucí tehdy, když by zde mohlo dojít ke střetu zájmů nezletilce a jeho rodiče. Zde se naskytá problém, který z příslušných předpisů není jasný — zda by totiž musel pro toto řízení ustanovit případně soud opatrovníka (§§ 37 a 83 zákona o rodině), kdyby v tomto řízení (podle zásad vl. nař. č. 91/1960 Sb.) mohlo dojít ke střetu (kolizi) zájmů, jak má na mysli ustanovení § 37 zákona o rodině.

V praxi je osobní přítomnost nezletilce při projednávání opatření podle § 43 zákona o rodině spíše výjimečná, naopak bývá pravidlem, že orgány národních výborů jednají především s rodiči.

Zákon o rodině současně činí kompetentním k projednání a vyslovení

všech opatření podle § 43, k nimž jsou kompetentní místní a okresní národní výbory, *také soud*.

Zásadně může místní i okresní národní výbor projednat a uložit opatření podle § 43 zákona o rodině, ke kterému je kompetentní tehdy, začal-li o věci jednat dříve než soud, tedy jde-li o věc, již se soud ještě nezačal zabývat. Jinak — jestliže naopak ve věci začal dříve jednat soud — mohl by se národní výbor věcí zabývat jen tehdy, kdyby mu byla soudem postoupena. (Domníváme se, že tato procesní stránka § 43 zákona o rodině není příliš šťastně řešena proto, že je vcelku ponecháno náhodě, zda se o poměrně významné právní otázky bude jednat v občanskoprávním řízení či podle správního řádu. Tu se domníváme, že jsou mezi oběma řízeními značné rozdíly a právě vzhledem k těmto rozdílům by nemělo být ponecháno náhodě, zda o těžké právní otázky v jednom případě bude jednat soud a jindy správní orgán.)

V praxi též nebyla v této souvislosti někdy dost jasná otázka *provedení* opatření podle § 43 zákona o rodině spočívajícího ve stanovení dohledu nad nezletilcem. Dohled má zásadně provádět ten orgán, který jej vyslovil, a to v součinnosti se školou a společenskými organizacemi, které o to požádá. Proto když dohled nad nezletilým stanoví soud, nemůže jeho provedení uložit národnímu výboru, ale musí jej provádět sám, v součinnosti s organizacemi, které o to požádá (k tomu srov. rozh. č. 2/1965 Sbírky rozhodnutí čs. soudů, též č. 31/1966 tamtéž).

b) Zásahy, kterými se omezuje výkon práva rodičů (osvojitelů) vychovávat dítě, předpokládají ustanovení §§ 44 a 45 zákona o rodině. Opatření, kterým se omezují rodičovská práva, může provést pouze *soud* (odst. 2 § 42 zákona o rodině). Tu je dána výlučná kompetence soudu a i předběžná opatření, jež je oprávněn — pokud je to naléhavé — učinit národní výbor, podléhají dodatečnému schválení soudu.

Uvedená ustanovení obsahují pět skutkových podstat. Intenzita zásahu soudu spočívajícího v omezení je rozdílná podle toho, o kterou skutkovou podstatu jde. Nejzávažnějším zásahem je rozhodnutí podle odst. 3 § 44 zákona o rodině, kterým je zbavení práv rodiče. Tu vlastně jde o víc než omezení, neboť rodiči z jeho práv už nic nezbývá, kdežto při omezení přece jen ta práva, kterých se soudní rozhodnutí netýká, může rodič vykonávat.

aa) V odstavci prvním § 44 zákona o rodině se umožňuje, aby z důvodu objektivního soud omezil rodičovská práva a učinil další vhodné opatření. Podmínkou zde je, aby výkonu práv a povinností rodičů bránila závažná překážka a aby takové omezení vyžadoval zájem na řádné výchově dětí. Závažnou překážkou tu mohou na straně rodiče být různé skutečnosti (např. dlouhodobý pobyt v léčebném ústavu, výkon trestu apod.). Použití tohoto ustanovení obvykle nebývá praktické tam, kde dítě má oba rodiče, kteří žijí spolu. Tam obvykle, i když jednomu z nich brání výkonu jeho práv k dítěti nějaká objektivní překážka, je samozřejmé, že se prakticky výkon všech práv přenáší plně na druhého rodiče. Rozhodnutí soudu — pokud jde o tuto skutkovou podstatu — by mohlo být praktické v případě,

že dítě má jen jednoho rodiče, který je nositelem práv, nebo případně když rodiče spolu nežijí nebo jsou rozvedeni. O omezení práv a povinností jiných osob než rodičů (osvojitelů) podle tohoto ustanovení nelze rozhodnout.

bb) Velmi praktická a významná je skutková podstata uvedená v § 44 zákona o rodině ve druhém odstavci. Jde o ustanovení formulované poměrně široce; na jeho základě může soud učinit nejružnější konkrétní opatření, jejichž společným jmenovatelem je omezení práv rodiče, a to zejména ve výchovné sféře. Pro rozhodnutí soudu je nezbytné zkoumat, v čem spočívá skutečnost, že rodiče neplní řádně svá rodičovská práva a povinnosti a jaké konkrétní omezení vzhledem k tomu soud, pokud jde o výkon jejich práv, učiní. K omezení přistoupí jen tehdy, je-li splněna další podmínka — totiž že takovýto zásah vyžaduje zájem společnosti na řádné výchově dětí. Pochopitelně, že omezení práv rodičů zde může vycházet z ochrany výchovného zájmu buď ve smyslu vlastní výchovy, nebo i ve smyslu širším, např. zdravotním (tělesného i duševního zdraví) atp. Na základě tohoto ustanovení může např. soud nařídit rodičům, aby posílali dítě do některé zvláštní školy (např. pro děti tělesně či duševně poškozené), ale případně i to, aby posílali dítě do školy mateřské, když nejsou jeho řádnou výchovu s to zajistit jinak.

Na základě tohoto ustanovení však může být rozhodováno též o velmi významné otázce — totiž o styku rodiče, případně jiné osoby s dítětem. Již jsme se zmínili o tom, že právo mít dítě u sebe, případně se s ním stýkat tvoří obsah práva dítě vychovávat. Obtíže vznikají tam, kde rodiče spolu nežijí, a po rozvodu rodičů. O této problematice se zmíníme ještě dále. Zatím jen stručně poukážeme na to, že odst. 2 § 44 zákona o rodině je možno chápat jako ustanovení obecné, podle něhož je možno upravit i styk rodičů s dítětem. Ve vztahu k tomuto ustanovení je pak úprava uvedená v § 27 téhož zákona úpravou zvláštní.

V praxi jsou někdy velmi obtížně řešitelné případy, kdy se domáhají právní úpravy styku s dítětem osoby, které nemají na styk právní nárok, protože nejsou nositeli práva dítě vychovávat. Většinou jde o osoby z blízkých příbuzných dítěte, zejména o prarodiče. Obvykle jde o situaci, kdy prarodiče delší dobu dítě vychovávali a později pak bylo svěřeno některému z rodičů, který nechce nadále dobrovolně strpět, aby se dítě s nimi stýkalo. V takovém případě by muselo být prokázáno, že zájem společnosti na řádné výchově dětí vyžaduje, aby práva rodičů byla omezena v tom směru, že jsou povinni strpět styk dítěte s prarodiči. To, že rodiče dobrovolně tento styk neumožňují, by pak muselo být kvalifikováno tak, že svá rodičovská práva a povinnosti řádně neplní. Zde by pravděpodobně nebylo možno se spokojit se všeobecnou úvahou, ale rozhodnutí by zřejmě muselo vycházet z posudku znalce, který by prokázal, v čem konkrétně je např. na duševním rozvoji dítěte takovým postojem rodičů působena újma. Takové rozhodnutí vyžaduje velmi podrobné zjištění skutkového stavu a nelze se spokojit s pouhou úvahou. (Srov. v tomto směru rozh. č. 63/1965 Sbírky rozhodnutí čs. soudů.)

Celkově bychom k problematice odst. 2 § 44 zák. o rod. chtěli ještě poznamenat, že tu je zajímavé srovnání s § 60 předchozího zákona o právu rodinném č. 265/1949 Sb. Na základě tohoto ustanovení bylo možno učinit jakékoli konkrétní opatření, které ve své podstatě omezovalo výkon práv rodičů. Na základě tohoto ustanovení byla též nařizována ústavní výchova. Nový zákon o rodině řeší podmínky pro nařízení ústavní výchovy speciálně v odst. 2 § 45. Proto zřejmě na základě podmínek stanovených v odst. 2 § 44 zák. o rod. ústavní výchovu dítěte jakožto výchovné opatření a svým způsobem omezení práv rodiče nařídit nelze. (Za „ústavní výchovu“ ve smyslu odst. 2 § 45 nelze jistě pokládat např. výchovu ve speciálním ústavu, např. pro slepé či hluchoněmé děti. V takovém případě by zřejmě mohl soud omezit výkon práv rodičů tím, že by jim uložil povinnost dítě do takového ústavu poslat.)

cc) Konečně nejzávažnějším zásahem do práv rodičů je zbavení rodičovských práv. Předpokladem toho, aby soud mohl vynést takové rozhodnutí, je, že bude prokázáno, že rodiče buď svých práv zneužívají, či závažným způsobem zanedbávají své povinnosti. Je možné, že rodiče se současně dopustí obojího. Subjektivní stránka — zaviněné neplnění povinnosti — je tu předpokladem rozhodnutí o zbavení práv rodičů. Toto základní východisko pro rozhodování v případech odst. 3 § 44 je velmi výstižně zachyceno v rozhodnutí č. 11/1965 Sb. rozhod. čs. soudů: „Předpokladem pro zbavení rodičovských práv podle § 44 odst. 3 zák. o rod. je, že rodiče neplní své povinnosti, ač by je plnit mohli. Nejde-li o zaviněné neplnění povinností, zejména nemohou-li rodiče plnit povinnosti k dětem pro objektivní příčiny, může soud vyslovit jen omezení rodičovských práv, vyžaduje-li to zájem společnosti na řádné výchově dětí. Opatření podle § 44 zák. o rod. lze zrušit a rodičovská práva obnovit, odpadnou-li důvody, pro které došlo ke zrušení nebo omezení rodičovských práv. Opatření podle § 44 zák. o rod. nelze nařídit pro okolnosti, k nimž došlo před několika lety a které v době vyhlášení již nejsou.“

dd) Již výše jsme se zmínili o tom, že zákon o rodině, vycházející z nejnovějších poznatků z oblasti výchovy dětí a z dlouholetých zkušeností praxe, zaujal zásadní stanovisko k poměru rodinné a dlouhodobé „kolektivní“ (resp. ústavní) výchovy. Z tohoto zásadního stanoviska, jež spočívá v názoru, že dlouhodobá ústavní výchova má být naprosto výjimečným opatřením, vychází i ustanovení odst. 1 § 45 zák. o rodině. Pokud je zřejmé, že to vyžaduje zájem dítěte, je možno svěřit dítě do výchovy jiného občana než rodiče a tímto způsobem mu zajistit rodinnou výchovu. Rozsah práv a povinností tohoto občana musí soud vždy přesně vymezit.

Tím, že dítě je svěřeno do výchovy jiného občana, jsou podstatně omezena práva rodičů, a to v takovém rozsahu, v jakém je soud naopak vymezí tomuto občanu. Vlastní důvod, proč soud učiní toto opatření, může spočívat v různých skutečnostech. Může tu jít o závady v chování či vlastnostech rodičů, ale mohou to být i okolnosti objektivního charakteru, které způsobí, že bude v souladu s požadavkem ochrany zájmu dítěte, aby bylo svěřeno do výchovy jiné osobě než rodičům. Soud musí pocho-

pitelně říci vždy přesně (a mít svůj názor podložen důkladnými skutkovými zjištěními), v čem konkrétně tento zájem dítěte spatřuje. Prakticky jde obvykle o ochranu výchovného zájmu a o ochranu zdraví dítěte.

Použití tohoto ustanovení není vyloučeno při rozhodování podle § 26 zák. o rod., jak ještě uvedeme.

Nejčastěji v praxi bývají děti na základě odst. 1 § 45 svěřovány nejblížejším příbuzným — prarodičům či sourozencům rodičů. Není vyloučeno, že by nezletilý sourozenec byl takto svěřen svému staršímu zletilému sourozenci.

Ovšem v současné době je, zejména z řad lékařů a pracovníků dětských zařízení (především ústavů), poukazováno na to, že by ustanovení § 45 odst. 1 mělo být v praxi ještě více využíváno a v této souvislosti vytvořeny ještě další předpoklady a podmínky, aby tak větší počet dětí mohl být svěřován do péče jiného občana než rodiče, který by mu poskytoval rodinnou výchovu. V této souvislosti se hovoří zejména o tom, že by mělo být uvažováno o zavedení *pěstounské péče* (tento pojem jakožto speciální pojem právní našemu současnému právu rodinnému není znám). Pěstounskou péčí se rozumí obvykle péče a výchova poskytovaná v rodině cizími osobami, která je těmto osobám honorována.

Domníváme se, že je třeba velmi vážně se nad touto problematikou zamyslet a uvážit v tomto směru všechny možnosti. Podle našeho názoru by vytvoření právních předpokladů pro pěstounskou péči nebylo obtížné. Ani zajištění účinné kontroly by organizačně nemuselo narazit na vážné potíže. Pokud uvádějí odborníci z řad pracovníků dětských ústavů, náklady na výchovu dítěte v péči pěstounské by naopak oproti nákladům v ústavu poklesly.

V souvislosti s ustanovením odst. 1 § 45 zák. o rod. se naskytá ještě otázka vztahu osoby, již dítě bylo na základě tohoto ustanovení svěřeno do výchovy, k opatrovníkovi ustanovenému podle § 78 a násl. zák. o rod.

Máme za to, že zásadně se použití obou těchto institucí v jednom případě nevyklučuje. Tak např. by mohl být opatrovnictvím pověřen národní výbor a současně by dítě bylo svěřeno do výchovy podle odst. 1 § 45 zák. o rod. Této osobě by musela být její práva k dítěti přesně určena, vzhledem k tomu, že opatrovník je přímo ze zákona nositelem práv a povinností k dítěti.

Ani rodiči při použití tohoto ustanovení nezanikají všechna práva a povinnosti k dítěti, jen se konkrétním způsobem omezují. (Rodič např. nadále zůstane zákonným zástupcem dítěte, bude upraven jeho styk s dítětem apod.)

Vztah opatrovníka a osoby, které bylo svěřeno dítě podle odst. 1 § 45 zák. o rod., by bylo zřejmě zapotřebí i z praktických důvodů ještě hlouběji prozkoumat v případě, kdy by se začalo vážně uvažovat o uskutečnění pěstounské péče v tom smyslu, jak jsme shora naznačili.

ee) Konečně jako krajní výchovné opatření, jež také v podstatě znamená (kromě jiného) omezení práv rodičů, je nařízení ústavní výchovy dítěte soudním rozhodnutím (odst. 2 § 45 zák. o rod.). Jde o nesmírně

závažné rozhodnutí, a to zejména z hlediska dalšího vývoje dítěte. Závažnost takového rozhodnutí je zdůrazněna i v důvodové zprávě k zákonu o rodině: „V § 45 se vytyčuje jako nejzávažnější výchovné opatření soudu ústavní výchova. Ústavní výchovu nařídí soud teprve tehdy, když je zřejmo, že ostatní prostředky společenského působení k nápravě nestačí. To znamená, že ústavní výchovu nařídí soud u nezletilých, jejichž nedostatky pramení z nedostatků z rodinné výchovy, nebo tam, kde je nezletilý v dosavadním prostředí ohrožen jak po stránce tělesného, tak i mravního vývoje. Soud však bude podle § 45 vždy zkoumat, zda zájem dítěte nevyžaduje, aby v takovýchto případech bylo dítě svěřeno nikoli do ústavní výchovy, ale do výchovy v jiné rodině řádného občana, který by mohl zajistit jeho náležitou výchovu.“

Důvodová zpráva k zákonu tedy výrazným způsobem podtrhuje výjimečnost rozhodnutí o ústavní výchově dětí, a tím nepřímou nabádá soudní praxi k velmi uváženému postupu v každém takovém individuálním případě.

Aplikace odst. 2 § 45 zák. o rod. předpokládá, že obvykle předcházela jiná výchovná opatření, která měla sjednat nápravu nežádoucího stavu výchovy nezletilce (tu půjde především o opatření *vůči rodičům* nezletilce). Soud je povinen opět velmi důkladně prošetřit celý skutkový stav případu a přesně uvést, v čem spatřuje skutečnost, že výchova dětí je vážně narušena. Situaci vážných poruch ve výchově mohou ovšem způsobit okolnosti objektivního i subjektivního charakteru. (Např. půjde o dítě s takovými vlastnostmi, které jsou příčinou jeho tzv. nevyhovitelnosti, a současně rodiče budou lidé, kteří mají sice dobrou vůli, ale malé schopnosti k normální výchově, natož k výchově dítěte, jež vyžaduje velmi odbornou výchovnou péči.)

Výchovnou situaci dětí v ústavech by bylo ovšem třeba hlouběji zkoumat, zejména její vhodnost v případech, kdy příčina nařízení této výchovy tkví v tom, že dosavadní prostředí dítěte výchovně ohrožuje. Domníváme se totiž, že požadavky důvodové zprávy pronikají do praxe velmi pomalu. Ústavní výchova je uplatňována v mnoha případech, kdy bychom měli výchovu dítěte řešit jinak. (Za tento stav nejsou ovšem odpovědní výlučně soudy, příčiny jsou hlubší. Naznačili jsme problém v souvislosti se zmínkou o tzv. pěstounské péči. Pro svěřením dítěte do výchovy jinému občanu než rodiči nebyly zatím soustavně vytvářeny předpoklady.)

V této souvislosti je ovšem třeba se zamyslet i nad vlastním pojetím ústavní výchovy a právech rodičů ve vztahu k tomuto způsobu výchovy dětí. Domníváme se, že na ústavní výchovu je třeba hledět vždy jako na výchovné opatření výjimečné, které právě vzhledem ke své výjimečnosti nemůže mít trvalý charakter. Svízelná otázka nastává v případech, kdy rodiče nejsou schopni o dítě řádně pečovat, a proto je nařazena ústavní výchova (tedy nikoli proto, že jde např. o tzv. dítě nevyhovitelné), a rodiče v dalším období nejeví snahu vytvořit své životní podmínky tak, aby o dítě pečovat mohli. Lze naprosto bez dalšího říci, že „cílem výchovy v domově není to, aby dítě z domova co nejdříve odešlo (zejména u star-

ších dětí), ale aby bylo o ně pečováno tak dlouho, dokud se nebude moci vrátit do prostředí u rodičů či třetích osob“³⁾)

Kdybychom vycházeli důsledně z této teze, znamenalo by to, že dítě bude vychováváno až do své zletilosti v ústavu tehdy, když si rodiče nevytvoří podmínky pro jeho výchovu či se prostě o něho nechtějí osobně starat. V takovýchto případech by se — podle našeho názoru — měl velmi pečlivě uvážit zájem na dalším rozvoji dítěte a ústav nepovažovat za místo, kde je dítě sice vychováváno, ale současně též čeká, že snad někdy v budoucnosti rodiče projeví zájem o ně pečovat. Bylo by však nesprávné považovat osvojení za jediný právní prostředek vhodný vyřešit tyto případy. Je třeba hledat nové cesty, odpovídající i moderním poznatkům vědy a praxe.

K problematice ústavní výchovy je třeba ještě dále poznamenat, že pojem „ústav“ je v zákoně použit jako pojem obecný. Vlastní organizace ústavnictví a druhy ústavů, které jsou známy v našem státě, je široká praktická oblast, zatím systematicky málo zpracovaná. V tomto směru nám chybí řada konkrétních vědeckých i praktických poznatků, zejména o výsledcích ústavní výchovy, její specializaci apod.

Konečně je nutné ještě uvést, že je třeba vždy důsledně rozlišovat vyslovení ústavní výchovy podle ustanovení odst. 2 § 45 zák. o rod. jakožto výchovného opatření v oblasti rodinného práva od vyslovení tzv. *ochranné výchovy*. Nařízení ochranné výchovy je opatření ukládané na základě trestního zákona, v občanskoprávním řízení může být vysloveno jen za podmínek stanovených v § 86 tr. zák.

c) Velmi specifické rysy má konflikt, který nastává v oblasti výchovy dítěte při rozvodu a po rozvodu rodičů. Tu bychom chtěli předem uvést, než se budeme zabývat právní problematikou, že výchovnou situaci dětí rozvádějících se a rozvedených rodičů považujeme za společenskou situaci, o které z hlediska pedagogiky, psychologie apod. ještě velmi málo víme. Dnes jsou známy jen určité dílčí poznatky. Bylo by ale velmi záslužné zkoumat výchovnou situaci těchto dětí jako určitý celek a snažit se i o syntézu poznatků v tomto směru. Hlubší znalosti o této problematice by bezesporu velmi prospěly i soudní praxi.

aa) Ochrana zájmů nezletilého dítěte a především zájmu na jeho další správné výchově je dána už při projednání rozvodu manželství, a to ve dvou směrech. Soud v souvislosti s tím, když vůbec zásadně uvažuje o povolení rozvodu, je vždy povinen přihlídnout i k zájmům nezletilých dětí rozvádějících se rodičů. Dále pak v souvislosti s vlastním rozhodnutím o rozvodu musí být vždy upravena práva a povinnosti k dítěti pro dobu po rozvodu rodičů. A zde opět de facto dochází k určitému omezení práv jednoho z rodičů v oblasti výchovy dítěte. Tak je tomu vždy, protože dítě je svěřeno do výchovy jen jednomu z rodičů. Druhý rodič sice tím neztrácí právo výchovy k dítěti a ani z hlediska právního

³⁾ Srov. Rubeš, Osvojování dětí z dětských domovů, Soc. zákonost č. 7/1966.

toto nepovažujeme za „omezení“ jeho práv. Fakticky však k omezení výkonu jeho práva vychovávat dítě dochází.

Ze skutečnosti, že právo vychovávat dítě ve smyslu právním není tím, že dítě bylo svěřeno druhému rodiči do výchovy, omezeno, dedukuje se nárok druhého rodiče se s dítětem stýkat. Pro případ zrušení manželství rodičů nezletilého rozvodem postupuje se při úpravě práv a povinností rodičů podle ustanovení § 26, případně 27 zák. o rodině. Pravidlem je, že rodiče se mají dohodnout v otázkách výchovy a výživy a soud jejich dohodu schválí, neodporuje-li zájmu nezletilce. Otázka úpravy styku se ponechává výlučně dohodě rodičů, která ani nepotřebuje soudního schválení.

O úpravě styku rodiče s dítětem po rozvodu má soud rozhodovat jen výjimečně, a to ve dvou případech: jednak styk upraví sám, vyžaduje-li to zájem na výchově dítěte, a ve druhém případě jej omezí nebo zakáže, kdyby to bylo nutné v zájmu zdraví dítěte.

Při rozvodu rodičů není ovšem vyloučeno, aby soud rozhodl podle odst. 1 § 45 zák. o rod. tehdy, když svěří dítě do výchovy jiné osoby, než jsou rodiče (např. do výchovy prarodičů). Dále není též vyloučeno, aby v otázce styku soud rozhodl podle odst. 2 § 44 zák. o rodině, kdyby stanovení styku rodiče ohrožovalo jiný zájem dítěte, než stanoví § 27 odst. 3 zák. o rod. — totiž zdravotní zájem. Bude-li třeba omezit či zakázat styk rodiče s dítětem např. výlučně ve výchovném zájmu, může být použito tohoto ustanovení.

bb) Ustanovení § 28 zákona o rodině připouští změnu rozhodnutí o výkonu práv rodičů v případě, že se *změní poměry*. Je tedy možno měnit i rozhodnutí o výchově dětí a nově tyto otázky upravit. Toto ustanovení je výchozím ustanovením pro řešení právních otázek, jež souvisejí s výchovou dětí po rozvodu rodičů.

Pokud nedojde k dohodě rodičů o základních výchovných otázkách týkajících se jejich společných dětí v průběhu doby po rozvodu, představují takové spory jedno z nejobtížnějších a nejproblematičtějších soudních rozhodování v oblasti rodinného práva. Obtížnost zde tkví hlavně v tom, že je často nesmírně zatěžko nalézt správnou odpověď na to, v čem tkví nejvlastnější zájem dítěte v takovýchto konkrétních situacích. Tu by mnohem více než doposud mělo právní řešení vycházet ze všeobecných poznatků těch vědních odvětví, která zkoumají výchovné otázky, i konkrétních znaleckých zjištění v každém individuálním případě. Většinou se děti s rozvratem a rozvodem rodičů dlouho vyrovnávají a též trvá poměrně delší dobu, než se adaptují na novou změněnou životní situaci, na své nové poměry. Proto by mělo být zásadou, aby do nově utvořeného životního stylu dítěte bylo co nejméně rušivě zasahováno, a rozhodnutí, která by znamenala v životě dítěte další zásadní změnu a byla pro ně svým způsobem dalším otřesem, je třeba nesmírně bedlivě uvážít. „Změnu poměrů“ v souvislosti s výchovnými otázkami a jejich případnou novou úpravou je třeba vykládat spíše restriktivně, tj. musí jít o změnu naprosto zásadní a relativně trvalou.

Je třeba upozornit též na to, že soudy (i když výjimečně) projeví někdy tendenci řešit případ rodičů, kteří urputně o děti bojují, „cestou nejmenšího odporu“ — tj. hledají východisko v tom, že nařídí ústavní výchovu dítěte.

Přitom obvykle pravým důvodem, proč nakonec soud hledá východisko v takovém řešení, je spíše jeho bezradnost než zákonu plně odpovídající odůvodněnost rozhodnutí podle ustanovení § 45 odst. 2 zák. o rod. Tu se právě soud může dopustit pochybení proto, že výchovnou situaci dítěte vidí povrchně, aniž by svá skutková zjištění konfrontoval či své názory opíral též o hlubší znalosti pedagogiky, dětské psychiatrie atd. Je přece třeba vycházet z toho, že dítěti již tím, že jeho rodiče spolu nežijí, je obvykle zkomplikován život více než dětem z rodin nerozvrácených či nerozvedených. Proto těmto dětem nelze situaci ještě dále ztěžovat. Soud by se dopustil velkého pochybení a přímo porušení zákona tehdy, když by novým chybným rozhodnutím vytvořil právní předpoklady k tomu, aby základní výchovné zájmy dítěte byly ohroženy.

I tato hlediska nás znovu vedou k názoru, že je třeba v případech úpravy výchovných otázek dětí rodičů rozvedených či spolu nežijících vycházet vždy z předpokladu, že tato výchovná situace je situací zvláštní, mající specifické rysy, v nichž není možno bez dalšího uplatňovat ty zásady a ta měřítká, která jsou obvyklá v běžných „normálních“ výchovných situacích, zejména v rodinách úplných.

cc) Ustanovení §§ 26 až 28 se použije obdobně i v případech úpravy práv rodičů k dítěti, kteří spolu nežijí, tj. jde buď o rodiče sice nerozvedené, ale spolu nežijící, či rodiče, kteří vůbec nejsou a nebyli manžely. Právní problematika tu je prakticky stejná, též vlastní výchovná situace má obdobné základní rysy jako u rodičů rozvedených, i když tu může jít někdy v individuálních případech ještě o další zvláštnosti. I zde opět velmi záleží na citlivém posouzení zvláštností této specifické výchovné situace dítěte tak, aby soudní rozhodnutí podepřelo další zdárný vývoj takových dětí.

d) Na začátku této kapitoly jsme se zmínili o tom, že určité omezení práv rodičů či jiné osoby, která je jejich nositelem, ve zvláštních případech existuje přímo ze zákona.

Přímo zákonem je omezen ve svých právech — i pokud jde o výchovu dětí — opatrovník: nemůže bez schválení soudu rozhodovat o podstatné věci nezletilce a je soudem pravidelně kontrolován.

Zákonem je přímo omezen i rodič v případě § 68 a 69 zákona o rodině. Konfliktní situace zde nastává v případě, že rodič neprojeví po dobu jednoho roku opravdový zájem, který by jako rodič projeviti měl. V takovém případě může totiž dítě být jednak umístěno u budoucího osvojitele v předadopční péči, jednak může být osvojeno — a to vše bez jeho souhlasu, tj. případně i proti jeho vůli.

Zde evidentně zákon o rodině chrání zájem nezletilého dítěte a z tohoto důvodu omezuje práva rodiče. Aby toto omezení ovšem mohlo být uplatněno, tj. souhlas nebyl vyžadován, je třeba vyložit, co je třeba rozumět

„opravdovým zájmem rodiče o dítě, který by jako rodič projevit měl“. Na tuto otázku je řada názorů a v soudní praxi není zcela ujasněna. Domníváme se, že vztah rodiče k dítěti, má-li mít vůbec společenský smysl, musí být zásadně vztahem aktivním. Náplní tohoto vztahu a základem jeho společenským posláním je výchova dítěte. Výchova je společenská činnost aktivní, plynulá, mající svá specifika v určitých obdobích věkového vývoje dítěte. Proto v pozdějším věku je dost těžko nahradit ono specifické výchovné působení, ke kterému nedošlo předtím v příslušném věkovém období dítěte.

Máme za to, že i z tohoto hlediska je třeba uvažovat o tom, co je „opravdový zájem rodiče o dítě... atd.“. Je pochopitelné, že objektivní okolnosti mohou někdy v životě rodiče vyvolat situaci, kdy sám osobně nemůže o dítě po určitou dobu pečovat. Tu však by měl projevit veškerou snahu o to, aby své poměry co nejdříve upravil tak, aby své rodičovské povinnosti v plném rozsahu mohl aktivně plnit. Pokud sám takovou snahu neprojeví, lze podle našeho názoru těžko mluvit o tom, že by jeho rodičovský zájem o dítě byl *opravdový*.

O této otázce se ovšem zmiňujeme již jen velmi stručně, zasluhuje hlubší analýzy i konfrontace názorů.

III. ZÁVĚR

Ve své úvaze jsme se snažili ukázat nejen na některé vznikající právní problémy v souvislosti s výchovou dětí, ale alespoň na některé návaznosti na nesmírně závažnou a aktuální problematiku výchovy dětí v rodině a společnosti jakožto významné společenské činnosti.

Chtěli bychom touto svou úvahou vzbudit zájem o problematiku výchovy nezletilých dětí v souvislosti s činností státních orgánů v případech konfliktních situací. Zde by totiž podle našeho názoru alespoň v těch nejzávažnějších případech mělo rozhodnutí státního orgánu být *vyvrcholením komplexního posouzení výchovné situace nezletilce, a to v individuálním případě*.

Tam, kde jde o jednání, které tak či onak zasahuje do života a vývoje dítěte, by mělo být využíváno daleko více poznatků těch oborů, které se zabývají především duševním vývojem dětí a výchovnými otázkami atp. Zavedení přímé účasti psychologa či pedagoga v soudním řízení je ovšem zatím, zejména z procesně právního hlediska, obtížná a diskutovaná otázka. Rovněž znalecké posudky věc důsledně neřeší a navíc možností se zde využívá poměrně málo. Je zřejmě třeba ještě dále hledat možnosti, jak vytvářet předpoklady pro vysoce kvalitní rozhodování ve věcech výchovy nezletilých dětí. Jednou z možností řešení by ovšem bylo i vytvoření specializovaných senátů, jejichž soudci by měli mít nejen možnost, ale i povinnost osvojit si další základní potřebné znalosti a současně využívali všech možností a poznatků, aby rozhodování o výchově nezletilých dětí bylo po právní stránce na nejvyšší úrovni. Zde totiž rozhodování po právní stránce je na nejvyšší úrovni tehdy, když plně odpovídá všem společenským požadavkům, jež je v zájmu ochrany dětí třeba vážít.

Vyšší nároky bychom však měli klást též na rozhodování o otázkách výchovy dětí u národních výborů a vůbec na činnost národních výborů v této oblasti. Zde jsme — zejména pokud jde o prevenci, ale i v dalších případech — ještě hodně dlužni tomu, jak by péče o mládež měla v socialistické společnosti vypadat. Ještě stále v přítomné době pocítujeme některé mylné názory, které ovlivňovaly pojetí této činnosti v minulosti, zejména názor, že v socialistické společnosti s růstem životní úrovně bude současně ubývat sociální a výchovné problematiky a negativních jevů v této oblasti společenských vztahů.

Tyto nedostatky je třeba překonávat urychleně, neboť liknavost přináší zde ztráty často nenahraditelných hodnot. Požadavkem socialistické společnosti by měla být maximální možná stabilizace výchovných poměrů dětí a k tomu by v neposlední řadě mělo přispívat i právo.

SENTA RADVANOVA

Die Erziehung der Kinder

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gesellschaftsproblematik der Kindererziehung ist eine komplizierte und ernste Frage. Im Rahmen des gesellschaftlichen Erziehungsprozesses wirkt auf den Einzelnen direkt die spezielle Erziehung in der Familie ein. Die Erziehung in der Familie betrifft besonders die Kinder, wobei die Erzieher, d. h. gewöhnlich die Eltern, hier vor allem als stabilisierendes und vermittelndes Erziehungsselement wirken. Eines der Grundmerkmale des Erziehungsprozesses unseres Jahrhunderts ist die Tatsache, dass sich der fachliche Bestandteil der Erziehung erweitert und vertieft, so dass er auch in Hinsicht auf den Erzieher zu einer immer anspruchsvolleren Angelegenheit wird. Nicht weniger bedeutend ist auch der weitere Bestandteil — d. h. die Erziehung im eigenen Sinne des Wortes, die zur Herausbildung der Moral und des Charakters der Menschen führt. Eine Voraussetzung des Erziehungs Erfolges ist unter anderem auch die Harmonie des gesellschaftlichen Wirkens der Erziehung und im Rahmen dessen auch die Erziehung in der Familie. Die Erziehung der jungen Generation ist allgemein deshalb komplizierter, weil besonders in den sozialistischen Staaten gleichzeitig mit dem Erziehungsprozess, der auch tief auf die Erwachsenen übergreift, ein bestimmter Umerziehungsprozess verläuft.

Objektiv sind heute die Ansprüche an die pädagogischen und fachlichen Fähigkeiten und Kenntnisse der Eltern viel grösser als früher. Dies wird auch dadurch verursacht, dass sich zum Unterschied vom vergangenen Jahrhundert in den meisten Fällen die Zeit des Zusammenlebens von Eltern und Kindern, verbunden mit ihrer materiellen Abhängigkeit von den Eltern verlängert hat (es verlängerte sich besonders der Schulbesuch und die Vorbereitung für den künftigen Beruf).

Weiter ist für die Erziehung die Frage der Autorität der Eltern von Bedeutung, sie muss in der sozialistischen Gesellschaft von diesen als „Persönlichkeit“ aufgebaut werden, und ihre Autorität wird also durch nichts vermittelt. In diesem Zusammenhang ist selbstverständlich die gesellschaftliche Unterstützung der Autorität der Eltern von grosser Bedeutung. Disharmonie und Ungleichheit, ungenügende Autorität in der gemeinsamen Erziehung von Seiten der Mutter und des Vaters bringen tiefe Erziehungsstörungen mit sich.

Allgemein wird die Bedeutung der Erziehung in der Familie vor allem mit der unentbehrlichen Entwicklung von zwei Gebieten der menschlichen Persönlichkeit verbunden. Einerseits ist es das Gefühlsgebiet des Einzelnen, andererseits seine Moral. Die Familie, resp. vor allem die Eltern sollten den Charakter ihres Kindes mitbilden und nicht nur beeinflussen. Auch darin besteht die Bedeutung der Erziehung in der Familie. Die juristische Regelung der Fragen der Kindererziehung und die Praxis, welche diese Fragen auf dem Gebiet des Familienrechtes bei Konfliktsituationen lösen muss, muss aus dem gegenwärtigen Stand der gesellschaftlichen

Erziehungsproblematik hervorgehen. Deshalb haben wir uns mit diesen Fragen in der Einleitung des Artikels beschäftigt.

Im weiteren Teil des Artikels befassen wir uns in erster Linie mit der Frage, wer laut des Familiengesetzes Träger der vor allem mit der Erziehung in der Familie zusammenhängenden Rechten und Pflichten ist oder sein kann. Es wird hier besonders auf einige detaillierte praktische Probleme in Fällen der präadoptiven Fürsorge (d. h. wann das Kind, wie das Gesetz vorschreibt, für die Dauer von mindestens drei Monaten vor der Entstehung der Annahme an Kindesstatt den zukünftigen Adoptiveltern anvertraut wurde), auf Fragen wann die Erziehung des Kindes durch den Willen der Eltern von einer anderen Person durchgeführt wird usw. hingewiesen.

Das zweite Kapitel des besonderen Teils des Artikels ist der Frage des Inhaltes des Begriffes „Kindererziehung“ im juristischen Sinne des Umfangs dieser Tätigkeit in Hinsicht des Familiengesetzes gewidmet. Wir befassen uns hier besonders mit der theoretischen Frage des Verhältnisses der Erziehung innerhalb und ausserhalb der Familie, weiter mit der Frage der Verantwortlichkeit der Eltern für die ordentliche Erziehung der Kinder und anderem. Endlich wird hier im Zusammenhang mit dem Rechte der Eltern die Kinder persönlich zu erziehen besonders das Problem „der Elternpflicht zur ordentlichen Erziehung“ behandelt. Wir weisen darauf hin, dass die Eltern zwar für Mängel in der Erziehung sanktioniert werden können, sie können aber praktisch nicht gezwungen werden, falls sie selbst nicht wollen persönlich um das Kind ordnungsgemäss zu sorgen.

Im dritten Kapitel befindet sich unter dem Titel: „Konfliktsituationen, die im Zusammenhang mit der Erziehung der Kinder im Familienrecht vorausgesehen wurden“ der Schwerpunkt der Arbeit. Das Gesetz über die Familie setzt grundsätzlich zwei Möglichkeiten für eine juristische Lösung des Eingriffes in die Ausführung der Rechte der Eltern bei der Erziehung ihrer Kinder voraus. In erster Reihe handelt es sich um einen Eingriff, dessen Folge keine Einschränkung der Rechte der Eltern bedeutet. Zweitens handelt es sich um einen Eingriff, durch welchen die Ausführung der Rechte die Kinder zu erziehen eingeschränkt wird, und zwar immer in einer konkret festgesetzten Weise. Ausserdem rechnet das Gesetz über die Familie mit besonderen Fällen, in welchen eine bestimmte Einschränkung der Erziehungsrechte direkt durch das Gesetz entsteht.

Soweit es sich um die erste Frage handelt, befassen wir uns hier mit einigen praktischen und Kompetenzfragen, die mit den Eingriffen in die Erziehung der Kinder zusammenhängen und von den Volksausschüssen durchgeführt werden.

Die zweite Frage steht mit den Fällen in Zusammenhang, in welchen der Eingriff eines Staatsorganes schon die Einschränkung der Erziehungsrechte der Eltern gegenüber dem Kinde bedeutet. Solche Massnahmen kann nur das Gericht durchführen. Hierbei befassen wir uns einerseits tiefer mit der Problematik der Übergabe eines Kindes zur Erziehung an eine andere Person als die Eltern, anderseits mit der Übergabe des Kindes in eine Fürsorgeanstalt. Endlich wird auch detail die spezielle Konfliktsituation auf dem Gebiet der Erziehung des Kindes erörtert, die während und nach der Ehescheidung der Eltern entstehen kann. Diese Fragen werden in praktischer und theoretischer Hinsicht untersucht, da es sich um eine bedeutende Problematik mit umfangreicher gesellschaftlicher Frequenz handelt, die auch einen grossen Teil der Gerichtspraxis darstellt.

Am Schluss des Artikels wird angeführt, dass besonders in den schwerwiegendsten Fällen, die Entscheidung des Staatsorganes in Fragen der Kindererziehung den Höhepunkt einer *komplexen Begutachtung der Erziehungssituation des Minderjährigen*, und zwar in jedem individuellen Falle darstellen sollte. Für Entscheidungen der Gerichte, aber auch der Volksausschüsse, solcher Art sollten neue Möglichkeiten gesucht werden, wie die Herausbildung von Voraussetzungen für eine hoch qualifizierte Entscheidung in Sachen der Erziehung der Kinder gesichert werden kann. Eine der möglichen Lösungen könnte auch die Bildung spezialisierter Senate sein, die in weit grösserem Masse die Erkenntnisse der Fachgebiete ausnützen könnten, die sich vor allem mit der Geistesentwicklung des Kindes, mit Erziehungsfragen usw. befassen.

Es ist notwendig die Mängel in den Entscheidungen über die Erziehung der Kinder schnellstens zu überwinden, denn jede Lässigkeit kann hier oft schon zu nicht ersetzbaren Verlusten führen. Die maximal mögliche Stabilisation der Erziehungsverhältnisse der Kinder sollte zu einer Forderung der sozialistischen Gesellschaft werden und dazu sollte nicht in letzter Reihe auch das Recht beitragen.

Etude de quelques aspects juridiques des monopoles en Angleterre et au Massachusetts du XVIe au XVIIe siècle

O některých aspektech právní úpravy monopolů v Anglii
a v Massachusetts v XVI. a XVII. století

STANISLAV BALÍK

La question des monopoles avant la formation de l'impérialisme est un problème historique, économique et juridique très compliqué.

Cet article*) n'a pas pour but d'étudier le problème en entier, mais examiner seulement quelques aspects juridiques de la question en Angleterre du XVIe au XVIIe siècle et au Massachusetts au XVIIe siècle.

La période du XVIe siècle jusqu'au XVIIe siècle a une grande importance dans l'évolution d'Europe comme époque du morcellement du féodalisme, comme une ère de révolutions bourgeoises (aux Pays-Bas, en Angleterre) et de l'évolution de la bourgeoisie.

A cette époque, l'Angleterre était — outre les Pays-Bas et la France — le pays le plus développé d'Europe. Sa colonie, Massachusetts, était, au contraire — malgré son poste important parmi les autres colonies — un pays très arriéré.

L'Angleterre et le Massachusetts — la mère-patrie et la colonie — résolurent presque en même temps la question des monopoles. On peut alors facilement comparer non seulement les conditions historiques, mais aussi leur influence sur la réglementation juridique du problème des monopoles.

L'Angleterre et le Massachusetts résolvaient le problème dans le même cadre, c'est-à-dire, dans le cadre du droit anglo-saxon.

Toutes ces circonstances donnent une possibilité considérable d'une comparaison de l'aménagement juridique des monopoles.

*) Cet essai est une partie de mon mémoire intitulé: Etude de quelques aspects juridiques des monopoles du XVIe au XVIIe siècle, que j'avais entrepris à l'*Institut Universitaire d'Etudes Européennes* à Turin (ITALIE) au cours de l'année académique 1965—1966.

Je voudrais ici remercier Mme Monique Vitantoni, licenciée en droit de Turin et Mr Seck Vassour de Dakar (SENEGAL), à cette époque étudiant en droit à la Faculté de Droit de l'Université Charles à Prague (TCHÉCOSLOVAQUIE) de leur aide avec le thème.

Les monopoles en Angleterre au XVIe et au XVIIe siècles se sont développés dans les conditions du morcellement du féodalisme.

Le système de monopoles industriels (de la production) qui sont caractérisés dans la littérature comme „les licences de monopoles industriels (*industrial monopoly licences*)“⁽¹⁾ se développe seulement sous le règne de Elisabeth I.

Les monopoles de cette période sont en relation avec la naissance du droit des brevets. Ils étaient une forme de la protection d'invention nouvelle dans l'intérêt de l'inventeur.

Les intérêts de l'inventeur étaient ainsi protégés:

1° l'inventeur pouvait réaliser son invention pendant un certain temps et l'utiliser économiquement et

2° en même temps, tous les autres étaient exclus de la réalisation de l'invention.

Le motif de la présentation d'une telle protection n'était pas de loin seulement l'intérêt de l'inventeur mais avant tout — au moins pour une certaine période — l'intérêt du pouvoir royal au développement de l'économie. C'est pourquoi on demandait pour la concession du monopole industriel au commencement que la personne privilégiée (le concessionnaire, le monopoliste) introduisît la fabrication (la méthode de production), inconnue auparavant dans le pays. Le premier monopole anglais de cette sorte date de XIVe siècle. Il était concédé en 1331 par le roi anglais Edouard III. à un tisserand flamand, Jean Kempe.⁽²⁾ Les monopoles analogues furent accordés en 1336 aux tisserands de Brabant, en 1368 à trois fondeurs de cloches, en 1440 à Jean de Schiedam pour l'invention d'une nouvelle méthode de la production du sel, en 1452 au groupe des mineurs tchèques.⁽³⁾ Au XVIe siècle, en 1561, le premier monopole pour la production de la poudre à canon.⁽⁴⁾ Le monopoliste était obligé, en règle générale, pendant une période limitée, à introduire cette production nouvelle et fabriquer un certain minimum de produits. Il avait à employer et instruire les sujets. Au commencement, alors les monopoles devaient aider le développement de l'industrie et de l'économie anglaise par l'introduction des nouvelles méthodes de production et par la création de branches nouvelles de la production.⁽⁵⁾ Dans ce sens-ci, ils jouèrent, sans doute, un rôle progressif. Mais plus tard, les conditions changèrent. Les monopoles industriels s'étendent sur presque toutes les branches industrielles (y compris celles déjà établies et traditionnelles).

⁽¹⁾ W. S. Holdsworth, A History of English Law, IV, Londres, 1944, p. 345.

⁽²⁾ P. Meinhardt, Inventions Patents and Monopoly, Londres, 1946, p. 30. Les extraits concernant ce monopole sont cités par E. B. Inlow, The Grant Patent, Baltimore, 1950, p. 15-16.

⁽³⁾ Inlow, Grant Patent, p. 16.

⁽⁴⁾ Meinhardt, Inventions, p. 30.

⁽⁵⁾ Holdsworth, A History, IV, p. 345.

Il y a, outre les monopoles industriels, aussi ceux du commerce. Dans ce cas, le caractère des monopoles industriels change. Au début, le droit exclusif de la fabrication se rapportait seulement aux inventions nouvelles. Plus tard il s'étendit aussi sur d'autres articles.

Ce fait tout en diminuant pour la plus part la mission et le rôle progressives des monopoles industriels élargit le cercle des monopolistes. Au commencement, on concédait le droit exclusif (le monopole) de la production à l'inventeur seulement, tandis que plus tard quiconque avait les moyens, la position ou les rapports nécessaires, pouvait les acheter. Les monopoles avaient à concentrer la production ou le commerce entre les mains d'un nombre limité de compagnies ou de personnes, en premier lieu de la noblesse ou des marchands.⁶⁾ Les autres producteurs ou marchands étaient exclus de la production ou du commerce. Les monopoles empêchent le développement ultérieur des forces productives en Angleterre. Ceci devait provoquer une lutte contre monopoles conduite par la bourgeoisie qui avait un intérêt vital sur la liberté du commerce et de l'entreprise industrielle. La lutte contre les monopoles „... était alors une lutte pour un développement libre du capitalisme entravé par le régime politique très archaïque“.⁷⁾

La lutte pour l'abolition des monopoles éclata sous le règne d'Elizabeth en 1597. Il y avait auparavant quelques manifestations de mécontentement, mais cette fois-ci la chose avait un caractère plus sérieux. Le débat parlementaire a été évité par la reine qui promit l'examen des monopoles du point de vue juridique.⁸⁾

Cependant, en novembre 1601, une attaque plus aigue contre les monopoles éclata de nouveau. Quelques membres de la Chambre des Communes critiquaient très rigoureusement les monopoles et demandaient la réforme. Francis Moore, par exemple, a déclaré que le monopole „... concentrait tout le profit entre les mains privées et la conséquence en était la mendicité et la misère des sujets... Aucun des actes de la reine“ — a dit Francis Moore — „n'était pas plus odieux par le sujet et plus dangereux pour le salut public que la concession de ces monopoles...“⁹⁾ Francis Bacon, au contraire, défendait les intérêts de la couronne. Dans son discours brillant et théoriquement intéressant, il a donné entre autres aussi une analyse des différentes sortes de monopoles. Il défendait le droit de la couronne de vendre les monopoles comme une prérogative royale: „La reine comme notre souverain“, a-t-il déclaré, „peut librement augmenter et limiter son privilège, c'est-à-dire, elle a le pouvoir d'exempter les choses, limitées par les lois ou autrement. Et, elle peut limiter par sa prérogative les choses qui sont libres.“¹⁰⁾ Il a dit

⁶⁾ Английская буржуазная революция 17 в. Par L. A. Kosminskij, etc., I, Moscou, 1954, p. 65.

⁷⁾ A. L. Morton, Dějiny Anglie (Histoire d'Angleterre), Prague, 1950, p. 161.

⁸⁾ Holdsworth, A History, IV, p. 347-348.

⁹⁾ G. W. Prothero, Select Statutes and other Constitutional Documents, Oxford, 1896, p. 113.

¹⁰⁾ Prothero, Select Statutes, p. 111-112.

aussi que quelques monopoles après 1597 avaient été abolis. En ce qui concerne l'examen de la légalité des monopoles, celui-ci fut fait:

1° par la cour de *Common Law* sur la base de l'action pour le trouble de la propriété (*action of trespass*),

2° par la Chambre des finances (*Exchequer*) sur la base de l'action du procureur général du Roi (*Attorney general*) et

3° par la couronne sur la base d'une pétition, présentée directement à la couronne.¹¹⁾

Ces organes pouvaient abolir un monopole illégal.¹²⁾

Et enfin, Bacon dans son discours défendait un point de vue, qui se fit valoir plus tard dans la loi contre les monopoles de 1624 (Art. 9) que le droit exclusif de la production ou du commerce, donné aux compagnies ou aux sociétés, n'était pas le monopole. On peut parler de monopole que lorsque le droit exclusif est donné à un individu.¹³⁾

En 1601, le pouvoir royal a réussi à prévenir le danger au prix de certaines concessions. Bien que le Parlement n'ait accepté le projet de loi contre les monopoles, la reine s'était engagée à faire examiner la légalité de ces derniers. En quelques mots, aucun monopole ne devait être réalisé avant l'examen et la constatation qu'il ne s'opposait ni au droit ni au salut public.¹⁴⁾ Ainsi jusqu'en 1601, la question des monopoles n'a pas été définitivement résolue.

La lutte entre les partisans des monopoles d'un côté et les adversaires de l'autre continuait aussi sous les Stuarts (Jacques I et Charles I). Par exemple, en 1604, Sir Edwin Sandys critiquait les monopoles à la Chambre des Communes. Il a déclaré que toutes les marchandises du royaume ne sont pas aux mains de plus que 200 personnes.¹⁵⁾

Aussi les parlements postérieurs s'occupaient — ils de la question des monopoles. Les adversaires de monopoles ont atteint leur apogée en 1624 par le vote de la loi de monopoles (Jacques I, 21—22, 3).

L'art. I de cette loi abolit tous les monopoles commerciaux ou industriels (*for the sole buying, selling, making, working or using*), comme s'opposant aux lois du royaume. Les exceptions ont été constituées soit par l'art. 9 (les monopoles de compagnies) soit par l'art. 10—15 (les monopoles pour la fabrication de la poudre à canon, de la presse, etc.). La durée ultérieure de ces monopoles était dictée par l'intérêt de l'Etat.

Les articles 5 et 6 se rapportaient aux inventions utiles. L'art. 5 a édicté que les mesures de la loi ne doivent concerner des brevets d'invention, donnés „aux premiers et véritables inventeurs (*first and true inventors*)“. Leurs inventions sont protégées et ils ont le droit de la fabrication exclusive, c'est-à-dire, le monopole. Pendant le temps de la validité des brevets d'invention et des licences, tous les autres sont exclus de la production

¹¹⁾ Prothero, *Select Statutes*, p. 112.

¹²⁾ Prothero, *Select Statutes*, p. 112.

¹³⁾ Prothero, *Select Statutes*, p. 112.

¹⁴⁾ Prothero, *Select Statutes*, p. 116.

¹⁵⁾ Английская буржуазная революция, I., стр. 65.

de nouveaux produits. L'art. 5 souligne le principe original de la protection des inventeurs et leur droit exclusif à la réalisation de l'invention. Les brevets d'invention et les licences selon cet article n'étaient pas contraire à la loi et ils restaient en vigueur. Il s'agissait, naturellement, de brevets d'inventions déjà existants. L'art. 6 parle de brevets d'invention et de licences futures de production et d'exploitation. La validité de ceux-ci était limitée à 14 années.

Cette réglementation juridique devint la base du droit d'invention anglais moderne¹⁶⁾ en vigueur jusqu'à présent.¹⁷⁾

L'art. 2 ordonnait que, en étudiant et en décidant la question de la légalité du monopole, il fallait respecter exclusivement le *Common Law*. Cet article signifiait une grande victoire pour les adversaires des monopoles, parce que, selon l'opinion générale des juges, „le monopole avait été *prima facie* contre le *Common Law*...“¹⁸⁾

L'art. 9 représentait, au contraire, le côté faible de la loi.

C'est-à-dire, il laissait en vigueur, à l'avenir, les monopoles d'associations et de sociétés, fondées „... pour le maintien... du commerce...“ Come nous avons déjà dit, le point de vue de Bacon de 1601 s'est fait valoir dans cet article. L'article 9 donnait, de ce fait, à la couronne la possibilité de la vente des monopoles aux sociétés.

La couronne a utilisé cette possibilité avec succès. C'est pourquoi les plaintes contre les monopoles apparurent de nouveau au programme du parlement anglais (*Short Parliament*) en 1640.

En août 1640, on parle dans „*La supplication de douze pairs pour la convocation du parlement nouveau*“ de „la multitude des monopoles et d'autres brevets, par lesquels les produits et l'industrie de ce royaume-ci sont très chargés à la préjudice grande et générale... du peuple“.¹⁹⁾

Le 9 novembre 1640, le Chambre des Communes vote une résolution selon laquelle il n'y a pas de place dans cette chambre pour

1° tous les monopolistes,

2° les participants aux monopoles et pour les personnes qui en profitent. Et

3° ceux qui demandaient l'emprisonnement et l'oppression d'adversaires des monopoles.

Les membres de la Chambre des Communes étaient obligés d'indiquer les noms des monopolistes qui prennent place dans la Chambre.²⁰⁾ Au mois de janvier 1641, quelques membres de la Chambre des Communes ont été exclus de la Chambre en tant monopolistes.²¹⁾

¹⁶⁾ Holdsworth, A History, IV, p. 353; E. Jenks, A Short History of English Law, 2e éd., Londres, 1920, p. 130.

¹⁷⁾ Meinhardt, Inventions, p. 31.

¹⁸⁾ Holdsworth, A History, IV, p. 349. Voir le fameux cas *Darcy v. Allen* (*Case of monopolies*) en 1602.

¹⁹⁾ R. S. Gardiner, The Constitutional Documents of the Puritan Revolution 1625–1660. 3e éd., Oxford, 1906, p. 135.

²⁰⁾ Законодательство английской буржуазной революции. Пар N. P. Dmitrevskij, Moscou—Leningrad, 1946, p. 258.

²¹⁾ Законодательство, p. 257–258.

Il y eut une discussion très tumultueuse avant le vote de cette résolution. Un des *leaders* de l'opposition parlementaire John Pym critiquait dans son discours du 6 novembre 1640 qui était en substance le même que celui prononcé au *Short Parliament* lors du débat sur les monopoles très nettement le soutien des monopoles de la part du Conseil privé, de la Chambre Astrale (*Star Chamber*) et du roi comme pernicious et il a aussi montré les conséquences économiques très graves de l'existence des monopoles.²²⁾ Un autre orateur, John Culpepper, en comparant les monopolistes avec les „grenouilles de l'Egypte (*frogs of Egypt*)“, déclarait des monopolistes: „...ce sont les sangues qui sucent l'Etat jusqu'à un tel degré qu'il a été réduit presque à l'extrémité... quelqu'un d'entre eux ont honte de leur nom propre. Ils portent les masques pour cacher le signe, leur imprimé par la loi excellente de dernier parlement du Roi Jacques. Ils s'enveloppent par le nom d'association. Ils font des règles différents pour nous étriller et pour remplir leurs bourses. Ce sont les gens influents ... ce ne sont pas les marchands en détail mais les grands marchands.“²³⁾

Le mécontentement avec les monopoles qui ont paralysés la vie économique du pays et ont réduit à l'extrémité sa population ne cesse pas de croître. Les monopoles sont considérés comme une des causes les plus grandes des difficultés existantes. Par exemple, les habitants à Londres et dans les autres comtés d'alentour citent dans sa déclaration du 11 novembre 1640 „la multitude des monopoles et des brevets d'invention“²⁴⁾ comme une des causes des difficultés nombreuses. Aussi la Grande Remonstration, donnée le 1er décembre 1641 au roi d'Angleterre, parle des monopoles dans plusieurs articles.²⁵⁾

Il y eut beaucoup de plaintes du même genre, mais l'idée du commerce et de l'entreprise libre n'était pas encore acquise pour longtemps. Pendant la révolution, on demanda l'abolition des monopoles et la mise en usage de la liberté du commerce dans les pétitions, dans les traités et dans les mémoires de „levellers“ qui plaident — comme les orateurs de la petite bourgeoisie — très énergiquement l'intérêt urgent de cette classe, de ce groupe sociale.

Malgré cela, l'aménagement juridique pré-révolutionnaire n'a pas changé. La loi de 1623/24 non seulement survécut à la révolution de 1640—1660, mais restait — sans changements essentielles — en vigueur jusqu'à la moitié du XIXe siècle. Ce fut en 1852, quand une autre loi (*Patent Amendment Act*) fut publiée.²⁶⁾

²²⁾ Законодательство, p. 256—257.

²³⁾ Законодательство, p. 257—258.

²⁴⁾ Gardiner, Constitutional Documents, p. 140.

²⁵⁾ Gardiner, Constitutional Documents, p. 212 (l'art. 27, 37), p. 221—222 (l'art. 115—119).

²⁶⁾ Meinhardt, Inventions, p. 32.

Au Massachusetts qui était au XVIIe et au XVIIIe siècles une colonie anglaise, la situation était plus simple qu'en Angleterre.

L'économie de la colonie resta longtemps sousdéveloppée. L'agriculture (c'est-à-dire, la culture de la terre, l'élevage etc.) jouait dans l'économie du pays un rôle très important. 9/10 des habitants s'occupaient de l'agriculture. La conservation de l'agriculture au niveau nécessaire était — au moins pendant les premières années — une question vitale. De ce point de vue nous pouvons comprendre, pourquoi, par exemple, il y a les articles de la défense des animaux économiquement importants dans le premier code de la colonie — „Body of Liberties“.

On peut dire que seulement 1/10 de la population s'occupait du commerce, de la pêche, des métiers et travaillait dans l'industrie.

L'industrie de la colonie fut pendant l'ère coloniale, en générale, très faible et arriérée. Dans cette période, on ne peut pas parler de la fabrication industrielle. Le système domestique de la fabrication en gros („putting out“ system, domestic system, Hausindustrie) existait lui-aussi très peu dans la colonie. De même la production artisanale était encore à son début. Le commerce intérieur de la colonie, frappé d'empêchements et de difficultés considérables (par exemple, la demande insuffisante), était plus faible en comparaison avec le commerce international.

Le développement lent de la production capitaliste dans la colonie dépendait du fait que le Massachusetts était — au point de vue économique — une colonie libre, dont substance „consiste... en ce que la masse du sol y est encore la propriété du peuple, et chaque colon peut s'en approprier une partie, qui lui servira de moyen de production individual, sans empêcher par la les colons arrivent après lui d'en faire autant. C'est là le secret de la prospérité des colonies, mais celui de leur mal invétéré — la résistance à l'établissement du capital chez elles. „Là où la terre ne coûte presque rien et où tous les hommes sont libres, chacun pouvant acquérir à volonté un morceau de terrain, non seulement le travail est très cher, considérée la part qui revient au travailleur dans le produit de son travail, mais la difficulté est d'obtenir n'importe quel prix du travail combiné.“²⁷⁾

C'est pourquoi nous pouvons remarquer dès le début les efforts pour améliorer cet état. Par exemple, des subsides étaient donnés aux artisans ou aux personnes qui avaient voulu construire un établissement pour les besoins publics (les moulins, les scieries etc.). En 1641, l'Assemblée législative accepta plusieurs mesures pour le développement de la construction des bateaux. La construction des navires fut qualifiée de „l'activité d'une grande importance pour le salut public“.²⁸⁾

²⁷⁾ K. Marx, Le Capital. Trad. par J. Roy. T. IV. Chap. XXXIII. Paris, 1950, p. 319.

²⁸⁾ General Lawes and Liberties. Par M. Farrand, Cambridge, 1929, p. 48.

Une autre forme de subsides était la concession des monopoles. Cette méthode suivait deux buts, à savoir:

1° de maintenir le développement de la production et

2° d'accorder la défense plus intensive aux intérêts de l'inventeur.²⁹⁾

C'était aussi le code du Massachusetts, *Body of Liberties*, qui s'occupait de la question des monopoles dans l'article 9, où il était dit que „Aucuns monopoles ne seront concédés et accordés parmi nous, sauf en cas de telles inventions qui sont profitables pour pays et cela pour le temps limité“.³⁰⁾

Il faut dire que les monopoles ne jouaient pas, naturellement, dans l'économie sousdéveloppée de la colonie le même rôle que ceux-ci en Angleterre.³¹⁾

Les monopoles étaient, en générale, assez rares avant et après la publication du *Body of Liberties*.

Il existait, par exemple, un monopole en 1637 (de l'extraction de charbon et des minéraux),³²⁾ en 1641 (de la production du sel et pour la fusion des métaux),³³⁾ en 1643 (le monopole du moulin),³⁴⁾ en 1644 (de la fusion du fer),³⁵⁾ en 1646 (le monopole de la fabrication et de la vente des faux etc.),³⁶⁾ en 1656 (de la nouvelle méthode de la production du sel),³⁷⁾ en 1696 (de la production du sel „à l'aide de la méthode française de la production“ etc.) etc.³⁸⁾

Comme il résulte de l'article 9 du *Body of Liberties*, la construction juridique des monopoles répond, au fond, à l'aménagement anglais aux termes de la loi des monopoles de 1623/24 (Jacques I, 21—22, 3). Cela signifie qu'il devait s'agir de brevets d'invention (dans toute la force du mot) qui devaient être concédés seulement aux inventeurs et qui devaient servir comme moyens de la protection d'invention et de son exploitation économique (comme, par exemple, en cas du monopole de 1646). Les monopoles d'une autre sorte ont été interdits par l'article 9 du *Body of Liberties*.

En pratique, cet article était interprété plus largement. Les monopoles étaient concédés non seulement pour les inventions, mais aussi pour une certaine méthode de la production ou pour son introduction. Peu importe

²⁹⁾ S. V. Clark, *History of Manufactures in the United States 1607—1860*. Préf. H. W. Farnam, Washington, I, 1929, str. 47.

³⁰⁾ *American Historical Documents, 1000—1904*. Par Ch. W. Elliot, New York, 1910, p. 68.

³¹⁾ Voir R. B. Morris, *Government and Labor in Early America*, New York, 1946, p. 33.

³²⁾ W. B. Weedon, *Economic and Social History of New England, 1620—1789*, I, Boston, 1890, p. 173.

³³⁾ Weedon, *Economic and Social History*, I, p. 171, 173; Clark, *History*, I, p. 50.

³⁴⁾ Clark, *History*, I, p. 51.

³⁵⁾ J. B. Palfrey, *History of Massachusetts*, II, Boston, 1859, p. 53.

³⁶⁾ Clark, *History*, I, p. 48.

³⁷⁾ J. L. Bishop, *A History of American Manufactures from 1608—1860*, Philadelphia, 1861, I, p. 284.

³⁸⁾ Clark, *History*, I, p. 50.

qu'une telle méthode fut inventée dans la colonie ou dans une autre pays. En tant que ces méthodes étaient caractérisés en forme comme nouvelles méthodes (jusqu'à présent inconnues et non introduites dans la colonie), on pouvait naturellement les considérer au point de vue de la colonie aussi comme une invention et subordonner à l'art. 9 du *Body of Liberties*. Ce sont, sans doute, les monopoles de 1641, 1656 et 1696 pour la production du sel „à l'aide d'une nouvelle méthode“. Quand la nécessité d'une certaine marchandise était particulièrement urgente, le monopole était donné avant tout pour maintenir et faciliter la production de cette marchandise. Il y a eu, naturellement, des cas où la concession du monopole pour un procès de la production qui n'était pas, à la vérité, „nouveau“ (c'est-à-dire, il n'était pas ni inventé ni introduit comme inconnu dans la colonie), mais qui était instamment nécessaire. Les personnes, capables d'introduire une telle production, devaient utiliser pour cela le droit de la production exclusive et par les avantages d'un tel monopole. Par exemple, une telle personne pouvait acquérir aussi le monopole du commerce, c'est-à-dire, aussi le droit exclusif de la vente de ses produits dans un certain lieu. Je pense que la pratique appliquait l'art. 9 très largement et qu'elle déviait, peut être, de ses limites, parce que le besoin de l'existence de la société avait été plus forte que la loi.

On peut être d'accord avec l'opinion selon laquelle le but essentiel des monopoles était, en Massachusetts, de maintenir la formation et le développement de l'industrie.³⁹⁾

Cette tendance était évidente encore pendant XVIIIe siècle, tandis que dans la mère-patrie, où l'industrie se développait très vite après la révolution de 1640–1660, elle cesse à se faire valoir.⁴⁰⁾

La protection des intérêts d'invention et de l'inventeur se présente plus tard. Les monopoles en ce cas, c'est-à-dire, les brevets d'invention deviennent au Massachusetts et aussi dans les autres colonies, la base du droit de brevets américain.⁴¹⁾

Les monopoles étaient donnés pour des périodes différentes de 7, 10, 14 ou 21 ans (c'est la variante de l'organisation anglaise. En Angleterre, les monopoles étaient donnés pour 14 ou 21 années). Les monopoles étaient concédés, en général, par les organes suprêmes de la colonie, c'est-à-dire, par l'Assemblée législative (en Angleterre par le roi).

Les monopoles pouvaient être obtenus soit par des individus (par exemple, les monopoles de 1637, 1641, 1646 etc.) soit par des groupes de colons (par exemple, les monopoles de 1643, 1644, 1671 etc.). Quelques fois la colonie se réserve les droits divers (par exemple, de limiter l'importation du produit, fixer le prix, charger les produits monopolisés par l'impôt etc.).⁴²⁾

³⁹⁾ Clark, *History*, I, p. 52.

⁴⁰⁾ W. Cunningham, *The Growth of English Industry and Commerce*. Modern Times, Pt. I. Mercantile System, Cambridge, 1907, p. 205.

⁴¹⁾ Clark, *History*, I, p. 47.

⁴²⁾ Clark, *History*, I, p. 47–51.

La réglementation juridique des monopoles au Massachusetts, au termes de l'article 9 du Body of Liberties, montre une connexité profonde avec le développement pré-révolutionnaire et avec l'aménagement juridique de cette institution en Angleterre.

Il faut dire que cet arrangement, influencé probablement par les expériences des colons avec les monopoles d'Angleterre, avait une formulation très étroite. La conception du monopole comme moyen de protection de l'invention et des intérêts de l'inventeur était bien convenable pour les conditions qui existaient en Angleterre. Dans ce pays, les monopoles d'une autre sorte devinrent un frein au développement ultérieur des forces productives. Au Massachusetts, ou existaient les conditions différentes, les monopoles devaient être, au contraire, un des moyens d'encourager le développement de l'industrie, cette conception anglaise n'étant pas suffisante. La pratique était obligée d'élargir l'explication de l'art. 9.

Malgré cela, l'arrangement juridique montre, en tout cas, que les législateurs de la colonie étaient capables d'appliquer le droit anglais d'une façon originale.

III

Les monopoles en Angleterre et au Massachusetts ne se sont pas formés par hasard, mais selon les lois du développement social et économique, c'est-à-dire, chaquefois que des conditions historiques concrètes (état du développement des forces productives, crise économique, etc.) le demandent.

Un trait commun des monopoles — malgré la différence des forces et des buts concrètes limités — réside dans le trait d'une certaine exclusivité (le privilège débarrasse tous les autres individus de la même possibilité) et fait que les monopoles servent toujours à la société ou à une certaine classe sociale, comme le moyen pour résoudre un certain problème économique qui peut avoir quelquesfois aussi des aspects politiques.

Dans les conditions de la période du XVIe jusqu'au XVIIe siècle, les monopoles avaient deux buts:

1° servir comme moyen de développement de l'industrie, du commerce etc.,

2° assurer les droits d'invention et de l'inventeur.

Tandis que cette dernière fonction restait telle quelle, la première perdit son contenu progressif par le fait que les monopoles comme moyen de réglementation de la production revetirent un caractère réactionnaire.

La législation dans les différents pays est obligée de réglementer la question des monopoles. On peut dire que la solution est la même parce que la fonction du monopole protectioniste est conservée tandis que les autres éléments sont supprimés.

L'aménagement juridique générale de cette question a son origin, selon les conditions historiques concrètes, en Angleterre et au Massachusetts, déjà au XVIIe siècle.

Cet aménagement devient la base du droit moderne des brevets d'invention.

STANISLAV BALÍK

Zu einigen Aspekten der rechtlichen Regelung der Monopole in England und Massachusetts im XVI. und XVII. Jahrhundert

ZUSAMMENFASSUNG

In der Einleitung des Artikels werden die die historischen Bedingungen und die Entwicklung der rechtlichen Regelung der Stellung der Monopole in England im Verlauf des XVI.–XVII. Jh. und in Massachusetts im Verlauf des XVII. Jh. beeinflussenden gemeinsamen und unterschiedlichen Elemente in ihren Hauptzügen verglichen.

Aus den darauf folgenden und einer Analyse der gegebenen Institution gewidmeten Ausführungen ergeben sich die nachgestellten Schlussfolgerungen.

In England dienten die Monopole zuerst als ein Mittel der Entfaltung der Wirtschaft, und zwar besonders dadurch, dass die königliche Macht unter gewissen Umständen einerseits den Erfindern, anderseits in einigen Fällen den Kaufleuten Rechtsschutz leistete. Später begannen die Monopole vor allem als eine Einnahmequelle, besonders der Krone und einigen Gruppen der herrschenden Klasse zu dienen, was dazu führte, dass die Monopolberechtigung nicht mehr nur Erfindern usw. erteilt wurde, sondern auch Höflingen, königlichen Günstlingen und anderen. Die Monopole umfassen schon nicht mehr nur neue Industriezweige, sondern die Berechtigung wird immer mehr auch für traditionelle Industrie- und Geschäftszweige erteilt. Sie werden für die feudale absolute Monarchie auch zu einer Reglementation des Wirtschaftslebens des Landes. Als solche stehen sie der Entwicklung der Ökonomik im Wege und werden immer mehr, besonders auch auf dem Boden des Parlamentes, zu einem scharfen Streitobjekt. Trotz bestimmter Erfolge der Gegner der Monopole – wie es zum Beispiel die Untersuchungen der Gesetzmässigkeit der Monopole und der Beschluss eines Gesetzes über die Monopole im Jahre 1623–1624 waren – wurde die Frage der Monopole weder vor noch nach der Revolution definitiv gelöst und die rechtliche Regelung konsolidierte sich im Grundsatz auf dem durch das Gesetz über die Monopole gegebenen Stande. Diese Regelung wurde zur Grundlage des modernen Patentrechtes.

Auch in Massachusetts, wo die Monopole in Hinsicht auf die wirtschaftliche Rückständigkeit keine so bedeutende Rolle wie im Mutterland spielten, kam es zu einer rechtlichen Regelung der Monopole. Das Gesetzbuch der Freiheiten aus dem Jahre 1641 unterstrich in diesem Zusammenhang besonders den Gedanken der Unterstützung und des Schutzes der Erfinder. Die wirtschaftlichen Notwendigkeiten der Kolonie zwangen aber bald zu einer breiteren Auslegung des Artikels 9 des Gesetzbuches. In den Vordergrund treten vor allem die Bemühungen die Entwicklung der Wirtschaft der Kolonie (besonders Industrie und Handel) zu unterstützen, unterdessen die Bemühungen die Interessen der Erfinder zu schützen erst später überwiegen.

Obwohl die rechtliche Regelung der Monopole in bestimmtem Masse aus den gesellschaftlichen Elementen hervorgeht, zwangen doch die unterschiedlichen Bedingungen im Mutterland und der Kolonie zu einer individuellen rechtlichen Regelung und besonders auch zu einer unterschiedlichen Applikation in der Praxis.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA

1967, 3

Prof. dr. The problems of international carriage by air

Prof. dr. Pozemkové zákony (Jiří)

Prof. dr. Les conséquences juridiques de la détermination internationale (français)

Prof. dr. Rozvod manželství

Prof. dr. Příloha k zákonu o trestním řízení

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA 3 1967

© Universita Karlova v Praze 1967

Redakční rada série Iuridica: prof. dr. V. Outrata (předseda),
doc. dr. Z. Lukeš (tajemník), doc. dr. J. Boguszak, doc. dr. J. Hrdlička,
doc. dr. O. Novotný

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno,
závod 1

Náklad 500. Vydání I. A-01*71050

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,-

**V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI
ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
IURIDICA**

vyšlo od r. 1963:

Milde Michael, dr., The problems of liabilities in international carriage by air (anglicky),

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony říjnové revoluce,

Čepelka Č., dr., Les conséquences juridique du délits en droit international contemporain (francouzsky),

Radvanová Senta, dr., Rozvod manželství v čs. právu,

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs. trestním řízení

**Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty University
Karlovy, Praha 1, nám. Curieových 7**

Kčs 10,—